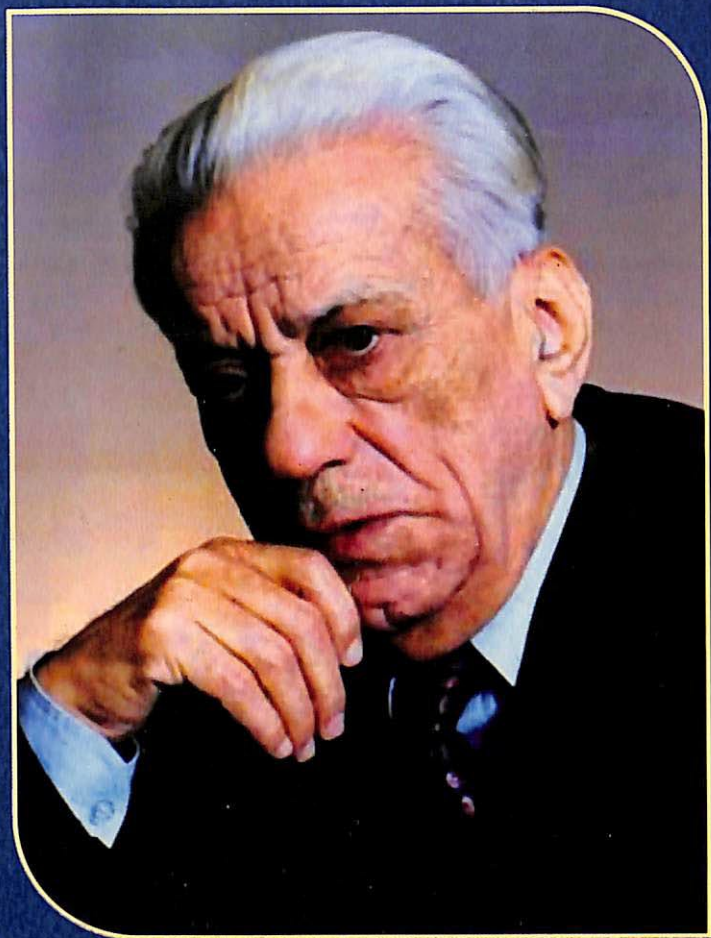

SEVDA KƏRİMOVA

**BƏXTİYAR VAHABZADƏ
YARADICILIĞINDA
TƏRBİYƏ MƏSƏLƏLƏRİ**

SEVDA KƏRİMOVA

127145

BƏXTİYAR VAHABZADƏ
YARADICILIĞINDA
TƏRBIYƏ MƏSƏLƏLƏRİ

«Nurlan»
Bakı – 2009

Azərbaycan milli
kitabxanası

GİRİŞ

Elmi redaktor: **Hüseyn Əhmədov**
akademik

Rəyçilər: **Rüfət Hüseynzadə**
pedaqoji elmlər doktoru, professor

Vahid Rzayev
pedaqoji elmlər namizədi, dosent

Redaktor: **Kamal Camalov**
pedaqoji elmlər namizədi, dosent

S.Y.Kərimova.
Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığında tərbiyə məsələləri.
Bakı, «Nurlan», 2009. – 156 səh.

Əsərdə Bəxtiyar Vahabzadənin gənc nəslin mənəvi tərbiyəsi haqqında fikirləri, vətənpərvərlik tərbiyəsinin məzmunu, yaradıcılığında məktəb və təhsilin ümum nəzəri məsələləri, gəncliyin mənəvi tərbiyəsinə ana dilinin rolu haqqında fikirləri öz əksini tapmışdır. Gənc nəslin tərbiyəsi haqqında şəirlərində tərbiyə məsələləri, həmçinin tərbiyə işində müəllim və onun peşə keyfiyyətləri haqqında məsələlər geniş oxucu kütləsinə ilk dəfə təqdim olunur.

Monoqrafiya pedaqoji fikir tədqiqatçılarına, tələbələrə, magistr, dissertant və aspirantlara, gənc tədqiqatçılara, həmçinin ümumtəhsil məktəb müəllimlərinə ünvanlanmışdır.

4603000000
N – 098 – 2009 qrifli nəşr

© «Nurlan», 2009

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatının və pedaqoji fikir tarixinin görkəmli simalarından biri olan Bəxtiyar Vahabzadə özünün bədii əsərləri, ictimai-pedaqoji fəaliyyəti ilə respublikamızın mədəni həyatında özünəməxsus yer tutur. Onun yaradıcılıq yolu zəngin bir xəzinədir. Elə bir zəngin xəzinədir ki, hər bir peşə və sənət sahibi – müxtəlif elm sahələri üzrə tədqiqatlar aparan mütəxəssislər bu xəzinədən öz payını götürə bilər. Onun yaradıcılıq laboratoriyası fəlsəfi düşüncələr, həyat və insan haqqında müdrik qənaətlər, ümumiləşdirmələr baxımından hər nə qədər qiymətlidirsə, bir o qədər də pedaqoji düşüncələri – gəncliyin tərbiyəsi, onun mənəvi ehtiyacları, taleyi, gələcəyi haqqında həqiqi vətəndaş narahatlığı ilə səciyyələnən fikir və düşüncələri də xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Bəxtiyar Vahabzadənin ömür yolu və yaradıcılığını diqqətli oxucu – tədqiqatçı kimi vərəqlədikcə, həyat fəlsəfəsini öyrəndikcə aydın olur ki, bu ümmanın, bu nəhrin əsasında insan – vətəndaş tərbiyəsi öncə gəlir. Böyük sənətkarın bütün yaradıcılıq və fəaliyyət sahələri insanlara (və insanlığa), konkret olaraq Azərbaycan gəncliyinə güclü mənəvi-əxlaqi zənginlik, kamil dünyagörüşü – fəlsəfi baxışlar, möhkəm ictimai əqidə, amal aşılایır, bizi yüksək ləyaqət hisslərinə malik vətəndaş olmağa, yurd təəssübkeşliyinə və millətsevərliyə səsləyir, bir sözlə cəmiyyətimizin, həyatımızın ümidə tələbi olan şəxsiyyət olmağa çağırır.

Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığı tərbiyə məktəbidir. Tərbiyəvilik onun yaradıcılığını digərlərindən fərqləndirən başlıca xüsusiyyət, səciyyəvi keyfiyyətdir. Görkəmli sənətkarların laboratoriyasında hazırlanan bütün «məhsullar» elə bil ki, gənclik üçün nəzərdə tutulmuş, ona ünvanlanmışdır. Çünki xalqın, millətin gələcəyi onların necə tərbiyə olunmasından çox asılıdır. Məhz buna görə də müasir gənc-

liyi tərbiyə etmək, onu həyata hazırlamaq, xalqa, vətənə layiqli övladlar kimi yetişdirmək kimi ali bir məqsəd B.Vahabzadənin bütün şüurlu və mənalı həyatının canını, qanını təşkil edir. Bütövlükdə vətəndaşlıq, vətən və ana dili sevgisi – gənclərimizin bu ali ruhda tərbiyəsi xalq şairinin yaradıcılıq və fəaliyyət məramnaməsidir.

Böyük sənətkarın pedaqoji görüşlərinin öyrənilməsini aktual edən digər bir mühüm cəhət isə ondan ibarətdir ki, şairin tədqiqata imkan verən yalnız ədəbi və publisist yaradıcılığındakı təlim-tərbiyə motivləri deyil, həmçinin onun bilavasitə mühüm pedaqoji-metodik məsələlərlə bağlı sanballı elmi-publisistik yazıları, qeydləridir. «Ədəbiyyatımızın tədrisinə dair», «Xoşbəxt o şagirdlərdir ki», «Yeniyyətə və zaman haqqında düşüncələr», «Ana dilim, ana köküm», «Ləyaqət», «Qəbul imtahanları barədə», «Gənclərə həqiqəti demək lazımdır», «Bir kənd məktəbində», «Son zəng», «Müəllim», «Qoşa qanad», «Oxu məktəbində» və s. kimi əsərlər yaddaş və tarix qarşısında övladlıq borcunu yerinə yetirmək, bu günki və gələcək nəsillərə örnək olmaq, xalqın tarix boyu yaratdığı mənəvi dəyərlərə sədaqət və ehtiram bəsləməyi bacarmaq ruhunu təlqin baxımından çox əhəmiyyətli məsələlərlə zəngindir. Digər tərəfdən bu əsərlər də müasir pedaqoji-metodik fikrin çox aktual olan məsələlərinə, müstəqillik şəraitində gənclərin mənəvi tərbiyəsinin və təliminin zəruri parametrlərinə toxunulmuş və həmin problemlərin müsbət və effektiv həlli yollarının müəyyənləşdirilməsinə səy göstərilmişdir.

Nəzərə çatdıraq ki, B.Vahabzadənin elmi fəaliyyətində ədəbi tənqid, ədəbiyyatşünaslıq, ədəbi tarixi məsələləri öləri yer tutmadığı kimi onun pedaqoji problemlərə aid fikirləri də keçici xarakter daşıyır. Əksinə, şair pedaqoji məsələlərlə ardıcıl və fasiləsiz, həm də daxili bir yaradıcılıq zəruriyyəti duyaraq məşğul olmuşdur. Bu isə B.Vahabzadənin yaradıcılıq yolunun məzmun istiqamətinin çox mühüm həlqəsi, səciyyəvi cəhəti kimi məktəb, tərbiyə və tə-

lim haqqında fikirlərinin sistemli şəkildə öyrənilib ümumiləşdirilməsinin xüsusi aktualıq kəsb etdiyini bir daha göstərir.

Burada bir cəhətə də diqqət yetirmək zərurət olardı. Şair – mütəfəkkir Bəxtiyar Vahabzadənin təhsilə, pedaqoji problemlərə münasibəti heç də onun nəzəri müddəalarından irəli gəlmir. Onun həmçinin klassik pedaqoqları – təlim – tərbiyə mübəllighələrini «təftiş» etmək qəsdı də olmamışdır. Görkəmli sənətkar ömrü boyu ali məktəblə əlaqəsini üzəməmiş və uzun illər Bakı Dövlət Universitetində mühazirələr oxumuşdur. Müntəzəm olaraq müəllimlərlə, tələbələrə qarşıqlı əlaqəli münasibət, tədris planları və proqramları, dərslıklərlə işləmək ona imkan vermişdir ki, təhsilin, pedaqoji problemlərin keçilmiş yoluna baxsın, bu günü ilə yaşamaqla bərabər sabahını görsün. Beləliklə, şairliyi və müəllimliyi özünün qoşa qanadı bilən, bunu həyat və yaradıcılıq fəaliyyətinin qanunauyğun yekunu kimi qiymətləndirən görkəmli sənətkarın pedaqoji fikirlərinin əhəmiyyət dərəcəsi bir daha təsdiqlənmiş olur.

Qeyd edək ki, xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin bədii yaradıcılığı, ədəbi-estetik və ictimai görüşlərinin öyrənilməsinə hələ şairin ilk qələm təcrübələri dövründən başlanmış, onun yaradıcılığı ilə bağlı çoxlu məqalələr, monoqrafik tədqiqatlar meydana gəlmişdir. Bunlardan Y.Qarayev və Ş.Salmanovun «Poeziyanın kamilliyi» (Bakı, 1985), N.Cəfərovun «Bəxtiyar Vahabzadə» (Bakı, 1996), İ.Əliyevin «Bəxtiyar Vahabzadənin lirikası» (Bakı, 1983), M.Dəmirlinin «Şairin ədəbi görüşləri» (Bakı, 2000), Y.Seyidovun «Şairin fikir dünyası» (Bakı, 1985), Xəlil Rza Ulutürkün «Ustadım Bəxtiyar Vahabzadə haqqında» (Bakı, 1999) monoqrafiyalarını, «Azərbaycanın Bəxtiyarı» (Bakı, 1995, B.Vahabzadənin həyatı, yaradıcılığı və ictimai fəaliyyəti haqqında məqalələr toplusu) kitabını, «Bəxtiyar Vahabzadə» (Bakı, 1995) foto-kitabını və sairəni göstərmək olar.

Görkəmli sənətkarın ədəbi-bədii yaradıcılığı haq-

qında digər bir qism araşdırmalar isə tədqiqatçı - alimlərin müxtəlif ədəbi estetik problemlərə dair monoqrafiyalarında əks olunmuşdur. Buraya B.Nəbiyevin «Söz ürəkdən gələn-də» (Bakı, 1984), Y.Seyidovun «Ədəbi tənqid və bədii dil» (Bakı, 1986), Q.Xəlilovun «Həyat və idrak» (Bakı, 1980), M.Hacıyevanın «Müdrilik çeşməsi» (Bakı, 1980), Ə.Ağayevin «Əsrin tərənnümü» (Bakı, 1980) və başqalarının tədqiqat kitablarını daxil etmək olar.

Bundan başqa, B.Vahabzadənin ədəbi-elmi yaradıcılığı, jurnal məqalələri, problem məcmuələr – toplular və konfrans materiallarında (ədəbiyyat siyahısına bax) da əks olunmuşdur.

Bununla belə, təəssüf ki, Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyası və müxtəlif ədəbi-elmi formalarda – publisistik məqalələr, müsahibə və dialoqlar, yol qeydləri, radio-teleoçerklər, sənədli hekayələr, açıq söhbətlər və məktublar, esselər və s. şəklində geniş miqyaslı yaradıcılığında əks olunan müasir həyatın hadisələri və pedaqoji problemləri indiyədək tədqiq olunmamışdır. Problemlə bağlı yalnız birçə məqalə vardır. İ.Əliyevanın «B.Vahabzadənin şeirlərində təlim-tərbiyə məsələləri» adlı (28) bu məqaləsində bütövlükdə görkəmli sənətkarın təlim və tərbiyə ilə bağlı fikirlərinin öyrənilməsinin zəruriliyindən, problemin aktuallığından bəhs edilir. Bu isə B.Vahabzadənin pedaqoji görüşlərinin öyrənilməsinin aktual olduğunu bir daha təsdiqləyir.

B.Vahabzadənin tərbiyə haqqında fikirlərinin öyrənilməsinə ilk dəfə bizim tərəfimizdən təşəbbüs edilmişdir. Monoqrafiyada zamanəsinin görkəmli sənətkarı və tanınmış ictimai xadim B.Vahabzadənin təhsil, məktəb quruculuğu, gənclərin milli mənəvi və əxlaqi tərbiyəsi və təlimi, müəllim haqqında fikirlərini və s. məsələləri açmağa cəhd etmişik. Monoqrafiyada ilk dəfə olaraq Bəxtiyar Vahabzadənin təhsili və ədəbi-elmi və pedaqoji fəaliyyətini öyrənmək və onun pedaqoji görüşlərinin formalaşmasına təkan verən cəhətləri üzə çıxarılır, ictimai-siyasi görüşləri aydınlaşdırılır; görkəm-

li sənətkarın gənc nəslin mənəvi-əxlaqi tərbiyəsinin məzmun keyfiyyətləri və xüsusiyyətləri haqqında fikirləri aşkara çıxarılır; Bəxtiyar Vahabzadənin vətəndaş tərbiyəsi, vətənpərvərlik və millətsevərlik tərbiyəsi ilə bağlı görüşləri aşkar edilir, uşaq şeirlərinin tərbiyəvi imkanları işıqlandırılır; şairin geniş mənada tərbiyə ilə bağlı fikirlərində təlimin məzmunu, forma və metodları haqqında fikirlərini araşdırılır, elmin, təhsillənmənin əhəmiyyəti, yol və vasitələri ilə bağlı düşüncə və mülahizələri müəyyənləşdirilir; həmçinin sənətkarın ana dili və onun tədrisinin, tərbiyəvi əhəmiyyəti, müəllim və onun peşə keyfiyyətlərinə aid görüşləri üzə çıxarılır.

Monoqrafiya yalnız tarixi xronoloji yanaşma prinsipi ilə deyil, həm də problem üzrə, mövzuya görə şərh edilmişdir. Görkəmli müəllim-pedaqog B.Vahabzadənin tədqiqi işində bu əsər yalnız kiçik bir təşəbbüsdür.

Mərhum xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə daha mü-kəmməl tədqiqat əsərlərini gözləməkdədir.

I FƏSİL

BƏXTİYAR VAHABZADƏNİN PEDAQOJİ FƏALİYYƏTİ VƏ ƏSƏRLƏRİNDƏ TƏRBİYƏ PROBLEMİ

1.1. *B. Vahabzadənin həyatı, elmi-pedaqoji fəaliyyəti və sosial-fəlsəfi görüşlərinə müfəssəl baxış*

Məşhur şair, görkəmli alim-pedaqoq və ictimai xadim Bəxtiyar Zəkəriyyə oğlu Vahabzadə 1925-ci il avqust ayının 16-da Şəki şəhərinin Yuxarıbaş məhəlləsində anadan olmuşdur. İlk ibtidai təhsilini Şəki 1 sayılı məktəbində almış, orta təhsilini 1934-cü ildə ailəsinin Bakı şəhərinə köçməsi ilə bağlı burada bitirmişdir. Şairin uşaqlıq dövrünün Azərbaycanın bu iki qədim şəhərində keçməsi sonralar onun həyat tərzinin və dünyagörüşünün formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Təsədüfi deyildir ki, şair insanın sonrakı həyat taleyində bu çağların nə qədər önəmli olduğunu müdrikcəsinə ümumiləşdirərək yazırdı: «Uşaqlıq dövrü insan ömrünün bünövrə daşıdır. Sonrakı arzular, xəyallar, düşüncələr bu daşa söykənib qanadlanır. İnsanın ağılı, düşüncəsi, zövqü, ruhu, psixologiyası, istedad və qabiliyyəti və hətta sağlamlığı da bu dövrdə formalaşır» (144, s.232). Hələ dördüncü sinifdə ilk şeirini yazan Bəxtiyarın şeirə, sənətə meyl və marağının oyanmasında ədəbiyyat müəllimi İbrahim Cəfərin (Bakı Dövlət Universitetinin professoru, məşhur ədəbiyyatşünas-alim Əkrəm Cəfərin qardaşı) böyük təsiri olmuşdur. Şair yazır: «Mənim bir şair kimi yetişməyimdə orta məktəbdə ədəbiyyat fənnindən dərs aparan İbrahim Cəfər müəllimin səy və qayğısını heç vaxt unuda bilmərəm. O, ədəbiyyatın sirlərini bizə bütün varlığı ilə çatdırmağa çalışan, ömrünü elmə, ədəbiyyata sərf edən savadlı müəllimlərdən biri idi.

Mən hər dəfə yeni şeir yazanda ona müraciət edər və hər dəfə ondan təzə bir şey öyrənərdim» (107, s.197).

Şairin ötən əsrin 80-ci illərinin sonuna qədər bütün rəsmi tərcümeyi-hal sənədlərində atasının adı Mahmud getmişdir. (Bax: İ.Əliyeva, B.Vahabzadənin lirikası. Bakı, 1984, s.11). B.Vahabzadə sonralar yazdığı «Ömürdən səhifələr» adlı avtobiografik əsərində niyə belə bir «yanlışlığa» yol verdiyini aydınlaşdıraraq yazır: «Bu vaxta qədər yazdığım tərcümeyi-halların heç birində göstərmədiyim bir mühüm məsələni indi yazıram. Bütün rəsmi sənədlərdə atamın adını Mahmud, anamın adını Gülzar yazmışam. Əslində Mahmud ağa mənim ata bir, ana ayrı qardaşımdır, Gülzar isə qardaşımdın arvadıdır.

Bəs, bu niyə belə olmuş, mən niyə bu yanlışlığa yol vermişəm?

Əslində mənim atamın adı Zəkəriyyə, anamın adı isə Xanımdır. Mahmud ağa Zəkəriyyənin oğlu, Xanım isə Mahmud ağanın ögey anasıdır. 1921-ci ildə Mahmud ağa Gülzarla evlənmiş, illər keçmiş övladları olmamışdır. Mən 1925-ci ildə doğularkən ögey qardaşım məni öz atasından oğulluğa götürmüşdür. Mən bunu bilməmişəm. Gözümü açarkən Mahmud ağanı ata, Gülzarı isə anam kimi tanımışam. Yalnız 1946-cı ildə 21 yaşında olanda doğmaca nənəm, yəni Xanımın anası mənə həqiqəti demişdir» (144, s.243).

B.Vahabzadə 1942-ci ildə orta təhsilini başa vurur. Ədəbiyyata vurğunluğu ilə seçilən gənc Bəxtiyar elə həmin ildə Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsinə daxil olur. Tələbəlik illəri onun həyatında bir çox cəhətdən əhəmiyyətli dövrüdür. B.Vahabzadə görkəmli yazıçı və ədəbiyyatşünas alim Mir Cəlal Paşayevin rəhbərlik etdiyi ədəbiyyat dərnişinin fəal üzvlərindən biri kimi şeir sənətinin sirlərinə bələd olur, Azərbaycan və dünya ədəbiyyatının incilərini sistemli şəkildə öyrənir, 1943-cü ildə tələbə-gəncin «Ana və şəkil» adlı şeiri mətbuatda işıq üzü görür. «Ağac

alğı, yaşıl çəmən, bir də ki, türd çay» gənc şairə daha böyük uğur gətirir. Təsadüfi deyildir ki, məhz bu şeirə görə xalqımızın sevimli şairi Səməd Vurğun B.Vahabzadənin Yazıçılar İttifaqına üzv qəbul edilməsinə zəmanət verir. Əlbəttə ki, bu uğurlar şairin sonrakı həyat yolunun müəyyənlişməsi üçün əhəmiyyətli sayıla bilər.

B.Vahabzadə universiteti 1947-ci ildə müvəffəqiyyətlə bitirir. Həmin ildə o, aspiranturaya daxil olur. 1950-ci ildə «Səməd Vurğunun lirikası» mövzusunda dissertasiya işini müdafiə edərək filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi alır. Beləliklə, B.Vahabzadənin yaradıcılıq fəaliyyətinin yeni bir sahəsi – ədəbiyyatşünas alim fəaliyyəti də üzə çıxır, formalaşır, inkişaf edir.

1949-cu ildə «Mənim dostlarım» adlı ilk kitabı, 1950-ci ildə isə «Bahar» adlı ikinci kitabı nəşr olunur. Şairin «Bahar» adlı kitabçasını məktəbyaşlı uşaqların həyatından, tərbiyəsindən bəhs edən şeirlər toplusu kimi qiymətləndirmək olar. «Qızıl medal», «Məktəb yolları», «İlk cıdır», «Mən də onun meyvəsiyəm» adlı şeirlərində müqəddəs məktəb həyatı və sevimli müəllimləri haqqında şirin xatirələri və təmiz hisslərini yaşadan şairin qəlb çırpıntılarını görürük. Bir cəhəti də qeyd edək ki, sonradan görəcəyimiz kimi B.Vahabzadə uşaqlarımızı oxumağa, öyrənməyə, Vətənə layiqli övladlar olmağa səsləyən əsərlər yazmağa, yüksək tərbiyəvi əhəmiyyəti ilə seçilən şeirlərə bütün yaradıcılığı boyu önəm vermişdir.

Şairin özünün etiraf etdiyi kimi hələ uşaqlıqdan Səməd Vurğunun şeirlərini sevmiş, onu özünə ustad sanmış və onun təsiri ilə yaradıcılığa başlamışdır. Məhz bu sevgi Bəxtiyar Vahabzadəni bir şair və tədqiqatçı kimi ömürlük S.Vurğun yaradıcılığına bağlayır. Belə ki, o, «S.Vurğunun yaradıcılıq yolu» dissertasiyası üzərində işə başlayır. 1964-cü ildə dissertasiya işini uğurla müdafiə edərək filologiya elmləri doktoru adını alır.

B.Vahabzadə 1950-ci ildən Bakı Dövlət Universite-

tində müəllim, dosent, professor vəzifələrində çalışmışdır. Ədəbi yaradıcılıq və müəllimlik – bu iki qoşa qanad onun həyat məramı, amal və məqsədidir. Müəllimliyin ilkin vəzifəsi insanlarda gözəl duyğular oyatmaq, onları böyük fikirlərin arxasınca qanadlandırmaq olduğunu bildirən şair oxucularının tez-tez verdiyi «Müəllimlik yaradıcılığınıza mane olurmu?» sualına həmişə «yox» cavabı vermişdir. «Ona görə ki, əvvəla gənclərlə bir yerdə olmaq, onların istək və arzularını bilmək və bu arzularla yaşamaq, gənclik duyğuları ilə nəfəs almaq məni həyata bağlayır, ilhamımı hər gün təzələyir. Gənclik həyatı tükənməz ilham qaynağıdır. İkinci tərəfdən yaradıcılıqla bərabər, müəllimliyin də ilkin vəzifəsi insanlarda gözəl duyğular oyatmaq, onları böyük fikirlərin arxasınca qanadlandırmaq deyilmi? Beləliklə, mənim şairliyimlə müəllimliyim bir nöqtədə birləşir, eyni hədəfə yönəlir, eyni məqsədə xidmət edir. Bunlardan başqa Çexovun «Həkimlik arvadım, yazıçılıqsa sevgilimdir» müddəasını da bura əlavə etsək, mənim sənətimlə vəzifəmin hansı mənada bir yerə sıxdığı aydınlaşır. Mən tələbələrin həyatından bəhs etdiyim «Qiymət» poemamın proloqunda bu məsələyə münasibətimi belə bildirmişəm:

**Yarıya bölünür günüm, saatım,
Vaxt mənim sərvətim, mənim varımdır.
Müəllimlik – mənim günüm, həyatım
Şairlik – ən uca duyğularımdır (137, s.365).**

Əgər şair müasirlərinin fikir və duyğuları ilə yaşamağı bacarırsa, oxucunun qəlbinə yol tapacağı labüddür. Şairin «Sadə adamlar», «Ceyran», «Dostluq nəğməsi», «Bir ürəkdə dörd fəsil», «Köklər, budaqlar», «Bir baharın qaranquşu», «Açıq söhbət», «Sadəlikdə böyüklük», «Açılan səhərlərə salam», «Payız düşüncələri», «Özümlə söhbət», «İstiqlal», «Seçilmiş əsərləri»nin iki və yeddi cildliyi və daha onlarca kitabları, əsərlərinin müxtəlif dillərdə tərcüməsi

nəşr edilmişdir. Ümumiyyətlə, 60-dan artıq kitabı nəşr olunmuş görkəmli sənətkarın ədəbi və elmi yaradıcılıq nümunələri doğma dilimizdə və tərcümə olunduğu xalqların dilində sevilə-sevilə oxunur. B.Vahabzadə müasir insan, onun taleyi və daxili aləmi və düşüncələri haqqında bədii boyalar, incə duyğular, narahat fikirlər söyləməyi bacaran ustad bir sənətkar, lirik şairdir. O, həmçinin «Ədəbi heykəl», «Şəbi-hicran», «Muğam», «Atılmışlar» və s. kimi ictimaiyyət içərisində geniş şəkildə yayılan məşhur poemaların müəllifidir.

B.Vahabzadənin «Vicdan», «İkinci səs», «Yağışdan sonra», «Yollara iz düşür», «Fəryad», «Özümüzü kəsən qılınç» kimi pyesləri müasir Azərbaycan dramaturgiyasının incilərindəndir. Adları çəkilən bu pyeslərin hamısı Azərbaycan Dövlət Akademik Dram Teatrının səhnəsində tamaşaya qoyulmuş, tamaşaçıların rəğbətini qazanmışdır.

B.Vahabzadə yaradıcılığının əsas qayəsi, məqsədi müasir həyat və içində yaşadığımız rejim, siyasi quruluşdur. Totalitar rejim (sovet) dövründə şairi narahat edən fikir və duyğularını çox zaman tarixə və ya başqa ölkələrə keçirməklə ifadə edirdi. Onun «Latın dili», «Hayd park», «Şairləri öldürürlər», «Ehramların önündə», «Açıq şəhər», «Ələddinin çırağı», «Dan yeri», «Qara qutu» və s. kimi şeirlər, «Yollar – oğullar» poeması, tarixi mövzuda yazdığı «Dar ağacı» və «Fəryad» pyesləri bu qəbildəndir.

Görkəmli şair təkcə dissertasiya işləri ilə yox, həmçinin ədəbiyyatımızın bu və ya digər problemləri, yeni yaranan bədii əsərlərə aid məqalələri ilə də ədəbiyyatşünaslıq elmimizin zənginləşməsinə mühüm xidmətlər göstərmişdir. Onun «Heyrət ey büt», «Şeirimiz haqqında düşüncələr», «Müasirlik və şeirimiz», «Sənətkar və zaman», «Poeziyamızda sənətkarlıq məsələsi», «Sabah adamı – Səbuhi», «Falçı yalanı, şair həqiqəti», «Bir eşqin butasıyıq», «Sabir, yenə Sabir», «Teatr və dramaturgiya», «Xalq və şair», «Ədəbiyyatımızın sabahı» və s. onlarca məqalələrində

ədəbiyyat və sənətlə bağlı fikir və düşüncələrini Nizamidən tutmuş çağdaş ədəbi fikrin bütün görkəmli sənətkarları haqqında yeni, orijinal fikirlər kimi qiymətləndirmək lazımdır. Təsadüfi deyildir ki, B.Vahabzadə Azərbaycan ədəbiyyatı və ədəbiyyatşünaslığı ilə bağlı xidmətlərinə görə 2001-ci ildə Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü (1981-ci ildə Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü) seçilmişdir. Onun ədəbi görüşləri haqqında ayrıca monoqrafik tədqiqat əsəri yazılmışdır (18).

B.Vahabzadə əməkdar incəsənət xadimi, Azərbaycanın xalq şairi (1984) kimi fəxri adlara layiq görülmüşdür. O, 1976-cı ildə «Muğam» poemasına görə Azərbaycan SSR-nin, 1984-cü ildə isə «Bir gəminin yolçusu» şeirlər kitabına görə SSRİ-nin Dövlət mükafatlarına, Oktyabr və Qırmızı Əmək Bayrağı ordenlərinə, Türkiyə respublikasının «Türk dünyası Ədəbiyyatına xidmət» mükafatına (1994), müstəqil Azərbaycan Respublikasının «İstiqlal» ordeninə layiq görülmüşdür.

Hələ ötən əsrin son illərində yazdığı publisistik qeydlərinin birində xalq şairi və müdrik el ağsaqqalı yazırdı ki, dünyamız yeni bir əsrə qədəm qoymaq üzrədir. Ömrünü başa vurmaqda olan XX əsr bəşəriyyət tarixində hümanizmdən çox, dəhşətli müharibələr, kütləvi insan qırğınları, ideologiyaların toqquşması, nəhəng imperiyaların dağılması, müstəqil milli dövlətlərin yaranması, zamanın axarını dəyişən kəşfləri, ilk atom bombasının partlaması, kosmosun fəthi ilə yadda qalacaq. Bir sözlə, iyirminci yüzilliyin elmi nailiyyətləri bəşəriyyəti xoşbəxtlikdən çox bədbəxtliyə düçar etmişdir.

Həyatı və taleyi bu əsrə təsadüf etmiş Bəxtiyar Vahabzadənin fəlsəfi baxışları, ictimai-siyasi fəaliyyəti və görüşləri zamanına sığmayan, onun fəvqündə duran həqiqi ziyalının, müdrik şəxsiyyətin əqidə və inam yoludur. Onun ictimai-fəlsəfi görüşləri həyatla, əsrin sosial-siyasi ehtirasları ilə üzvü şəkildə bağlı olan görüşlər sistemidir. Və bu sosial-

siyasi görüşlərin əsasında ümummilli səviyyədə uğur və nailiyyətlərimizlə yanaşı, milli faciələrimiz, itkilərimiz, sağalmaz mərzəyə çevrilmiş ağrılarımız, dərdlərimiz durur. İstər poeziyası və publisistikasında, istərsə də fəaliyyətinin bütün sahələrində – oxucu və tələbə auditoriyalarında, rəsmi kürsülərdə, ictimai yerlərdə, radio dalğalarında və televiziya ekranlarında əks olunan Bəxtiyar Vahabzadə düşüncəsi çox zaman xalq arasında ictimai fikrin istiqamətləndirilməsinə əsaslı və əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Bütövlükdə xalqımızın özünü dərk etməsində, milli duyğunun formalaşmasında B.Vahabzadənin vətəndaş şair, ictimai xadim kimi müstəsna xidməti vardır. Ona görə də görkəmli sənətkarın yaradıcılıq irsinin bu və ya digər cəhətini öyrənən hər bir tədqiqatçı üçün vacibdir ki, onun fəlsəfi baxışlarını, ictimai-siyasi fəaliyyəti və görüşlərini tədqiq etsin, araşdırsın. Çünki bunsuz görkəmli sənətkarın həyat məqsədlərini və yaradıcılıq amalıni düzgün, obyektiv qiymətləndirməyi bacarmaq çətin olardı.

Adətən, B.Vahabzadənin yaradıcılığından söz düşəndə onu «fəlsəfi poeziya» adlandırırlar, özünü isə filosof şair, fikir və düşüncə şairi kimi tanıyır, qiymətləndirirlər. Həqiqətən də onun yaradıcılığı üçün fikrin fəlsəfi yozumu, təzadlar üzərində qurulan mühakimə və düşüncələr əsasdır. Məlumdur ki, qədim dünyanın iki böyük dühası Platon və Aristotel heyranlığı, təəccübü fəlsəfənin, düşüncənin əsası hesab etmişlər. B.Vahabzadə də bu yolla gedir, heyranlığı, heyranlığı özünün yazma bilməsi – düşünmək, fəaliyyət göstərmək «lingi» hesab edir. Çox saylı misallar var:

**«Heyrət, ey büt» dedi, dünyaya qələm,
Aləmi bir seyrim, yüz heyratımdır.
Mən heyran olmasam, yazma bilmərəm
Mənim nəğmələrim öz heyratımdır.**

**Heyrət qurtarıbsa, demək cahandan
Gözəllik köçübdür, xəbərimiz yox**

Ölsəm...

**Gözlərimi qapamayın tez
Baxın gözlərimə!
Bəbəklərimdə,
bir heyrat işığı görəcəksiniz (137, s.125-127).**

Bəxtiyar Vahabzadəni düşündürən, onu həmişə məşğul edən İnsan və Zaman və bu maddi və mənəvi aləmlər arasındakı hədudlar – ayrılıqlar, birləşik nöqtələrdir. Aləmdə sirli heç bir şey yoxdur, bütün hadisələri və əşyaları başa düşmək olar bir şərtlə ki, dünyanı öyrənən idrakin özü öyrənilsin, gerçəkliyi, küllü-aləmi suallara tutan idrakin özü suallar qarşısında qalsın:

**Kal alma kimi bir üz torpağa düşüncə,
Gördüm ki,**

**yatır hər otun altında düşüncə.
Göylərdə fəlakələr düşünür,
Yerdə çiçəklər
Gördüm düşünür güllərə qonmuş
kəpənəklər.**

**Hər şey yaramı
Varlığa çevrilmədən öncə,
Başdan-baş sirli, müəmmalı, düşüncə (137, s.61).**

İnsan hal-hazırda hər şeyi dərk edə bilməmişdirsə, gələcəkdə onu başa düşə bilər. Biliklərin təkmilləşməsi və zənginləşməsi, elm və texnikanın müxtəlif sahələrində yeni ixtira və kəşflər xarici aləmi dərk etmək üçün adama imkan verir. Bir şərtlə ki, təkcə bu aydın həqiqəti unutmasaq «Ağıldan fısqıran min-min suallar, gerçəyə açılan pəncərələrdir».

Həmişə axtarışda olan B.Vahabzadəni bəşər təfəkkürünün yolu dərinədən maraqlandırır, o, ətraf aləmin, kosmosun sirlərini açmış idrakın ən uca, ali zirvələrinə heyran qalır. Lakin bir cəhəti də unutmayaq ki, şairə görə insan qəlbinin də necə dəyərlər, kosmosu vardır və bu aləmdə ruhun kamilliyinə, sözlə əməlin həmahəngliyinə gedən əzəblı və tikanlı yollarda olan çoxlu «ağ ləkələr» bizi daima düşündürməli, həyacanlandırmalıdır. B.Vahabzadə: «Mən sükutun dilini, dərdini, möhnətini, həm də əbədiyyətin bir anı minnətini qavramaq istəyirəm» - deyəndə, həmin məqamda sirli-soraqlı varlığın əsrarını və qanunauyğunluğunu açmağın ülvülüyünə, ilkinliyinə ucalır. Bu cəhd şairi filosoflarla qohumlaşdırır, doğmalaşdırır. Poeziyada insanın mənəvi aləmi sanki çıpaqlaşır, o, adilikdən, ətalətdən qurtulur. Poeziya optikanı – görün dairəsini də dəyişir: İnsan əbədiyyətlə adiliyi, ötüriliyi bir-birindən ayırd edib fərqləndirir (8, s.203). Bəxtiyar Vahabzadənin poeziyası məhz bu keyfiyyətlərə malikdir.

Şairin «Təklık», «Kağızlar», «Qara saçlar, ağ saçlar», «Ömrün payızı», «Tələsirəm mən», «Həyat sən nə şirinsən», «On səkkiz gün» və s. kimi şeirlərində insanpərvərlik fəlsəfi idrakla qovuşmuşdur. Məşhur «Təklık» şeirində şair göstərir ki, əgər insan bir saat evdə tək qalsa, yüz ilin dərdi ilə yüklənər. İnsan başqası olmayan yerdə insan olduğunu unudar:

**Xəyal gah dağdadır, gah da aranda;
Gah göyə yüksəlir, gah yenir insan.
Otaqda bir saat tək oturanda
Yüz ilin dərdiylə yüklənir insan.**

**Elə bir divarlar gəlir üstünə,
Qulağın səslənir, qəlbin döyünür.
Ahsıb yanırısan sən öz tüstünə,
Nidalar gözündə suala dönür.**

**Bezdirər,
Tez yorar düşüncələr də,
Nəfəsini verib dərd udar insan.
Özündən başqası olmayan yerdə
İnsan olduğunu unudar insan...**

İnsana munis münasibətlər, xoş ünsiyyət gərəkdir. Təklık, tənhalıq insanın faciəsidir. Üzvi və qeyri üzvi aləmdə də belədir. Tək ağacın yarpağı tez solar. Külli aləmdə arxası, köməyi, ünsiyyəti olmayan bütün canlı və cansız varlıqlar ölümə məhkumdur. Yaşamaq, var olmaq hissi insanın biri-birinə gərək olmasındadır. Tək məzarın soyuqluğunun insanda oyatdığı hisslər nə qədər əzəblıdır:

**Dünyaya gəlmədik biz əbəş yerə,
İnsanıq, insan da bizə gərəkdir.
Bağa tək qımına çəkilənlərə
Ürək nə gərəkdir, dil nə gərəkdir!**

**Qəlbimdə min sözüüm, min söhbətim var,
Mən deyim,
Siz deyın,
dil yorulmasın.
Yığılın, yığılın başıma, dostlar,
Mənim bir günüm də sizsiz olmasın!**

**Dostların qəlbidir yurdum, məskənim,
Ürəkdə bir nisgil gərək olmasın!
Sağlığım bir yana, a dostlar, mənim
Soyuq məzarım da heç tək olmasın! (137, s.28-29).**

Tədqiqat zamanı aydın olur ki, görkəmli sənətkar heç vaxt insanı həyatdan, təbiətdən ayrı təəsvür etmir, əksinə onun varlığını gerəkçiliyin bir parçası, bir hissəsi kimi

götürür. B.Vahabzadə insanla təbiət arasında ümumi cəhətlər, həyatın fəlsəfəsində insanların taleyindən rənglər tapa bilməkdə ustad sənətkar, filosof şairdir. «Sürət» şeirində insanın ucalmaq əzmi, yüksəlmək ehtirası konkret bir hadisənin fonunda poetik-fəlsəfi mühakimələrlə tərənnüm olunur.

Ümumiyyətlə, götürdükdə B.Vahabzadənin yaradıcılıq krədosu belədir: həyatda hər şey arasında bir dialektik vəhdət var və onu açmağa çalışmaq lazımdır. Dünyada ən qiymətli sərvət olan insanın qüdrətinə dərin inam aşılamaq, eyni zamanda bəşəriyyətin gözəl arzu və istəklərinin həyata keçməsinə mane olan şər qüvvələrə nifrət oyatmaq zəruridir. İnsanın ləyaqətinə hörmət, qüdrətinə inam, insan idrakını buxovlayan quruluşa, xurafata, mənəvi köləliyə qarşı barışmaz mübarizə B.Vahabzadə fəlsəfəsinin cövhəridir, canı və qanıdır. Təsədüfi deyildir ki, müdrik ustad, fikir və düşüncə şairinin «Şamın yaşamağı yanmağındadır», «Ağıllı adam öz ağıyla düşünüb, eşqilə yol gedəndir», «İnsan öz idrakıyla elə uca deməkdir», «Bir kəlmə həqiqət yüz kəlmə yalandan güclüdür», «Kainat hər gün öz səhifələrini dəyişən qalın bir kitaba bənzəyir» və s. kimi onlarla poetik ifadələri zərbül-məsəllərə, aforizmlərə çevrilərək geniş şəkildə yayılmışdır.

B.Vahabzadənin ictimai-siyasi görüşlərinin əsasında humanizm və demokratizm ideyaları durur. Onun yaradıcılığında və fəaliyyət sferasında yanan ürək, həyatın irəli sürdüyü vacib məsələlərə alovlu münasibət durur. Bu isə görkəmli sənətkarın insan konsepsiyasından, özünün mənə verdiyi, ifadə etdiyi insan anlayışından, bir sözlə humanizmindən irəli gəlir. Laqeyidlik, öz qınına çəkilmək, xalq və cəmiyyət qarşısında məsuliyyət və borc hissini itirmək, xalqın ağır günlərində acizlik göstərmək, ümummilli mənafehləri şəxsi ehtiraslarına qurban vermək, milli dəyərlərə və insani keyfiyyətlərə göz yummaq və s. bu kimi mənfiliklərə qarşı mübarizə B.Vahabzadənin ictimai-siyasi fəaliyyətinin və görüşlərinin əsasını təşkil edir. Onun baxışları həyat hadisə-

lərinə və taleyüklü ümummilli məsələlərə münasibətdə ümumxalq fikrinin ifadəsinə çevrildiyindədir ki, biz həmişə xalqla görkəmli sənətkarın üzvü birliyinin nümayişinin şahidi olmuşuq.

Bəxtiyar Vahabzadə fonemeninə gəldikdə tədqiqatçıların bir mənalı şəkildə qeyd etdiyi kimi o, Azərbaycan adlı bir məmləkətin oğludur. Lakin təbiidir ki, bu görkəmli qələm sahibinə yaşadığı dövrün həyat tərz, mənəvi aləmi, ictimai və siyasi mənzərəsi və hadisələri təsirsiz qalmamış, ondan yan keçməmişdir. Şairin özünün də etiraf etdiyi kimi ömür yollarında bədrəmələri də olmuş, duyğu və fikirlərini tam dəqiqliyi ilə yazı bilməmiş, zamanın tufanlarından ehtiyat etmişdir. Ancaq mənsub olduğu xalqın qüdrətini, təəsübünü heç nəyə dəyişməmiş, heç kimə satmamış, canında, qanında, ruhunda qoruyub saxlayaraq, zamanəmizə qədər gətirib çatdırı bilmişdir. Hər nə qədər ehtiyat etsə də, tarixə sərt ideologiyası ilə daxil olan quruluşlardan biri kimi sovet imperiyasına öz etirazlarını açıq-saçıq bildirməyi bacarmışdır. Təkcə uzun illər xalqımızı azadlıq uğrunda mübarizəyə səsləyən «Gülüstən» poemasını yazmaq və ən əsası odur ki, nəşr etdirmək cəsarəti dediklərimizə sübutdur. Diqqət yetirək ki, poema Azərbaycanın Rusiya tərkibinə (oxu müstəmləkə ucqarına) daxil edilməsinin 150 illiyi böyük təntənə ilə qeyd olunanda, necə dəyərlər, «bayrama hədiyyə kimi» yazılmışdı.

Həqiqətdir ki, B.Vahabzadə ötən əsrin 50-ci illərinin sonlarından başlayaraq, «Gülüstən» poeması ilə yanaşı, Azərbaycan dilinin rəsmi dövlət dili kimi işlənilmədiyini açıq-aydın əks etdirən «Ana dili», «Latın dili», «Ağlar güləyən» və s. kimi şeirlər həsr etmişdi. Dövrünün vətəndaş şairi kimi fikrin, düşüncənin boğulduğunu, azad fikirlərə qandallar vurulduğunu yüksək sənətkarlıqla göstərən «Külək-ot», «Hayd park», «Şan Yan deyir», «Dan yeri», «Sökün çəpərləri» və s. bu kimi nümunələr həsr etmişdi.

Görkəmli sənətkarın vətəndaşlıq duyğusu xalqın və-

tənpərvərlik hissələrinin formalaşmasında önəmli rol oynamışdır:

Vətəndaş!
Nə gözəl səslənir bu söz.
Yəni – bir iqlimdə böyümüşük biz.
Səni də,
Məni də böyüdən Vətən,
Sənə də anadır,
Mənə də ana.
Sən də cavabdehsən,
Mən də hər zaman
Vahid anamızın xoşbəxtliyinə
Vətəndaş!
Nə gözəl səslənir bu söz.
Vətən əbədidir
gedərik biz.
İnsan qüdrətlidir, öz vətəninə
Bilirik, dünyaya biz niyə gəldik.
O bizi yaradan, biz ona bəndə
Yaradan uğrunda ölməyə gəldik (137, s.8-9).

B.Vahabzadə hələ 1964-cü ildə Azərbaycan dilinin rəsmi yerlərdən, böyük məclislərdən, bütövlükdə «Vətəndən qovulduğunu» usyankarcasına bəyan edirdi:

Vətəndən qovuldu, ana dilimiz,
Verdik qəlbimizi gəlmə, yad dilə
Ərəbcə danışdıq ölümlərlə biz,
Rusca qırıldıq dirilər ilə.

Tədqiqat göstərir ki, siyasi məzmun Bəxtiyar Vahabzadənin təkcə şeirlərinin yox, publisist yazılarının və çıxışlarının da canını, qanını təşkil edir. O, həmişə çağdaş sosial-siyasi həyatın içində olmuşdur. Ümummilli mənafe

baxımından həlli vacib olan elə bir məsələ yoxdur ki, ona B.Vahabzadə «travtovkası» ümumxalq fikrinin ifadəsinə çevrilməsin. Etiraf etmək lazımdır ki, tariximizin elə anları olmuşdur ki, Bəxtiyar Vahabzadə orada ümummilli mənafeyin yeganə müdafiəçisi, dönməz mübəlligi kimi çıxış etmiş, düşər olduğumuz dərdlər, düşdüyümüz bəlalər mənəgənsindən çıxmağa, bir az «hüşyar olmağa» çağırmışdır. Fikrimizin sübutu, etibarlılığı üçün 1989-cu ilin noyabr-dekabr günlərini xatırlatmaq kifayətdir. Bu günlər milli oyanış hərəkatı, azadlıq hərəkatı bütün Azərbaycanı bürümüşdür. Bakının baş meydanı isə bu hərəkatın döyünən ürəyi, düşünən beyni idi. Burada xalqın bir nəfərə daha böyük inamı, etiqadı və ehtiramı göz qabağında idi, yəni bunu sezmək elə bir çətin iş deyildi. Xalqa düz sözü, həqiqəti çatdırmaq, olanları və ola biləcəkləri anlatmaq məharətinə malik olan, vicdanlı sözə və möhkəm əqidəyə sahib bu şəxs Bəxtiyar Vahabzadə idi. Yüz minlərin izdihamını yarıb keçmək mümkün olmadığından xalqın öz şair-vətəndaş oğlunu əlləri üstündə tribunaya çıxarıldığının da şahidi olmuşuq.

Məlumdur ki, ötən əsrin 90-cı ilinin yanvar qırğını həmin əsrin əvvəllərində Azərbaycan xalqının başına gətirilən müsibətlərin, törədilən faciələrin davamı idi. Hadisələr xaos şəklini almış, respublika rəhbərliyi isə hadisələri istiqamətləndirmək, müəyyən məcraya salmaq, xalqı idarə etmək iqtidarında deyildi. Bu mürəkkəb və ziddiyyətli hadisələrin ilk anlarından həmişə qaynar nöqtələrdə olan, xalqın dərdi ilə bir olan barmaqla sayılacaq ziyalılarımız içində Bəxtiyar Vahabzadə də var idi. Bu günlərdə xalq məhz onun sözlərinə ehtiyac duyur, sanki öz yaralarına onun məlhəm qoymasını istəyirdi. B.Vahabzadə isə vətəndaş-ziyalı kimi xalqın bu istək və tələblərinə cavab verməyə çalışırdı. Gündəlik fəaliyyətindəki fəallıq, məclislərdə, siyasi yığıncaq və mitinqlərdə söylədiyi nitqlər, radio və televiziya da çıxışlar və dialoqlar bir ali və böyük amala xidmət edirdi:

xalqımızın başına gətirilən bu fəlakətləri imkanı daxilində, var-qüvvəsi ilə dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq, bu qanlı cinayətin səbəbkarlarını ifşa etmək, üzə çıxarmaq və bütün xalq qarşısında mənfur əməllərinə görə cəzalarını cəkdirmək.

Bəxtiyar Vahabzadə fenomeninin siyasi xadim mərtəbəsinin bizə görə, ən uca pilləsi Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin on ikinci çağırış birinci sessiyasındakı məşhur çıxışıdır. Dövrün tələbi elə idi ki, xalqı xoşbəxt gələcəyə apara biləcək, müstəqilliyimizi əbədi edə biləcək, ümummilli böhrandan çıxara, xarici təzyiqlərdən qoruya biləcək müdrik bir şəxsə, ümummilli liderə ehtiyac gün-gündən artır və onun adı kütlələr içərisində daha gur səslənirdi. Belə bir vaxtda B.Vahabzadənin bu çıxışı tarixi əhəmiyyətə malik bir sənəd kimi qiymətləndirilməlidir. Çıxış sözün həqiqi mənasında bütöv Azərbaycan xalqının ümidə arzusunu, idealını ifadə edirdi: «Hörmətli millət vəkilləri! Mən dünən Qarabağ məsələsinin müzakirəsində burada olmamışam. Özümü pis hiss etdiyimə görə evə getmişdim. Lakin sessiyanın gedişinə əvvəldən axıra qədər televiziyada baxdım və çox təəssüfləndim. İçində yaşadığımız cəmiyyətin qaydaları bizi elə şikəst eləyib ki, 70 illik tariximizdə vəzifədə olanın yaltağı, vəzifədən gedənin isə qənimi olmuşuq. Müqəddəs hisslər, insani duyğular unudulub. Elə buna görə də bu kökə düşmüşük.

Heydər Əliyev yoldaşın dünənki çıxışına mən diqqətlə qulaq asdım. O, bizi Qarabağ məsələsinin dərin təhlilinə çağırırdı. O, bizə onu demək istəyirdi ki, Qarabağ məsələsində bu üç illik mübarizəmizdə bizim işlənmiş vahid konsepsiyamız olmamışdır. Məgər düz demirdi? H.Əliyev dedi ki, biz həmişə müdafiə olunmuşuq. Amma onu da bacarmamışıq. Nəhayət, o bizi hücumla çağırırdı. Axı böyük sərkərdələrdən birinin dediyi kimi ən böyük müdafiə hücumdur.

Biz bu gün bu məsələləri müzakirə etmək əvəzinə,

bu mühüm məsələni kənara qoyub, Əliyevdən keçmiş ədavətimizin intiqamını almağa çalışırıq. Mən Əliyevi müdafiə etmək fikrində deyiləm. Şübhəsiz, Əliyevin fəaliyyətində müəyyən qüsurlar olmuşdur. Lakin bu qüsurların bir çoxu zamanın qüsurları idi. Mən dünən televizora baxarkən xəcalət cəkdim. Mən dədələrimizdən bizə miras qalan əxlaq normalarının, insanlıq qaydalarının dağılmasına acıdım. Bəs harada qaldı ənənəmizdəki «Basdığını kəsməmək» mərədanəliyi? İndi fikirləşirəm görəsən biz niyə belə xırdalandıq? Mən dünən bütün gecəni yatmamışam. Axı dədələrimiz belə namərdlik eləməzdi. Günahsız adama silah qaldırmaq əgər qəhrəmanlıq sayılırsa, vaxtı ilə qarşısında «bəli-bəli» dediyimiz adamı bu gün təhqir etməyimizdə o qədər qəhrəmanlıq sayıla bilər. Beş dəqiqəlik təsəvvürünüzə gətirin, dünənki vəziyyətə düşmənlərimiz baxsaydı, bizim nankorluğumuza, dönüklüyümüzdə qəh-qəh cəkib gülməzdimi? Beləliklə də biz düşmənlərimizin dəyirmanına su tökdük.

Onu da unutmayaq ki, 1970-ci illərdən tam hazır olmalarına baxmayaraq, ermənilər Əliyev vəzifədən gedəndən sonra bizim başımıza bu oyunu açmağa başladılar. Əliyev sipər kimi onların qarşısında dayanmışdı.

Biz bu gün böyük həyat təcrübəsinə və siyasi, diplomatik biliyə malik olan, bütün ömrü boyu siyasət qazananda qaynayıb bərkiyən bu vətən oğlunun ağılından, təcrübəsindən istifadə etmək əvəzinə Vətənin taleyinə tüpürüb şəxsi ambisiyalarımızı qabağa cəkdik. Ali Sovet sessiyası məgər qisas almaq yeridir? Rəhmətlik Sabir nə qədər gözəl deyib:

**Zəhmətsevər insanlarız, üç-beş yaşımızdan,
Fitnə göyərrib torpağımızdan, daşımızdan,
Tarac edərək, bac alırıq qardaşımızdan
Çıxmaz, çıxma bilməz də bu adət başımızdan
Əslafımıza çünki həqiqi xələfiz biz!
Öz qövümümüzün başına əngəlkələfiz biz!» (99).**

B.Vahabzadənin xalq hərəkatıyla bağlı fəaliyyəti onun mübarizliyini, vətəndaşlığını, milli təəssübkeşlik yanğını daha qabarıq göstərdi. İlk dəfə Azadlıq meydanında Azərbaycanın Ermənistana qatılmış Göyçə və Zəngəzur torpaqlarında Muxtar Respublika yaradılması təklifi ilə Ermənistanın Ali Sovetinə müraciət etdiyini bildirəndə izdiham onu alqışlarla qarşıladı. Şairin bu müraciəti o dövr Moskvadakı erməni lobbisinin təşvişinə, həyəcanına səbəb olmuşdur.

B.Vahabzadə Qarabağda mənfur Volski idarə-üsulu yaradıldığı ilk günlərdən Moskvanın yeni bir fitnəsi ilə qarşılaşdığımızı görür və öz narahatlığını ifadə edirdi. O, yəqinləşdirmişdi ki, bu idarə-üsulunu yaratmaqda məqsəd Qarabağı Azərbaycandan qoparmaqdır. Görkəmli sənətkar həqiqi vətəndaş duyğusu ilə dönə-dönə etirazını bildirsə də respublika rəhbərliyi bu çağırışa məhəl qoymadı. Elə ki, hadisələr B.Vahabzadənin irəlicədən düşündüyü kimi cərəyan eləyəndə xalqın səbr kasası tükəndi və mitinqlər başlandı. Ali Sovetin sessiyasında bu məsələni müzakirə yolu ilə qaydaya salmağı planlaşdırırdılar. Ancaq sessiyada B.Vahabzadə və onun kimi qətiyyətli mövqe tutan bir neçə deputatların əzmi sayəsində hökumət rəhbərliyinin hazırladığı bu yeni «yarınma» planları alt-üst edildi. Volski idarə-üsulunun ləğvi barədə Moskva qarşısında qəti məsələ qaldırıldı. Bu, Vahabzadənin ictimai-siyasi fəaliyyətinin parlaq səhifələrindən biridir.

B.Vahabzadənin Ali Sovetin sessiyalarında indiyə qədər də unudulmayan, yaddan çıxmayan çıxışlarından birinə – görkəmli sənətkarın general Bərgüşadlı ilə mübahisələrinə diqqət yetirək. B.Vahabzadə belə bir ümum-milli məsələni həll etməyə çağırırdı ki, əsgər gedən gənclərimizin keçmiş SSRİ-nin digər respublikalarına göndərilməsi bir yana, onları fəhlə batolyanlarında işlədir və onlara müasir hərbi texnikanın sirlərini öyrətmirdilər. Yaxşı olmazdı ki, gənclərimiz xidməti vəzifəsini öz torpağımızda, vətəni-

mizdə yerinə yetirsin? Sonralar respublikanın müdafiə naziri, baş qərargahın rəisi postlarını tutan general Bərgüşadlı şairin bu iradəsinə cavab verməkdə acizlik göstərdi. Zaman görkəmli şairin, vətəndaş ziyalının bu haqlı tələbinin də doğru olduğunu təsdiq etdi.

Milli məclisdə Ramiz Əhmədov adlı bir deputat sessiyalarda çox canfəşanlıq edirdi. Hər dəfə də imperiyanın sadıq nökrü olduğunu fərəhlə söyləyəndə zaldakıların gülüşünə səbəb olurdu. Bir dəfə həmin şəxs tribunada B.Vahabzadəyə üzünü tutub deyir ki, Bəxtiyar müəllim, mən sizin tələbəmiz olmuşam. B.Vahabzadə həmin andaca tribunaya qalxır və çox böyük təmkinlə, müdrikcəsinə deyir: «Amma mən sənə belə dərs verməmişəm».

Bəli, B.Vahabzadənin həyat dərsləri, siyasət dərsləri, tərbiyə dərsləri belə olmayıb. Onun verdiyi dərslər bəşəri və milli dəyərlərə əsaslanan dərslər olub. Ona görə də Rusiyanın Perim vilayətinin Çukovskoye qəsəbəsində yerləşən cəza evində məhbus olan azərbaycanlı Kazımov Tofiq Nəbi oğlu çox təmiz duyğularla, sadə və qısa şəkildə yazdığı və əslində bütün Azərbaycan xalqına ünvanladığı məktubunu məhz vətəndaş-şairə ünvanlamışdı: «Hörmətli Bəxtiyar müəllim! Sizin adınıza 500 manat teleqramla, 500 manat isə poçtla göndərdiyim pulu, sizdən xahiş edirəm mənim xalqımın ehtiyacı olan fonda keçirəsiniz. Mənim bir məhbus kimi hələlik buna gücüm çatdı» (8, s.371).

Məktub B.Vahabzadəyə 1991-ci ilin 21 dekabrında çatır. Şair elə həmin gün ali məhkəməyə, respublika prokurorluğuna gedir, müxtəlif ali instansiyalarla əlaqə saxlayır. Müstəqil, suveren Azərbaycan respublikasının məhbuslarının hüquqlarını müdafiəyə qalxır. Onların Sibirdən, Ural mədənlərindən, Qazaxstandan və başqa yerlərdən çağırılıb Bakının ətrafındakı saysız-hesabsız cəza evləri, kalon-dəstələrdə yerləşdirilməsini tələb edir.

Bəxtiyar Vahabzadə başda duran başsız rəhbərlərimizin, yuxarıların sifarişləri ilə seçilən üzdəniraq millət

vəkillərinin (keçmiş SSRİ-nin deputatlarının) mövqeyinə qarşı da həmişə mübarizə aparmış, qəzəb və nifrətini açıq-saçıq ifadə etməkdən çəkinməmişdir: «Moskvada yaşayan hüquq elmləri doktoru və bizim akademik Cahangir Kərimov, Azərbaycan dilini yerli-dibli bilməyən və ömrü boyu Rusiyada yaşayan, xalqın taleyi ilə bir dəfə də olsa maraqlanmayan, adından başqa heç bir şeyi azərbaycanlı olmayan bu adam Azərbaycanı necə təmsil edə bilər?»

Deyilənə görə İğityan qurultayda xalqımızı «faşist» adlandıranda bizim deputatlar C.Kərimova deyib ki, çıx ona cavab ver. C.Kərimov isə İğityanın əvəzinə, bizimkilərə cavab verərək deyir ki, «siz hamınız gedəcəksiniz, amma mən burada qalacağam. Məni ermənilərin əlinə verməyin» (144, s.287).

Milli olan hər şeyə «millətçilik» damğası vurulduğu bir dövrdə özümüzünkülər özümüdə düşmən kəsildə faciənin böyüklüyü ondadır ki, biz haqqımızı tapdalayan ermənilərə və ümumiyyətlə başqalarına qarşı necə mübarizə apara bilərik? Budur məsələ. Çünki «Bir dəfə mən televiziya ilə çıxış edib, öz dilini bilməyən ... bir neçə vəzifəli şəxsin adını çəkmiş və onları ... tənqid etmişdim. Bundan bir qədər sonra həmin vəzifəli şəxslər mənim haqlı tənqidimdən nəticə çıxarmaq əvəzinə, Mərkəzi Komitəyə bir məktub yazıb, millətçilik üstündə mənim cəzalandırılmağımı tələb etdilər» (144, s.201).

Fikrimizcə, bütün bunlar görkəmli şair B.Vahabzadənin siyasi portreti, ictimai-siyasi fəaliyyəti haqqında müəyyən təsəvvür yaradır. Onun fəaliyyətinin bu istiqamətini ümumiləşdirsək türk alimi Dursun Yıldırımın dediyi kimi «Yuxusunda qışqıran və heç kim tərəfindən eşidilməyən, səsi heç bir əks-səda verməyən neçə-neçə yazıçılar var, lakin Bəxtiyar Vahabzadənin səsinə daim səs verirlər. O, bir deyil, bir neçə nəsil oxucunun bir vətəndaş kimi yetişib, milli kamilliyə çatmasında ölçüyəgəlməz dərəcədə böyük bir iş görmüşdür... Vahabzadənin poetik düşüncə mədəniyyəti təbiəti

etibarilə millidir. Bu isə son dərəcə gərəkli olan bir haldır. Çünki əgər sən övladı olduğun xalqı ifadə potensialında fəal olmağa müvəffəq olsan, xalqının canlı dil memarlığına öz haqqını verə bilərsən. Bununla yanaşı, Vahabzadənin poetik düşüncə mədəniyyəti üstün mənə qazanır. Millilikdən ümumbəşəri səviyyəyə yüksəlir... Son onilliklərdə milli şüurun saflaşması, xalqın özünü tanıyıb, yenidən doğulmasında Vahabzadə yaradıcılığı qədər ardıcıl təsir göstərən qüvvələrin sayı çox azdır» (8, s.307).

Xalqın yaddaşına əbədi həkk olunan xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə 13 fevral 2009-cu ildə fəxri xiyaban dəfn olunmuşdur.

1.2. B.Vahabzadənin gənc nəslin mənəvi tərbiyəsi haqqında fikirləri

Demokrat şair Bəxtiyar Vahabzadə tərbiyə sahəsinə aid bir sıra qiymətli fikirlər söyləmiş və bu məsələlərlə hərtərəfli maraqlanmışdır. Şairin yaradıcılığında ali, yüksək məqam insan və onun tərbiyəsidir. Tədqiqat göstərir ki, «... xalqımız demişkən nəsil artırmaq heyvan işidir, əsil artırmaq insan işi! Biz Vətənimiz üçün əsilli, mənəviyyətli balalar böyütməliyik» - deyən B.Vahabzadənin bütün şüurlu həyatı boyu axtardığı, vəsf etdiyi həqiqət, ədalət və insan ləyaqəti, insan varlığının ən mürəkkəb və bu gündə aktual olan digər keyfiyyətləri haqqında fikirləri təkcə yazıçı-vətəndaş deyil, bəlkə də daha çox pedaqoq-vətəndaş düşüncələri kimi qavranılmalıdır. Onun tərbiyə haqqında fikirlərinin problematikası ağıl əsrində yaşayan insanın ağılı, düşüncəsi, duyğusu, dünyagörüşü, mənəvi keyfiyyətləri, vətənpərvərlik və vətəndaşlıq tərbiyəsi və s. məsələlərdir. Və bunları öyrənmədən yazıçı, vətəndaş, alim-pedaqoq B.Vahabzadənin portret cizgilərinin tamlığı və bütövlüyü haqqında təsəvvürlərimizin bəsit və məhdud olduğuna heç bir dəlil, sübut gətirməyə eh-

tiyac təbii ki, qalmır.

Cəmiyyətimizdə şəxsiyyət və onun mənəvi keyfiyyətləri, təhsili, mədəniyyəti qarşısında qoyulmuş tələblər muntəzəm surətdə artır. Müasir gəncliyin formalaşması şəraiti isə nəinki yaxşılaşır, həm də xeyli mürəkkəbləşir. Bu mürəkkəbləşmənin əsas səbəblərindən biri elm və texnikanın surətlə inkişaf etdiyi atom, elektron-kompyuter və kosmos əsrində gənclərin mənəviyyatının formalaşmasına təsir göstərən, onların ideya və mənəvi düşüncələrini zənginləşdirən amillərin sayının getdikcə artmasıdır. Bu isə o deməkdir ki, gənc nəsilə lazımı mənəvi və fiziki keyfiyyətlər yetişdirmək üçün cəmiyyətin şüurlu, məqsədyönlü fəaliyyəti kimi tərbiyənin rolu da ildən-ilə artır.

«Kainat hər gün öz səhifələrini dəyişən qalın bir kitabə bənzəyir» (140, s.296) – deyən böyük mütəfəkkir bu «dəyişən səhifələrdə» ən uca varlıq olan insanı, onun öyrənilməsini, tərbiyə edilməsini qoyur. Öyrənmək, bilmək, dərk etmək həvəsi, yaşamaq eşqi insanın ən ali və böyük hissləridir. Bilmək lazımdır ki, insanın insanlıq dərəcəsi ağıl və mənəvi səviyyəsi ilə ölçülür. İnsan başqalarından fikrinin, məqsədinin, məsləkinin böyük-küçüklüyünə görə seçilir və bu meyarlarla qiymətləndirilir və dəyərləndirilir.

B.Vahabzadəyə görə insan inam deməkdir, o inamın övlədidir. İnsan inamı, əqidəsi, məsləki ilə qiymətləndirilir. Şair dönə-dönə qeyd edir ki, inam, əqidə və məsləkə sahib olmaq vətəndaşlıq yetkinliyinin mühüm göstəricisidir. Mənəvi tərbiyənin əsas vəzifəsi ideyalı və əqidəli gənclər yetişdirməkdir. «İnsan inamla yaşayır, inamla da gələcəyə addımlayır. Ədalətə və həqiqətə inam cəmiyyətimizin hər bir üzvü üçün də yol göstərən bir mayakdır, həyat kompasıdır. İnəm, əqidə tərbiyəsi yetkin şəxsiyyətin formalaşdırılmasının əsasını təşkil edir. Əqidəsi cılızlaşmış, möhkəmlənməmiş gənc əsl şəxsiyyət, vətəndaş ola bilməz (116, s.77-78).

Əqidə, inam insan həyatına rəhbərlik edir, ona yön verir. İnsanın ideya-siyasi və əxlaqi ideyalara möhkəm

inanması, əqidə bağlaması onun həmin istiqamətdə düzgün hərəkət etməsinə, çətin anlarda özünü itirməməsinə, mərd və mübariz olmasına kömək göstərir. İdeya həyatı, yüksək mənəvi həyat insan fəaliyyətinin daxili enerjisini təşkil edir. Bəzi adamlarda, o cümlədən yeniyetmə və gənclərdə müşahidə olunan xalqımıza zidd hərəkətlərin köklərini məhz burada – zəngin ideya həyatının olmamasında axtaran şair haqlıdır. Əgər hələ həyata baxışı, əqidəsi, mənəvi ideyaları möhkəmlənməmiş yeniyetmə və gənclər həyata şəxsi meyllər gözlüyü ilə baxarsa, yemək-içmək, dəbdəbəli həyat sürmək onların həyat idealına çevrilsə, bu tərbiyənin əsl fəlakətidir».

Bu isə o deməkdir ki, məktəb, ailə, ədəbiyyat və incəsənət, bütün ictimaiyyət gəncləri yüksək ideallar, bəşəri hisslər, vətəndaşlıq duyğuları ilə tərbiyə etməli, bu ruhda yaşamağa hazırlamalıdır. Mənəvi ideyaları ağılla və ürəklə dərk etmək tərbiyə işində çox mühüm şərtədir. Daha doğrusu hiss və ağıl birləşəndə ideyalar daha yaxşı dərk olunur, daha tez inama və əqidəyə çevrilir. Odur ki, tərbiyə prosesi insanın ağılına və qəlbinə qida verməli, onu düşündürməyi və həyacanlandırmağı bacarmalıdır. Şairin fikrincə yüksək əxlaqi və siyasi ideyaları şüura çatdırmaq insanı vətəndaşlıq həyatı aləminə daxil etmək deməkdir. Belə vacib hisslərlə, ideallarla tərbiyə edilənlər elmi-texniki tərəqqinin tələblərini daha yaxşı başa düşər və yerinə yetirər, cəmiyyətə daha çox fayda verər, özləri də xoşbəxt olarlar.

Bütövlükdə ailə, məktəb və ictimaiyyət qarşısında böyük tarixi bir vəzifə – gəncliyin mənəvi zənginliyi, əxlaqi saflığının formalaşdırılması vəzifəsi durur. Bunsuz gənc nəslin həyata və əməyə daha yaxşı hazırlanması məsələsini həll etmək mümkün olmaz.

İnsan cismən də, mənən də gözəl olmalıdır formulasını qəbul edən B.Vahabzadə gözəlliyə çatma yollarındakı iztirablar insanın mənən böyüdə, ucaldar, təkmilləşdirər – deyərək özünün ideali kimi mənəvi gözəlliyi, daxili

yetkinliyi üstün tutur. O yazır: «İdeala – ən yüksək arzuya çatmaq, təkamülə qovuşmaq eşqi insanı ucaldır, təmizləyir və mənən böyüdür. Çünki insanın təbiəti elədir ki, həmişə olduğundan daha yaxşı və daha gözəl görünmək istəyir» (131, s.162). Sonra şair fikrini tamamlayaraq yazır ki, digər vasitələr kimi insanın bu istəyində sənət və ədəbiyyat onun ən yaxın köməkçisinə çevrilə bilər. Ədəbiyyatın, sənətin ən vacib vəzifələrindən biri ideal axtarışlarında insana doğru yol göstərə bilməkdir.

Şairin fikrincə, insanı insan edən birinci keyfiyyət onun mənəvi təmizliyidir. Mənəvi təmizliyin əlamət və keyfiyyətləri isə özünü üç amildə göstərir: vicdan, namus və ləyaqət. İnsanın təqlidə layiq olması, onun bəşəriyyətin təqlidə layiq simvolik obrazına çevrilməsi üçün bu üç keyfiyyəti özündə birləşdirilməsi çox zəruridir.

Məlumdur ki, vicdan etik-pedaqoji anlayış kimi insanın cəmiyyət, xalq, ayrı-ayrı adamlar qarşısında mənəvi məsuliyyətini dərk etməsi, öz əməlləri və hərəkətlərini əxlaqi baxımdan qiymətləndirməsidir. Vicdan anlayışının mənəvi əzab, xəcalət, həya, peşimançılıq, etiraf və s. kimi konkret təzahür formaları vardır. Bir cəhət də xüsusi qeyd olunmalıdır ki, vicdan insanda anadangəlmə olmayıb, həyat şəraitinin, tərbiyənin təsiri ilə formalaşır (9, s.499). B.Vahabzadə özünün yaradıcılığı boyu insanı insan edən daxili dünyamızdan və mənəvi tələblərimizdən söhbət açır, vicdanı insanı başqa canlılardan ayıran ən birinci amil kimi qiymətləndirir.

Vicdanın səsinə qulaq asmaq, etiraf etməyi bacarmaq, mənəvi əzablar (vicdan əzabı) çəkə bilmək insanın ən gözəl mənəvi keyfiyyətidir. Dünyada tam səhvsiz insan ola bilməz. Hamı səhv edə bilər. Lakin öz səhvini dərk etmək, onu etiraf etməyi bacarmaq və bir daha təkrar etməməyi bacarmaq məhz vicdan və namusdandır. İnsan özü-özünə hesabat verməyi bacarmalıdır: bu gün hansı yaxşı bir iş tutdum, əlimdən hansı xəta çıxdı, kimin qəlbinə toxundum de-

yə özünü vicdan məhkəməsi qarşısında sorğu-suala tutmamalısan.

B.Vahabzadəyə görə insanlarda mənəvi zənginliyə tələb olmaması insan cəmiyyətinin yoxsullaşmasıdır. Nə vaxt ki, vicdanın səsinə qulaq asmırıq, hay vermirik o andan biganəlik başlayır. Biganəlik isə öz mənəvi dünyasına, yəni dilinə, ədəbiyyatına, musiqisinə, mədəniyyətinə, millətdaşlarına və ümumən bəşəriyyətə düşmən kəsilməkdir. Başqasının ağrı-acısını hiss etmirsənsə, kimsəsizə yardım göstərmirsənsə, köməksizə əl tutmursansa, özgənin haqqını dərk etmirsənsə, kiminsə məğlubiyyətinə sevinib qələbəsinə sevinmirsənsə, deməli vicdanın qarşısında cavabdehlik daşımır, insani hisslərə biganə olursan. Fərdin daxilində «mənəmlik və xudbinlik» kimi mənfi keyfiyyətlərin baş qaldırması, cəmiyyətin və insanlığın ümumi bəlasıdır. Özünə vurğunluq, başqalarının haqqını və üstünlüyünü görə bilməmək, eqoizm xəstəliyinə tutulmaq, mənəmlik yarışına girmək, kiçik adamlara məxsusdur, məhz onlara layiq keyfiyyətlərdir. Əgər biz «mənəmlik» iddiasından əl çəksək, başqalarının üstünlüyünü görə bilmək kimi yüksək bir duyğuya sahib olsaq, onda ruhumuzu və mənəviyyatımızı xudbinlik, eqoizm kimi müdhiş bir xəstəlikdən xilas edər, cəmiyyətimizi saflaşdırmaq imkanlarına malik olarıq.

B.Vahabzadə təkcə fərdlərin yox, həm də xalqların xudbinlik kimi «taun» xəstəliyinə tutulmasının necə böyük bəşəri fəlakətlərə gətirib çıxardığını da haqlı olaraq göstərir. Tarixin dövrlərində çoxlu faktlar vardır. Şair «Milli xudbinlik» məqaləsində yazır: «Bu gün ermənilər bar-bar bağırır bütün dünyaya bildirirlər ki, «nam tesno». Eyni fikri vaxtilə Hitler də Almaniyada monomillət yaradandan sonra deyirdi. Nasional-sosialistlərin ən birinci proqramı ondan ibarətdir ki, guya almanlar dünyanın ən ağıllı millətidir, bütün başqa millətlər isə aşağıdır. Almanlar təmiz qana malik olan ari irqinə mənsubdur, dünya isə millətlər arasında düzgün və ədalətli bölünməyib,

almanların payına az torpaq düşüb, biz ari irqinə mənsub olduğumuza görə dünyanın ən gözəl və ən münbit torpaqlarına sahib olmalıyıq.

««Nam tesno» deyə eyni fikri ermənilər də irəli sürür. Onlar da iddia edirlər ki, erməni xalqı dünyanın ən qədim, ən ağıllı, ən mədəni və ən təmiz qanlı xalqıdır. Guya onların ağılı, zəkası və potensial qüvvələri o qədər böyükdür ki, 3 milyonluq xalq Ermənistan ərazisinə sığa bilmir. 1988-ci dekabrın 7-də Ermənistanda baş verən zəlzələdə yaralanmış adamlara kənar respublikalardan gətirilmiş qanı vurmaq istəyəndə çoxları buna etiraz etmiş, damarlarında aşağı ayarlı millətlərin qanını daşımaq istəmədiklərini bildirmişlər. Egoizmin dərəcəsinə baxın!... Onların fikrincə, guya erməni xalqının qanı ən yüksək ayarlı qanıdır. Onların damarlarına başqa xalqın qanı vurularsa, ermənilərin milli üstünlüyü aşağı düşə bilər» (144, s.209-210).

Təəssüf ediləcək bir cəhəti də qeyd edək ki, keçmiş SSRİ dövründə respublikaya rəhbərlik edən bir neçə rəhbər də tutduğu mövqeyi düşünüb, kreslodan bərk yapışb ulu əcdadlarımızın ruhunu incidərək torpaqlarımızı ermənilərə pay verir, yuxarı dırmaşmaqdan ötrü, ümummilli mənafehlərimizi ayaqlar altına salıb tapdalayırdılar. «Amma onlar bu xalqa görə rəhbər olduqlarını heç düşünməyiblər. Bu xalq olmasaydı, onları hansı xalqın başı üstünə rəhbər edəcəkdilər? Rəhbərlərimizdəki bu nadanlığı, bu cəhaləti, bu egoizmi düşündükcə adamı dəhşət götürür. Hələ mən xalqın mənafehiyyətinə, dilinə, mədəniyyətinə, musiqisinə etdikləri qəsdə demirəm» (144, s.178).

Görkəmli sənətkarın qənaətinə görə insan özü barədə nə qədər böyük fikirdədirsə, o, bir o qədər kiçik adamdır. Şair dönə-dönə qeyd edir ki, mən həm bədii yaradıcılığımda, həm də pedaqoji fəaliyyətimdə həm özümə, həm də başqalarına özünəkənardan baxmaq hissini aşılamağa çalışmışam (119, s.270). Cəhalət və nadanlıq içində yaşayan, özünəkənardan baxmağı bacarmayan, bu

səbəbdən də öz qüsurlarını görə bilməyən adamdan yüksək mədəni keyfiyyətlər gözləmək əbəsdir. Ətrafa, hər şeyə vicdanın gözü ilə baxa bilmək insanın mədəni təmizliyinin birinci keyfiyyəti, başlıca amilidir. Daxili aləmdən gələn səs – vicdan, həqiqət və namus yolunda mübarizədir. Vicdanın səsinə eşitmək xeyirxahlığın və insanlığın açarıdır, pisiyə, şərə qarşı ən güclü silahdır.

Mədəni təmizlik, mədəni təkamül üçün vicdan və namusla yanaşı ləyaqət amili də mühümdür. Qeyd edək ki, şair bu yüksək mədəni keyfiyyətə bütün yaradıcılığı boyu çox önəm verir. Təsadüfi deyildir ki, bu mədəni təmizlik və təkamülün bu amilinin şərhilə bağlı ayrıca bir elmi-publisistik məqalə də yazıb nəşr etdirmişdir. Şair ləyaqəti insan mənafehiyyətinin güzgüsü, hər kəsin dəyəri, insanlıq sifəti kimi səciyyələndirir. Ləyaqət mədəni zənginliyin göstəricisidir. Onu heç bir maddi dəyərle müqayisə etmək olmaz. Bütövlükdə ləyaqət və insanlıq qoşa qanaddır. Ləyaqətini itirən adam həm də öz dəyərini, həm də insanlıq sifətini itirmiş olur. Ona görə də başqalarının qarşısında həmişə öz ləyaqətini başa düşüb qoruya bilmək insanın böyüklüyü, mədəni ucalığıdır. Bəs ləyaqəti necə başa düşmək olar? sualına şair verdiyi cavabın da yazıçı A.P.Çexovun ləyaqətsizlik haqqında məşhur fikrinə istinad edərək yazır ki, öz ləyaqətini ancaq böyük ağıl, gözəllik və təbiətin kamilliyi qarşısında dərk etmək olar (116, s.3).

Şairin fikrincə, ləyaqətli olmaq ilk növbədə başqalarının qarşısında əyilməmək, öz mənliliyini alçaltmamaqdır. Ləyaqətli olmaq dünya nemətlərinin ehtiraslı quluna çevrilmək deyil, əksinə mədəni olanı üstün tutmaqdır. Ləyaqətli olmaq vəzifə sahiblərinin qarşısında əyilməmək, sınınmamaqdır. Ləyaqətli olmaq əcdadlarımızın özündən sonrakı nəsillərə ən böyük vəsiyyəti ərməganıdır ki, onu qorumaq, yaşatmaq lazımdır. Haqlı olaraq böyük Nizami Gəncəvi deyir ki, şair qarşısında padşah böyüklərin böyüyü, padşah qarşısında şair isə gədalərin gədasıdır.

Ləyaqətsiz adam yaltaqlıq və köləlik kimi mənfi keyfiyyətlərin daşıyıcısıdır. Yarımaq, yaltaqlıq, qul psixologiyası ilə yaşamaq və işləməklə mənəvi zənginlik, şəxsi ləyaqət bir araya sığmur. Həqiqətdir ki, vəzifəcə özündən böyük olanların qarşısında kölə olanlar, müti dayananlar özündən kiçiklərində öz «mən»liyi qarşısında əyilmələrini tələb edir ki, bu da ictimai belə səviyyəsinə yüksəlir. Etimad göstərilib vəzifəyə irəli çəkilən belə nankor adamlar ləyaqətli, saf adamların şəxsiyyətini alçaltdırmağa həvəslənir, mənliyini tapdalayıb hörmətdən salmağa çalışırlar. Lakin həyat dərsləri göstərir ki, belə adamlar həmişə elə öz ləyaqətsizliklərinin qurbanı olur.

İnsan qarşısında duran hər bir kəsin ləyaqətinə hörmət etməli, onu anlamağa, duymağa çalışmalıdır. Bu isə tələb edir ki, insana hörmət üçün əvvəlcə özün insan olub insan qəlbinin dərinliklərinə baş vurmağı bacarmalısan. Əsl fəlakət yalnız təlimatın (qanunların) qulu olub insan qəlbinin iniltilərini duymadığımız anlardan başlayır. Bu zaman qarşımızdakı insanların ləyaqətini də, bütövlükdə mənəviyyatını da qoruya bilərik, cismini də. Belə olmayan da acı faciələrlə belə üzləşməli oluruq. Necə ki, 25 qəpiklik kəsmiyin pulunu mağazanın kassasına ödəməyi unudan uşağın taleyi kimi. 13 yaşlı uşaq ona atılan böhtana dözə bilməyib özünü öldürür. Vəcdani borcunu ödəyən uşaq, yəni «riyaziyyat məsələsini həll edən körpə, həyat məsələsini həll edə bilmir. Çıxış yolunu ölümdə görür (116, s.7).

Yalan, oğurluq və ayrilik, biganəlik kimi bəd xasiyyətlərlə yanaşı ən adi şeyləri minnət və xahişlə əldə etdiyimiz, müəyyən bəxşislər qəbul etdiyimiz anlarda belə özündən asılı olmayaraq ləyaqətimizi alçaltdırmağa məcbur oluruq. Deməli, ləyaqətimizin tamamilə yox olması üçün həyacan təbilini çalmaq baxtı çatmışdır. Heç olmasa uşaqlarımız naminə, gələcəyimiz naminə insanlıq ləyaqətimizi qorumalı və onlara aşılamağı bacarmalıyıq.

B.Vahabzadənin fikrincə, mənəvi təmizlik üçün

yuxarıda adlarını çəkdiyimiz bu üç amilin həyata keçirilməsi, aşılama yolları, məktəb və valideyn tərbiyəsi ilə yanaşı iki mühüm vasitədən də istifadəni zəruri edir. Şairin haqlı qənaətinə görə «... insanın hüququ, namus və ləyaqətini ilk növbədə içində yaşadığı cəmiyyət və cəmiyyətin ədalətli qanunları qorumalıdır. Lakin biz bunu inzibati amirlik və bürokrat dövlət sistemindən uma bilmərik. H.Cavid, B.Çobanzadə, S.Mümtaz və minlərlə bunlar kimi cəmiyyətin gözü olan adamlar Allah gücünə malik olsaydılar belə, Stalin rejimi dövründə özlərini qoruya bilməzdilər. İnsanlıq ləyaqətini addımbaşı alçaldan bir rejimdə qorxu və repressiyanın hökm sürdüyü bir zamanda hansı ləyaqətdən, hansı vicdan və namusdan söhbət gedə bilərdi? Odur ki, insanlığa xas olan üç cəhət – vicdan, namus və ləyaqət ilk növbədə cəmiyyət tərəfindən qorunmalı, yalnız bundan sonra ayrı-ayrı fərdlərdən umulmalıdır... Sözümlənin canı budur ki, mənəvi azadlıq olmayan yerdə insanlıqdan, vicdan və namusdan söhbət gedə bilməz» (144, s.143-144).

B.Vahabzadə yuxarıda bəhs olunan bu üç keyfiyyətə yiyələnmək, malik olmaq yolunda ən mühüm vasitə kimi hər kəsin özünə kənardan baxmağı, özünə və əməllərinə nəzarət etməyi bacarmağı qoyur. Onun fikrincə, hər kəs özündə özünənəzarət hissini tərbiyə etməlidir. Şairə görə, özünə nəzarət, özünəkənardan baxmaq isə yalnız vicdanın gözü ilə mümkündür. Hər gün özünə hesabat vermək, səhvlərini etiraf edə bilmək, onun islahına çalışmaq, bir daha təkrar etməmək, vicdan, namus və ləyaqət işindən sayılmalıdır. Bu barədə məşhur «Səhvlərim, səhvlərim» şeirində də şair yazır:

**Bilməmişəm,
nə qədərmiş,
Bircə qırıq nöqsanı
şisirdənim,
Bir dəryaca kədərimdir,**

Bir damlaca səhvimi mənim.
 Başqaları keçər bəlkə təqsirimdən
 «Günahkaram, keç!» - sözümə,
 Bağışlaya bilməmişəm
 Öz səhvimi mən özümə.
 Səhvlərim boğazımdan bərk yapışıb
 Yuxumu da dara çəkib.
 Vicdanımı ora çəkir, bura çəkir.
 ... Səhvlərim – alımdakı qırıqlarım,
 Qəlbimdəki vuruşlarım,
 Əzablarda mən özüməm,
 Mən kölnümün öz səsiyəm.
 Rahatlıqda özgəsiyəm...
 Səhvlərim – ürəyimin dilimdəki
 Həm sevgisi,
 Həm nifrətim.
 Səhvlərim – dost danlağı,
 yad töhməti.
 Səhvlərim! Siz mənimsiz,
 Mən də sizəm
 Mən səhvimdə səhvsizəm (137, s.129).

Orta ümumtəhsil məktəbi məzunlarının qarşısındakı məşhur «Gənclərə tövsiyəm» adlı çıxışında da B.Vahabzadə gənclərə özünə vurulma, öz nöqsanlarını görməmək kimi hallara qarşı mübarizə aparmağa çağırır. Müəllif göstərir ki, həyatın mürəkkəbliyi barədə dünyanın bütün ağıllı adamları fikir söyləmişlər. Həyat bir rəngli deyil, onun min rəngi, min sifəti var. Bu həyat yollarında büdrəmələriniz də olacaq. Ancaq belə büdrəmələr və səhvlər zamanı başqalarını günahkar bilib özünü həqiq qazandırmayın. Bu zaman siz özünüzdə özünü görə bilmə, öz daxilinə baxa bilmək kimi gözəl keyfiyyətlərə yiyələnməlisiniz. Çünki «... insan öz nöqsanlarına ilk növbədə özü düşmən kəsilməlidir».

Hər işdə, hər büdrəmədə günahı özündə görmək insanı yüksəlişə aparır:

Kimdir mənim
 Ən qorxulu düşmənim?
 Yaxşımı qoyub.
 Yamanımı dınışanımmı?
 Mənim eyiblərimi
 Məndən yaxşı bilənimmə?
 Arxamca qah-qah çəkib
 Nöqsanıma gülənimmə?
 Yox, yox, yox!
 Özgələrin gözünü
 Taxaydım öz gözümə.
 Özgələrin gözüylə
 Baxaydım öz-özümə.
 Onda eyiblərimə
 Özüm düşmən olardım
 Onda mən, mən olardım.

Tövsiyəm odur ki, özünü vurulmayasınız. Nöqsanlarınızı görə biləsiniz. İnkişafın yeganə yolu budur...» (131, s.177).

Bir cəhəti də qeyd edək ki, yuxarıdakı bu iki şeirindən də göründüyü kimi B.Vahabzadənin bir şəxsiyyət kimi özünə və yaradıcılığına, gündəlik həyatı işlərinə nə qədər tələbkər və güzəştəz olduğu aşkardır. B.Vahabzadə özünü həmişə şair və vətəndaş vicdanının mühakiməsinə verir. Böyük sənətkar həmişə müqəddəs etiraflarda da bulunur. «... Ömür yollarında büdrəmələrim də olmuş, duyğu və fikirlərimi tam dəqiqliyi ilə yazı bilməmiş, zamanın tufanlarından ehtiyat eləmişəm» - deyir. Ümumiyyətlə, böyük sənətkarın şəxsi həyat nümunəsi bir tərbiyə məktəbi kimi ləyaqət, vicdan, namus, insanlıq, vətəndaşlıq və böyük etiraflar simvoludur. Bu mənada onun həyat və yaradıcılıq fəaliyyətinin tədrisi prosesində, xüsusilə avtobiografiyasının təd-

risində bu cəhəti nəzərə almaq mövzunun keyfiyyətli mənimlənməsinə kömək edir.

Haqsızlıq etmək, ləyaqətsizlik göstərmək, insanlıq simasını və namusunu itirmək, əliyərilik etmək, harama öyrənmək nə qədər alçalmış, həya, abır və vicdanını nə qədər itirmiş insandır. Belələri çiynləri üzərində ucaldığı adamları da özündən aşağı hesab edib onlara yuxarıdan aşağı baxırlar. Onlar düşünmək istəmirlər ki, haqqı tapdanan, zəhməti itən bu adamlarda həqiqətə və düzgünlüyə inamı öldürməklə necə böyük cinayətə yol verirlər. Ədalət meyarlarını və düzlük qanunlarını itirən bu cür adamların gəncliyin mədəniyyətinə vurduğu zərbələr ölçüyə gəlmir. Nəticədə məktəbin, ailənin və ictimaiyyətin düzlüyə və vicdanlı olmağa çağırışı havadan asılı qalır.

İnsanın qəlbi geniş və işıqlı olanda başqasına qibtə hissəsinə yer qalmır. Bu cür olanlar təkcə öz sevinclərindən deyil, başqasının sevincindən də həzz almağı, ona şərik olmağı bacarır. Bu isə mədəni təmizliyin mühüm əlaməti hesab edilə bilər. Digər tərəfdən «İnsanlığın birinci əlaməti başqasının dərdsini, ağrı-acısını, şəxsi dərd və ağrı-acısı kimi hiss etmək, başqasına əl uzatmaq, kömək etməkdir. El demişkən, hamı adamdır, amma hamı insan deyildir. İnsan insanlığı olana deyirlər. Bu mənada insanın insanlığı onun insaf və mürvəti, ləyaqət və mərhəməti ilə ölçülür. İnsaf və mərhəmət hissindən mərhum olanlar, insanlıqdan da mərhumdurlar» (116, s.218-219).

Doğru mülahizələrdir ki, insanın şəfqət və mərhəmət hissləri mədəni gözəllik və saflaşmanın, xeyirxahlığın hələ dünyadan köçmədiyindən xəbər verir. İnsan çətin anlarda, gündəlik həyat qayğıları ilə yükləndiyi vaxtlarda belə başqasını düşünməyi, ehtiyacı olana əl uzatmağı bacarmalıdır. Əgər belə olmazsa insanlıq keyfiyyətlərindən danışmaq da mənasızdır. Bir ələcsiz dərdsinə əlac etmək, bir yetimin göz yaşını silmək insanlıq nişanəsidirsə, insaf və mürüvvətin, şəfqət və mərhəmətin yoxluğu bütün cəmiyyətin bəlasıdır.

Laqeyidlik azarına tutulmaq bəlalərin bəlasıdır. Həmvətəninə laqeyd olan adamın öz döğmələrinə də belə bir münasibət göstərməyəcəyini düşünmək çətindir.

B.Vahabzadə insanın xoşbəxtliyi və səadətini də, şəfqət və mərhəmətini də, insanın başqasına görə olmasında, başqasına əl tutmasında, ucalığa qaldırmasında görür. Səadətə o insanlar tapa bilər ki, başqaları üçün çirək olub yamağı bacarsın, başqaları üçün görək olduğunu başa düşsün. Mərhəmət və şəfqət duyğusu ilə nəfəs alanlar, xeyirxah niyyətlər və xoş əməllərlə yaşayanlar əsl insan, həqiqi vətəndaşdirlər. Bir cəhəti də unutmamalıyıq ki, «Adamları şəfqətə, mərhəmətə və insanlığa çağırmaq azdır, biz hamıda bu gözəl hissləri tərbiyə etməliyik» (116, s.220).

B.Vahabzadə bütün həyat fəaliyyətində və amallarında «Mənə nə var?» fəlsəfəsi ilə yaşamağı, qınına çəkilmək, başqalarının fəlakətinə soyuqqanlı baxmaq, haqqı əzilənlərin əzablarına biganə olmaq düşüncəsi ilə ömür sürməyi insanlıqdan, mədəniyyətdən kənar əlamət və xüsusiyyət hesab etmişdir. «Məndən ötdü qardaşıma deydi, mən elə bildim ki, daş-daşa deydi» düşüncəsi insanı alçaldan, simasızlaşdıran düşüncədir. «Mənə nə var?» düşüncəsi ilə yaşayana insan demək, Vətən övladı demək imandan deyil. Belə «mənə nə varlar» böyük bir eli, böyük bir vətəni viran qoyar. Ona görə də:

**Əgər adamsansa... Sev adamları
Demə, bu, dostumdur, o, düşmənimdir.
Demə əzizimdir ev adamları
De, mən bu xalqnam, xalq da mənimdir (105, s.67).**

Gənclərimizin halallıq ruhunda tərbiyəsi məsələsi də çox mühüm məsələdir. İnsanın mədəni cəhətdən təmiz və ya miskin olması, halal-haramı meyarının qatışdırılmasından doğur. Bunların birinin digərindən ayırd edilməməsi faciəyə bərabərdir. Şifahi xalq ədəbiyyatımız, ümumən mədəni də-

yərlərimiz xalqımızın mənəviyyatı, ruhu və psixologiyasının bütün məzmunu halallıq təlqin edir, halal tikənin şirinliyini bizə öyrədir. Psixoloji-ruhi cəhətdən məqbul sayılmalıdır ki, «Övladım əzizdir, tərbiyəsi ondan əziz» deyən hər bir kəs uşağını əliyəri, oğru görmək istəməz. Lakin bütün valideynlər öz övladlarını halallıq, düzlük kimi yüksək keyfiyyətlər ruhunda tərbiyə etməyə çalışsa da, təbii ki, bu hələ kifayətləndirici deyil. Uşağın halallıq haqqını həyat dərslərində aldığı ibrətlər bir başqa valideynin əyri yolla qazandığı pulu və ya haram tikəni evə gətirib halallıqdan danışması bir başqadır. Daha doğrusu halal tikənin şirinliyi haqqında uşaq üçün atanın sözləri yox, əməlləri daha ibrətli və unudulmaz dərslərdir.

Valideynin ikiüzlülüğü, yəni sözü ilə əməlinin bir-birini tutmaması övlada da siyarət edəcəyindən, onu da həyat girdablarına və çirkablarına salacağından bu mənfi keyfiyyətlər çox qorxulu və təhlükəli umum cəmiyyət problemidir. Çünki vicdanı təmiz və pak uşaq belə ikiləşmə mühitində böyüyər, tərbiyə olunarsa onun gələcəkdə təmiz insan olacağına zəmanət vermək olmaz. Biz hər birimiz çalışdığımız sahədə düzlük, doğruluq, halallıq toxumu səpməli, gənc nəslə bu keyfiyyətlərin formalaşması prosesinin iştirakçısı olmalıyıq. Bütün nəsil, insanlar bu xalq məsələni qulağında sırğa etməlidir ki, haram tikə diş qırar! Saxtakarlıq, əliyərilik, harama meyllik insanın maddi zərəri, mənəvi şikəstliyidir.

Qeyd edək ki, B.Vahabzadə müasir ailə və ailə qurumunda münasibətlər məsələsinə də toxunmuş və maraqlı fikirlər söyləmişdir. O, bu fikrində haqlıdır ki, ailə zəmanəmizə qədər çox böyük inkişaf yolu keçmişdir. Onun ailənin dağılması, boşanma hallarının səbəbləri haqqında gəldiyi fikirlər də maraqlıdır. Şairin qənaətinə görə, ər-arvad arasında münacişə və çəkişmələrin başlıca səbəbini xarakterin müxtəlifliyində, zövq müxtəlifliyində axtarmaq lazımdır. Şübhəsiz, feodalizm dövr qadınının zövqü və

düşüncəsi müasir olan qadının zövqü və düşüncə tərzilə eyniyyət təşkil edə bilməz. Şair yazır: «Əgər feodalizm dövründə qadının yalnız zahiri gözəlliyinə qiymət verildisə, zəmanəmizdə qadının zahiri görünüşü ilə yanaşı, daxili gözəlliyi, mənəvi gözəlliyi də nəzərə alınır. Odur ki, indi bəzi ailələrdə ər-arvad arasında olan çəkişmələr əksər hallarda xarakter müxtəlifliyində, zövq müxtəlifliyində özünü göstərir. Qadınlar böyük mənəvi inkişaf yolu keçmişlər. Onların özlərinə məxsus müstəqil fikri, zövqü və düşüncəsi vardır. Buna görə də zəmanəmizdə ailə qurmaq istəyən hər bir cavan ilk növbədə zövq eyniliyinə, fikir eyniliyinə diqqət yetirməlidir» (131, s.312).

Bütün böyük mütəfəkkirlər kimi B.Vahabzadənin yüksək qiymət verdiyi mənəvi keyfiyyətlərdən biri də həqiqətdir. Gəncləri başa salmalıyıq ki, yalnız həqiqəti deyə bilənlər şəxsiyyət səviyyəsinə yüksəlir və onlar cəmiyyət üçün faydalı olmaqla hörmət və ehtirama layiqdirlər. Həqiqətpərəstlik də uşaqlıqdan aşılmalı mühüm keyfiyyətlərdəndir. Çünki yalanlara hələ uşaqlıqdan adət edən böyüyərkən sifətsiz, mənən puç bir məxluqa-simasıza çevriləcəyi labüddür. Şair həqiqətlə yalan və bunun uşaq psixologiyasında doğurduğu rezonansı əks etdirən məşhur və mənalı bir eksperimenti misal çəkir: Kiyev kinostudiyasının çəkdiyi «Mən və başqaları» adlı sənədli filmi bu cəhətdən çox maraqlıdır. 6 yaşlı 12 nəfər uşaq böyük bir stolun arxasında əyləşir. Stolun üstündə biri ağ, bir qara iki piramida fiquru qoyulmuşdur. Eksperimentator qadın uşaqlara deyir: «Uşaqlar, indi bura Petya adlı bir uşaq gələcək. Siz hamınız deməlisiniz ki, piramidaların ikisində qaradır. Hə, indi deyən görək, piramidaların hər ikisi nə rəngdədir? Uşaqlar bir ağızdan «ikisi də qaradır», - deyə cavab verirlər. Petya içəri girir. Qadın uşaqlardan soruşur: «Piramidalar nə rəngdədir?». Hamı xorla qışqırır: «Qara». «İkisidəmi qaradır?». Cavab: «İkisi də». Qadın Petyadan soruşur: «Piramidalar nə rəngdədir? Petya cavab verir: «Qara». «İkisidəmi qaradır?»

Cavab: «İkisi də». Onda qadın Petyaya deyir ki, «Ağ piramidanı mənə ver». Petya ağ piramidanı qadına verir. Qadın deyir: «Bəs bayaq deyirdin, piramidaların ikisi də qaradır. İndi mənə ağ piramidanı verirsən?» Uşaq başını aşağı dikib ağlayır və cavab verir: «Mən bilmirəm» (116, s.88).

Uşağı ağladan nədir? Sualına yalanla həqiqət arasındakı anlaşılmazlıq deyən müəllif qənaətlərində haqlıdır. Uşağın «mən bilmirəm» cavabı onu dolaşdıran vəziyyətin, yalanın üzünə çəkilən silləsidir. Uşaq böyüyəndən sonra da bu sillə böyüyüb onun özü ilə cəmiyyət arasında uçurum yarada bilər. Biz bundan qorxmalı, hələ orta məktəbdən uşaqlara həqiqətdən çəkinməmək, həqiqəti sillə kimi yalanın üzünə vurmaq təlimini verməliyik» (116, s.89).

Gözəllik geniş fəlsəfə-estetik kateqoriyadır və insan daima ona çatmaq arzusu ilə çırpınır. İnsanın bütövlüyü, ucalığı, kamilliyi, gözəlliyə çatmaq yollarındakı iztirabları və mübarizəsindədir. İnsan gözəlliyinin iki mühüm əlaməti – zahiri və mənəvi xüsusiyyətləri vardır. Zahiri gözəllik hər nə qədər lazımdırsa, mənəvi gözəllik, daxili yetkinlik də bir o qədər əsasdır. İnsan üçün ideal olan mənəvi gözəllik sayılmalıdır. İnsan mədəsinə, ümumən zahirinə deyil, mənəviyyatına, qəlbinə və ruhuna qida verməklə, qəlbini təkmilləşdirməklə ucalığa, kamilliyə yetişə bilər.

İnsanın mənəvi gözəlliyi, daxili yetkinliyi digər bütün gözəlliklərdən qat-qat üstündür. İnsan gözəllik aşıqıdır, gözəlliyə vurğundur. Bəşər oğlunun təbiətində gözəlliyə məhəbbət, çirkinliyə isə nifrət var. İnsanın əlindən gözəlliyi duymaq və ona vurulmaq qabiliyyətini almaq, insanı yox etmək deməkdir. İnsan əgər gözəlliyə vurulursa, onu bu vurğunluq bəlasından xilas etmək, yenə də onu yox etmək deməkdir.

B.Vahabzadə haqlı olaraq göstərir ki, aləmi yaxşı və gözəl görmək istəyən əvvəlcə özü yaxşı və gözəl olmalıdır. «Məncə ən eybəcər adamın da qəlbində işığa, təmizliyə, gözəlliyə meyl və ona çatmaq arzusu var. İnsan çirkinli

görməklə yox, gözəlliyi görməklə gözəlləşmək istər. İnsan çirkinlik içində çirkinləşər, gözəllik içində özü də gözəl olmağa çalışar. Gözəllik idealdır, ucalıqdır. İnsan təbiəti həmişə gördüyü, lakin əli çatmayan ideala can atır, bu canatma isə onu ucaldır, böyüdür, gözəlləşdirir». Bu mənada insanda bir «gözəllik gözü» olmalıdır ki, hər şeydə gözəllik görə bilsin. Dünyanı və təbiəti gözəl görmək üçün ona xeyirxah nəzərlə baxmaq kifayətdir. Təbiət nə qədər gözəl olursa olsun, əgər ondan zövq alan insan yoxdursa, bu gözəllik cansızdır, dəyərsizdir. Demək insan və onun gözəlliyi duymaq, dəyərləndirmək qabiliyyəti hər şeyin əsasında durur.

Ulularımız yadelli işğalçılarla vuruşarkən düşməndən yalnız şəhərlərimizi, kəndlərimizi, bir sözlə daş-torpağımızı qorumurdular. Onlar həmçinin mənsub olduqları xalqın mənəviyyatını, ruhunu və bu ruhun, mənəviyyatın ifadəsi olan dilimizi, adət-ənənələrimizi, musiqimizi, nağıl və dastanlarımızı, bayatı və laylalarımızı qoruyurdular kimi qənaətində B.Vahabzadə yenə də haqlı idi.

Məlumdur ki, hər xalqın ana dili o xalqın milli varlığının göstəricisidir. Xalqın dilini məhv etmək özünü məhv etmək deməkdir. Bu mənada şair ısrarla söyləyirdi ki, bu gün xalqımızın doğma dili olan Azərbaycan dili tək-cə ünsiyyət vasitəsi olmaqla qalmamalıdır. Bu dil ictimai-siyasi, iqtisadi həyatımızı elmi-texniki nailiyyətlərimizi, müasir dövrün güclü informasiyalarını özündə ehtiva edə bilən bir orqanizmə çevrilməlidir. Bunun üçün isə ölkənin bütün vətəndaşları - hər bir azərbaycanlı müəyyən əməli işlər görməlidirlər. Şair göstərirdi ki, Azərbaycan dili ölkənin rəsmi dövlət dilidir və bizim hər birimiz bu dili məşğul olduğumuz sahənin xüsusiyyətlərinə uyğun işlətməyi öyrənməli, bu dili həyatın ən müxtəlif sahələrində tətbiq etməyi bacarmalıyıq.

Xalqın mənəvi dünyasına, yəni onun dilinə, mədəniyyətinə, musiqisinə, ruhuna və psixologiyasına biz uşaqlıqdan yiyələnirik. «Körpə beşikdə ikən anasından yalnız

süd əmmir, südlə bərabər laylalarından süzülən ruhu, mənəvi şərbəti içir. Süd uşağı cismən böyüdürsə, laylalar və nəğmələr onu ruhən böyüdür. Onun üçün də laylalar körpələrimiz üçün ana südü qədər vacibdir... Biz laylalarımızı, nağıllarımızı sevməli və balalarımıza da sevdirməliyik» (140, s.209-210).

Hər xalqın öz ruhu, özünəməxsus psixologiyası var. Azərbaycan xalqının da özünəməxsus psixologiyası, milli heysiyyatı var. Lakin, təəssüf ki, biz öz milli psixologiyamızı öyrənməmiş, bu istiqamətdə tədqiqatlar aparmamışıq. Bununla belə, B.Vahabzadənin də qeyd etdiyi kimi milli psixologiyamızın xüsusiyyətləri ümumi şəkildə hamımıza məlumdur. Xalqların psixologiyasındakı fərqli xüsusiyyətlər bunu əsas tutmağa imkan verir ki, eyni düsturu, eyni qaydanı, eyni əxlaq normasını bütün xalqlar üçün eyni dərəcədə tətbiq etmək olmaz. Əgər müasir pedaqogika belə hesab edir ki, valideynlər övladları ilə o qədər açıq olmalıdır ki, oğul da, qız da heç bir məsələni valideynlərindən gizlətməməli, ürəklərindən keçəni açıq-saçıq danışmağı bacarmalıdır, deməli, aradan ismət, abır-həya pərdəsi götürülmüşdür - (144, s.240-241) deyən şair bu fikrinin sübutu üçün müvafiq nümunələr gətirir, misallar çəkir və sonda bu nəticəyə gəlir ki, övladlarla valideyn arasında müəyyən məsafə saxlanmalı, abır-həya gözlənilməlidir. Ata-ana nüfuzunun saxlanması, valideynin övlada dediyi söz, verdiyi tələb övladın xeyrinədir. Çünki əgər övlad bu günü düşünürsə, valideyn bu günlə yanaşı sabahı da düşünür. Valideyn bildiyini övlad bu yaşda bilə bilməz. «Yaş yetirmiş hər insan özü canlı kitabdır».

B.Vahabzadə göstərir ki, valideynlə övladlar arasında səddin qorunması, açıqlığa yol verilməməsi, ağsaqqal nüfuzunun saxlanması milli psixologiyamızın əsas cəhətlərindən olmaqla bərabər həm də tərbiyə metodudur. Müəllif bu haqlı qənaətini – valideyn-övlad münasibətindəki bu cəhəti öz şəxsi həyat təcrübəsi ilə əsaslandırır və yazır ki, «Müasir pedaqoqlar qoy məni bağışlasın. Sonralar özüm də

ata olanda atamın tərbiyə metodunun doğru olduğuna inandım» (144, s.242). Şairin fikrincə, ümumiyyətlə, milli psixologiya, milli heysiyyat aşılana tərbiyənin mahiyyətini, məzmununu özündə ehtiva edir. Bizim nağıllarımız, bayatılarımız, laylalarımız belə analarımız aşladığı tərbiyəyə uyğun gəlir. Əgər nağıllarımız başqa xalqların nağıllarına bənzəmirsə, eyniyyət təşkil etmirsə, onda tərbiyəmizdə də təvafit var, yəni tərbiyəmizdə digər xalqların tərbiyəsinə bənzəməz.

Qeyd edək ki, B.Vahabzadə gəncliyin tərbiyəsində nümunələr yolunda istifadəni çox əhəmiyyətli hesab edir. Tərbiyə metodu kimi nümunə insanın idealları ilə bağlıdır: «İdeal olan insan xoşbəxtkdir: uşaqlıqda özünə, öz gözəl, xeyirxah müəllimini ideal seçən körpənin sonrakı idealını, sonrakı məsləkinə gözləriniz qabağına gətirin. Uşaq öz müəllimindən yalnız quru fənni yox, həm də əxlaq dərsi öyrənərsə, müəllimini təqlid eləyə-eləyə onda hələ körpəlikdən gözəl insani keyfiyyətlər tərbiyə olunur. İlk tərbiyə asan, yenidən tərbiyə isə çətin olur» (140, s.203). Şairə görə, təkcə müəllimin şəxsi nümunəsi deyil, ümumən nümunələrin tərbiyə prosesində rolu böyükdür. Müəllif bir kənd məktəbində olduğu zaman şəhidlər üçün tikilən abidənin uşaqların tərbiyəsində necə bir rola malik olduğunu çox dəqiq ifadə edə bilmişdir: «Şəhidlər üçün tikilən abidə balalarımıza nə üçün yaşayıb, nəyin uğrunda ölmək dərslərini öyrədir. Cəsarətlə deyə bilərik ki, sinifdəki dərstdən abidənin verdiyi dərslər daha tutarlı və daha mənalıdır. Abidə bir də balalarımıza onu öyrədir ki, qəhrəmanlar fəvqəladə məxluq olmurlar. Onlar bizim öz içimizdən çıxırlar. Uşaq inanır ki, hər gün kənddə gördüyü qoca Məmməd kişinin oğlu, indi isə qəhrəman kimi tanınan Balabəy neçə il bundan əvvəl onun kimi adi bir uşaq olmuş, onun oxuduğu məktəbdə oxumuş, bəlkə də bu gün onun əyləşdiyi partada əyləşmişdir. Uşaq inanır ki, qəhrəmanlığa gedən yol onun əyləşdiyi partadan başlayır» (140, s.243).

Görkəmli şəxsiyyətlərin həyat nümunələrinin də öyrənilməsi gəncliyin tərbiyəsində əhəmiyyətlidir. «Bu ona görə lazımdır ki, görkəmli şəxsiyyətlərin ömür səlnaməsini yazmaq, əbədi yaşamağa layiq olan o ömrün əsas naxışlarını ümumiləşdirib onu təqlid üçün gələcək nəsillərin ömründə yaşatdırmaq, xalça naxışlarının nəsildən-nəslə keçib təkmilləşməsinə bənzər. Belə kitablar ömrün şəklini çəkir. Yaşamağı öyrədən ən uğurlu dərs yaşanmış həyat misalıdır. Örnək ola biləcək həyatların yazılıb saxlanılması bu məqsəd üçün lazımdır» (131, s.98).

Görkəmli sənətkarın mənəvi keyfiyyətlər içərisində borc hissini xüsusi önəm verdiyini qeyd etmək lazımdır. O, borc hissini iki cəhətdən mənalandırır: insanlıq borcu, vəzifə borcu. Sənətkarın fikrincə, insanlıq borcu daha yüksək hissə olub vətəndaşlıq vəzifəsini bilmək, həyatın mənasını dərk etmək, nəyin nəminə alışıb yanmağı özünə məslək seçməkdir. İnsanlıq borcu özgə dərdini öz dərdi kimi qəbul etmək, başqaları qarşısında insanlıq sifətlərinə sadıq qalmaqdır.

«Vəzifə borcu» deyilən yüksək bir anlayış da daha çox vicdanla, ləyaqətlə, düzlüklə bilavasitə bağlıdır. O halda ki vəzifəli adamda şəxsi mənafeyi, şəxsi maraq ön sıraya keçir, onda «vəzifə borcu» deyilən anlayış adıləşir. Bu zaman tutulan hər hansı bir vəzifə artıq dolanmaq, hətta varlanmaq vasitəsinə çevrilir.

B.Vahabzadə yaradıcılığında kökə bağlılıq, gözəl adət və ənənələrin qorunması, xalqın nəcib ailə-məişət tərzinin mühafizəsi kimi məsələlər də mühüm yer tutur. İnsan gərək öz kökündən, torpağından ayrılmasın, haradan gəlib hara getdiyini bilsin. Biz kökümüzü, tariximizi qoruyub saxlamaqla bir xalq kimi özümüzü qoruyub saxlamış oluruq. Yəqindir ki, kökünə, keçmişinə hörmət etməyən xalqın sabahı da yoxdur. Şair yazır: «Qoy nəsillər və əsrlər arasındakı bağlar qırılmasın. Çünki xalq yalnız bu gün yaşayanlardan ibarət deyil. Xalq – dünən yaşamışların, bu gün yaşayanların və sabah yaşayacaq nəsillərin tamlığı və

vəhdətidir. Biz bu torpaq üstündə dünən yaşamışların və sabah da yaşayacaq nəvə-nəticələrimizin ruhunu bu gün qanımızda yaşadıırıq. Belə olmasa, yəni nəsillər arasında bağ qırılsa, dünənki kök bizdən adlayıb, sabaha işləməz. Vay o adamın halına ki, ulu əcdaddan miras aldığı əmanətə, qana və o qandakı ruha xəyanət edə, onu özündən sonrakı nəsle ötürə bilməyə!» (116, s.39).

Bir cəhəti də qeyd edək ki, bu gün milli varlığa, milli sərvətimizə-dilimizə, tariximizə biganəlikdən doğan milli nihilizm ictimai bəla səviyyəsinə yüksəlmişdir. Şairin yazdığı kimi cansız daşın, qayanın, dağın da kökü var. O ki qala sənət ola. Dünyanın ən böyük sənət əsərləri milli kök əsasında yarandığına görə bəşəri olduğu hamıya məlumdur. Ancaq hazırda bizim musiqimizdə iki mənfi meyl müşahidə olunur. Bunların biri Qərb musiqi düşüncə tərzində əsasən yaranan «əsərlərdir» ki, bu quru texnikanın nümayişindən başqa bir şey deyildir. İkincisi isə gənclərimizin yüngül ritmik musiqi və əksəriyyəti meyxanə ritmi üzərində yazılan mahnılarla tərbiyələnməsidir. Bu növ mənfi təsirləndəndir ki, cəmiyyətimizdə çiyinə qədər saç uzadıb cinsiyyətini belə itirən, mədəniyyəti yamsılamaqda, müasirliyi isə «cins» şalvarda gören «dibçək çiçəkləri» (ifadə B.Vahabzadəninindir – S.K.) çoxalır.

Şair haqlı deyir ki, Azərbaycan xalqı çörəyi müqəddəs saymış, öz kökünü, torpağını dananlara «çörək gözünü tutsun» demişdir. Ona görə də çörəyin qədrini lazım olduğu kimi bilməliyik. Öz alın təri, halal zəhməti ilə yox, asanlıqla əldə etdiyi çörəyin qədr-qiyəmətinə bilməyən gənc, təbii ki, yediyi nemətlərin yetiştirildiyi ana torpağımızın da qədrini bilməliyik.

Deməli əsl insan, əsl vətəndaş olmaq istəyirsənsə, ilk növbədə üstündə gəzdiyin torpağı, onun sirlərini, onun tarixini bilməli, onun qarşısında diz çökməyi bacarmalısan. Bir də müqəddəs olan bir şeyi – bu torpağın, səni yaşadan çörəyin qədrini bilməlisən.

B.Vahabzadə yaradıcılığında əsrlərin sınağından çıxmış milli adət-ənənələrimiz və onların gənc nəslin tərbiyəsi işində rolu məsələlərinə də toxunmuşdur. O, təəssüf hissi ilə göstərir ki, biganəliyin ucbatından bir sıra gözəl adət və ənənələrimizi nəinki itirmiş, demək olar ki, unutmuşuq. Bu gözəl adət və ənənələri unutmaqla insani hisslərimizi və duyğularımızı, bir sözlə özümüzü unutduğumuzu bilməmişik. Bizim gözəl adətimiz çoxdur: evi olmayana ev tikmək, evlənməyə kömək etmək, köməksizə əl tutmaq, imkanlıların bulaq çəkmək, körpü salmaq kimi nəcib əməlləri dedik-lərimizə sübutdur. Xalqımızın digər nəcib adətləri də var: ev sahibləri qonağa son tikəsini verər. Kimliyindən asılı olmayaraq qonaq şərəfətli sayılır və s.

Lakin görkəmli sənətkarı narahat edən odur ki, hazırda belə gözəl el adəti və ənənələrinin itirilməsi bir yana, onlar haqqında pis fikirlər yürütmək, ağız büzmək hallarına rast gəlirik ki, bu daha dözülməz və acınacaqlıdır. Unutmalıyıq ki, «Elin hər hansı adət və ənənəsi barədə fikir yürüdəndə ehtiyatlı olmaq lazımdır. Çünki bu adəti xalq elə belə yaratmayıb. Bu adət min illər boyu yaşayıbsa, demək onun yaşamağa haqqı var. Demək o forma deyil, məzmunudur.

Bir zaman (ötən əsrin 70-80-cı illəri nəzərdə tutulur – S.K.) yas və toy mərasimləri barədə qadağanlar qoyuldu. Bu qadağanlar o yerə gəlib çatdı ki, rayonlarda katiblərin əmri ilə toy məşinlərinin qabağı kəsildi, gəlinlə bəy hər biri 10 kiloqramdan az olmayaraq pambıq yığmamış toya icazə verilmədi. Heç demə, pambıq gənclərin ailə qurmasından daha vacib idi» (144, s.147).

Bu gün yeni şəraitin tələbləri – ictimai həyatın dinamik inkişafı, sənayenin, kütləvi kommunikasiya vasitələrinin tərəqqisi, urbanizasiya, ictimai həyatın dünyəviləşməsi köhnə həyat tərzinin qorunub saxlanmasına imkan vermir. Bu təbii bir prosesdir və biz yeni həyat tərzini istəməz barışmalı oluruq. Lakin «Bununla yanaşı, bir çox adət və

ənənələrin – xüsusən ailədə ağsaqqal və ağbirçək nüfuzunun saxlanılmasındakı yaxşı və müsbət cəhətlərin unudulmaması barədə düşünmək vacibdir. Bu barədə daha çox danışmalı, adət və ənənəmizdəki müsbət cəhətləri gəncliyə xatırlatmalıyıq. Qoy indiki gənclik ata və babalarının həyat tərzini bilsin və oradan əxlaqımızı gözəlləşdirən və tərəqqimizə mane olmayan cəhətləri götürsünlər» (144, s.239).

B.Vahabzadəni gəncliyin mənəvi dünyası, düşüncəsi və qayğıları qədər narahat edən, onu daim düşündürən, müntəzəm məşğul edən ikinci bir problem tapmaq çətindir. İstər poeziyası, publisistikası və istərsə də yol qeydləri olsun gənclik, onun tərbiyəsi və taleyi bu əsrlərin baş mövzusu. Burada isə gəncliyin həyat haqqında, yaşayış tərzini ilə bağlı düşüncələrini doğru-düzgün məcraya salmaq, müasirlik, yeni dəb və adətlər haqqında fikirlərini istiqamətləndirmək əsas yer tutur. Xarici ölkələrin yüngül musiqisini, geyim-keçimini, bir sözlə, formasını kor-koranə qəbul edib müasirlik, yeni dəb kimi qələmə vermək, özgəsini yamsılamaq simasızlıqdır. Gəncliyin mənəviyyatını korlayan, əxlaqını pozan belə müasirlik, yeni dəb və adətlər, onları yüksək ideallardan, amal və məqsədlərdən məhrum edir, zövq və düşüncə tərzlərini korlayır, onların şəxsiyyət və varlığının məhv olmasına gətirib çıxarır. Kor-koranə təqlid, yamsılama şəxsiyyətsizlikdir, fərdiyyətsizlikdir.

Kənardangəlmə zövq və düşüncə tərzini əzik-üzük «cins» şalvar geymək, xarici formaların etiketlərini belindən damğa kimi asmaq, gözüne rəngli eynək taxmaq, xarici emblemləri və parnoqrafik şəkillərlə bəzədilmiş növ-növ məşinlərin sükanı arxasında əyləşib şütümək deyil. Şairin Qərbi Almaniyaya geyinib-keçinmək, əylənmək, dəb xatirinə gedən bəzi türk gənclərinin aqibəti haqqında məşhur «İki həftə» yol qeydlərində göstərdiyi kimi «Belələri alman gənclərini məzmunca deyil, formaca təqlid edir, saç uzadır, «cins» geyir, mənasız əyləncələrə uyurlar. Lakin alman dəqiqliyinə və düzgünlüyünə uyuşa bilmirlər». Sonra şair ixti-

sasca mühəndis olan bir türk gənci ilə söhbətini verir. «Bu gənc fəhlələrə nisbətən yaxşı aylıq alsa da, qazancını restoranlarda xərcləyir, gecə barlarında əylənməklə xoşbəxtliyini tapdığını sanır. O, türk gənci üçün müqəddəs olan heç bir şey qalmamışdır. Müəllifin «Bəs Vətən yadına düşmürmü? Sualına «yox!» - cavabını verir. Dedim: - Nə vaxta qədər qürbətdə qalacaqsan? Dedi: -Həmişə. Dedim: - Bəs öz biliyini vətənə vermək istəmirsənmi? Dedi: - Qarnım harda toxdur, ora da mənə vətəndir.

Dəhşət məni götürdü. Vətəni qarınla eyniləşdirən belə qanqalların necə və harda yetişdiyinə təəccüb edirəm» (140, s.262-263).

Səfər zamanı B.Vahabzadə öz ağılı olmadığına görə qoyma ağılla yaşayan, özgəni təqlid etməyi müasirlik hesab edən digər bir türk gənci ilə də söhbət edir. Tibb fakültəsinin tələbəsi olan bu gənc «... keçən ilki yay tətlini Amerikada keçirmiş və o vaxtdan Amerika havası ilə yaşayır. O, çox böyük həyacanla Amerikadakı «hippi»lərdən, onların həyat tərzini və «fəlsəfəsindən» danışdı. O, iddia edirdi ki, dünyanı dərk edənlər «hippi» olmalıdır...». Lakin, deyək ki, («hippilik» fəlsəfəsi) bu hal Amerikanın milyonçu balaları üçün təbiidir. Bəs ac türk balası üçün necə? Xirtəyə qədər borc içində boğulan bir məmləkət üçün «hippi fəlsəfəsi» nə dərəcəyə qədər uyğundur? Əgər toxsansa sənin fəlsəfən özünü aclara bənzətmək yox, onları doyurmaq olmalıdır. Sənin də qayən öz məmləkətinin dərdlərindən doğmalıdır. Sən vətəninə düşdüyü bu vəziyyətdən xilas etmək haqqında düşünməlisən! Meymun insanı təqlid edir, amma gülünc vəziyyətdə qalır. Təqlid həmişə gülüş doğurur... Sən amerikalının ayaqbısını geyə bilərsən, amma yerini yeriyə bilməzsən. Kökündən qopan budaq quruyar, ot kökü üstə bitməsə sərələr. Belələri öz kökünü inkar edib, gəlmə kök üstündə boy atmaq istəyir, amma bu calağ sünə calağdır, baş tutmaz» (140, s.263-264).

Müasirlik, yenilik adına gənclərimizə sünə şəkildə ca-

laq edilmiş üzdənirəq yeni dəblər, modalar, sifətsizlik, simasızlıq, əxlaqsızlıqdır. Yamsılamaq, təqlidə uymağın özü müasirlik deyil, ən pis və təhlükəli köhnəlikdir:

**Biz bu gəlmə səslərə –
Bu uydurma, bu saxta,
Bu düzəlmə səslərə
Əsrin səsimi deyək?
Mən bilmirəm.**

**Özgənin
qabağından qalanı
Axı, niyə kövşəyə?
Məgər yenilikmidir
Özünü bəyənməyib
Özgəni doğma tutmaq?
Geyib özgə çəkməsi,
Yerini unutmaq?
Başa salın bir məni
Gözəl nəğmələrimiz
var ikən
nədən ötrü**

**Yamsılayaq özgəni?
Yenilikmi?
Bağışla,
Yamsılamaq - ən böyük
Köhnəlikdir, köhnəlik.**

Şair «Nəşənsə özün ol» şeirində də yenilik-köhnəlik anlayışlarının mahiyyətini açmağa çalışır, soy-kökə, xalqın yüz illər boyu yaradıb yaşatdığı gözəl adət və ənənələrə köhnəlik damğası vuran, özgənin zərərli adətlərini yenilik, dəb kimi qiymətləndirən, onları kor-koranə yamsılayan gəncliyə üz tutaraq deyir:

**Gülmə öz kökünə, ayıbdır sənə!
Öt kökü üstündə bitər, unutma!
Köhnə damğasını vurub atana
Özgədən özünə sən ata tutma!
... Nəsənsə, özün ol!**

**Təzəsən onda,
Sən köhnə olursan yamsılayanda!
Nəsənsə, özün ol,
Kökündən yapış!
Dünənə arxalan, bu gündən yapış! (137, s.108-109).**

Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığında valideyn övlad məhəbbəti psixologiyası məsələləri də mühüm yer tutur. Şairə görə Ana və Vətən məhəbbəti, yəni bu iki məfhum insan üçün bir əbədi hissdır, duyğudur. Onlarca şeirləri, silsilə məqalələri valideyn-övlad münasibəti ilə bağlı xalq psixologiyasını və pedaqogikasını çox gözəl əks etdirən nümunələrdəndir. Şair istər şeir, istərsə də pedaqoji-publisistik məqalələrində bu məsələyə dönmə-dönə qayıtmışdır ki, Azərbaycan xalqı üçün ən əziz və ən müqəddəs varlıq anadır. Dünyada ən gözəl nəgmə ana laylası, ən maraqlı və ən gözəl kitab anamızın dilindən eşitdiyimiz nağıllar, ən təhlükəsiz, ən gözəl sığınacaq ana qucağıdır. Azərbaycanlı ananın övlad məhəbbəti psixologiyası heç bir xalqın «ana» psixologiyasına bənzəməz. Görkəmli sənətkarın da vəsf etdiyi ana məhz azərbaycanlı analarımıza məxsus olan keyfiyyətlərdir:

**Ana, ana sən qısaldıb ömrünü
Mənə daim uzun ömür dilədin.
Əridib öz gözlərinin nurunu
Mənim ömür yollarıma çilədin.
Gündə yüz yol mən səcdənə gəlirəm
Adın qədər müqəddəsdir bu vərdis.
Əziz anam əyri belin, bilirəm
Beşiyimə əyilməkdən əyilmiş (137, s.14).**

B.Vahabzadənin bu fikri də maraqlıdır ki, insan idrakının bütün nailiyyətləri ibtidai halda analarımızın danışdığı nağıllarda yaşayır. Demək bəşəriyyətin yaratdığı bütün xariqələr, öz gücünü, mayasını, ilk sıçrayış nöqtəsini, istinadgahını ana qucağında görür. Hər şeyin əvvəli anadan başlayır. Biz dilimizi də «ana dili» adlandırırıq. Çünki bizə ilk dəfə doğma dilimizi də öyrədən ananın özüdür:

**Savadsızdır mənim anam
Ancaq mənə say öyrədib
Ay öyrədib
İl öyrədib
Ən vacibi dil öyrədib mənim anam.
Mən bu dildə hiss etmişəm,
Həm sevinci, həm də qəmi.
Bu dil ilə yaratmışam,
Hər şeirimi, hər nəgməmi.
Yox, mən heçəm
Mən yalanam,
Kitab-kitab sözlərimin
Müəllifi – mənim anam (137, s.57).**

Şair göstərirdi ki, zəhmətlə bağlı olan hər şey müqəddəs sayılmalıdır. İnsan, necə deyirlər öz xalığı olan zəhmətə qiymət verməyi bacarmalıdır. «Dünyada heç bir şey zəhmətsiz başa gəlmir. Daş-daşın üstünə özü qonmur. Toxum öz-özünə taxıl, taxıl öz-özünə un, un öz-özünə çörək olmur. Meyvədə çiçəyi, bulaqda qaynağı, köynəkdə pambığı, sonda ilki gör! Bunu görməyi bacarırsansa özünü, məhiyyətini, cəmiyyətindəki yerini, başqalarına olan borcunu görə biləcəksən. Əks təqdirdə nə özünü dərk edəcəksən, nə də ətrafını» (140, s.282).

İnsan öz zəhmətini qiymətləndirməklə yanaşı, başqasının da zəhmətinə hörmət etməyi, onu qiymətləndirməyi bacarmalıdır. Zəhmətə qatlaşmaq, bununla da ana torpağı

və onun üstündə çəkilən insan zəhmətini qorumaq hər bir gəncin ümdə vəzifəsi, əsas qayğısı olmalıdır.

Görkəmli sənətkar bütün bunları əsas tutaraq tərbiyə işində gənclərin əmək tərbiyəsi və peşə hazırlığı məsələsini ön plana çəkir. O, yazır: «Məktəbdə bütün təlim-tərbiyə işi şəxsiyyətin hərtərəfli və ahəngdar inkişafını təmin etməyə, hər bir gəncə öz qüvvə və qabiliyyətinə uyğun peşə tapmaqda kömək göstərməyə, əməyin vətəndaşlıq başlanğığını dərk etməyə yönəldilməlidir» (116, s.81).

Gənclərin həyata və əməyə daha yaxşı hazırlanması məsələsi təkcə məktəbi yox, ailəni, ictimaiyyəti, hamını düşündürməlidir. Müəllif bu müşahidəsində haqlıdır ki, ümumtəhsil məktəbini bitirən gənclərimizin bir qismi özlərinə həyat yolu, əmək sahəsi (peşə və sənət) seçməkdə çətinlik çəkir, çoxlu səhvlərə yol verirlər. Bu qism gənclərə çox vaxt maraq və qabiliyyətlərinin ziddinə gedir. Bu isə onların korbətii şəkildə ali məktəblərə axınına şərait yaradır. Şübhəsiz, peşə seçmək işində yol verilən belə nöqsanların, səhvlərin, təsadüflərin qarşısı alınmalıdır. Çünki bu cür meyllər nəinki gənclər üçün, ümumən cəmiyyət üçün zərərli olur.

Bizim tərbiyənin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri gənclərimizə şüurlu həyat yolu seçməkdə köməklik göstərməkdir. Bu vəzifənin həyata keçirilməsi işində gənclərimizdə sadə peşələrə maraq oyatmaq, onlarda öz meyl və qabiliyyətlərini müəyyənləşdirmək və inkişaf etdirmək üçün şərait yaratmaq, digər daha mühüm bir cəhət isə cəmiyyətin tələbatını nəzərə almaq lazımdır. Gənclərdə sadə peşələrə maraq oyatmaq işində əmək kollektivləri, ictimaiyyət, elm, mədəniyyət və yaradıcılıq təşkilatları və bu təsisatın nümayəndələri yaxından iştirak etməlidir. Cəmiyyətin həyatında sadə peşələrin rolu, əmək və əmək adamlarına məhəbbət, öz peşə və sənətinin nüfuzunu yüksəklərə qaldıran insanlara hörmət və ehtiram hissləri həm məktəbin işində, həm də yazıçıların bədii əsərlərində özünə layiqli yer tutmalıdır.

Vəzifənin, işin, sənətin böyüyü, kiçiyi yoxdur. Görkəmli sənətkar yazır: «Həqiqətdə də çoban olub ən ali mərtəbəyə yüksəlmək mümkündür. Alim adını alıb rəzil kökə düşmək də olar. Hər şey peşənin düzgün seçilməsindən, insanın əməyə münasibətindən, zəhmətsevərliyindən asılıdır. Pis həkim olmaqdan bacarıqlı fəhlə olmaq min dəfə yaxşıdır. Halal əməyi ilə yaşayıb yaradan zəhmət adamlarımız öz fənnini bilməyən savadsız müəllimdən və savadsız alimdən qat-qat üstündür.

Gənclərlə peşəyönümü işini elmi əsasda və ciddi sistemdə qurmaq lazımdır. Gəncləri həyata, əməyə həm zehni və fiziki cəhətdən, həm də mənəvi-psixoloji cəhətdən hazırlamaq vacibdir. Məktəbi bitirən hər bir gənc bilməlidir ki, o, hansı əmək üçün yararlıdır, hansı sahədə Vətənə, xalqa daha yaxşı xidmət edə bilər və daha çox fayda verir» (116, s.81).

Beləliklə, görkəmli sənətkar B.Vahabzadənin gənclərin mənəvi tərbiyəsi ilə bağlı fikirlərini onun öz sözləri ilə desək, ümumiləşdirsək: «İdeya həyatı, yüksək mənəvi həyat insan fəaliyyətinin daxili enerjisini təşkil edir» (144, s.293). Gənclərimizdə özünü göstərən əxlaqımıza zidd hərəkətlərin köklərini məhz burada, yəni zəngin ideya həyatının olmasında axtarmaq lazımdır. İnsanda hər şeyə laqeydlilik, eqoizm, arzu və amalların bəsitliyi və s. mənfi əxlaqi keyfiyyətlərin kökü də məhz zəngin ideya həyatının olmaması ilə şərtlənir. İnsanın ancaq özü üçün öz şəxsi tələbatlarını ödəmək üçün yaşamaq meyl cəmiyyət həyatı üçün çox təhlükəli haldır. Belə mənfi mənəvi keyfiyyətləri özündə həyat idealına çevirmiş gəncliyin yetişməsi tərbiyənin əsl fəlakəti kimi qiymətləndirilməlidir. Ona görə də «məktəb, ədəbiyyat və incəsənət, bütün ictimaiyyət gənc nəsli yüksək ideallarla, bəşəri hisslərlə, vətəndaşlıq duyğuları ilə yaşamağa hazırlamaqdır. İdeya-mənəvi tərbiyənin əsas vəzifəsini mən bunda görürəm» (144, s.284).

1.3. B.Vahabzadənin vətənpərvərlik tərbiyəsi haqqında fikirləri

Görkəmli sənətkar B.Vahabzadənin yaradıcılıq yolu, düşüncə tərz, məslək və əqidəsi vətənə məhəbbət, vətənpərvərlik hissindən qidalanmış, məhz bundan nəşət etmişdir. Onun yaradıcılığının baş mövzusu gənc nəslin yüksək ali tərbiyə mənbəyi olan vətənpərvərlik və vətəndaşlıq keyfiyyətləridir desək, səhv etmərik. Şair xalqımızın bu yüksək və ali hissləri olan vətənpərvərlik ənənələrinin müasir dövrdə, xüsusilə «sovet vətənpərvərliyinin» tüğyan etdiyi sovetlər dövründə inkişaf etdirən, formalaşdıran həqiqi və öncül vətəndaş şairlərimizdən, ictimai xadimlərimizdən biridir. B.Vahabzadənin elə bir əsəri yoxdur ki, orada xalqımızın mübarizə əzmi, qəhrəmanlıq tarixi, humanist hissləri, vətəndaşlıq qüruru və ləyaqəti əks olunmasın. Onun bütün yaradıcılığı bütöv bir nəslin vətənpərvərlik, vətəndaşlıq duyğularını oyadan və bu hissləri tərbiyə edən, sözün yaxşı mənasında milli təəssübkeşliyə yol açan, gəncliyin məhz vətəndaşlıq duyğuları üstündə kökləyən «simfoniya»dır.

Bəxtiyar Vahabzadə gəncliyin tərbiyəsinin əsasında duran vətənpərvərlik və vətəndaşlıq tərbiyəsinin mahiyyəti və məzmunu, mühüm əlamət və keyfiyyətləri, aşılma yol və vasitələri haqqında mükəmməl, elmi şərhlər verən yazıçı-pedaqoqdur. Bizə görə, onun vətənpərvərlik və vətəndaşlıq tərbiyəsi ilə bağlı fikirləri bütöv yaradıcılığının fonunda təsvir edilməli və öyrənilməsi zəruri olan başlıca keyfiyyət kimi qiymətləndirilməlidir. Bu mənada B.Vahabzadənin «Vətən», «xalq» ifadələrini işlətmədiyi əsərləri də vətənlə, xalqla, vətəndaşlıq ləyaqəti ilə bağlıdır deyən tədqiqatçıların fikirlərinə haqq qazandırmaq lazımdır.

Şairin bütün yaradıcılığı boyu təlqin etmək istədiyi fikir budur ki, Vətənə məhəbbət – insana xas olan ən qədim hissdır. Adam valideynləri kimi, vətənini də özü seçmir. Deməli, insanın ataya-anaya sevgisi, məhəbbəti nə qədər uca

və ülvə bir hisdirsə, Vətənə olan məhəbbəti də bir o qədər müqəddəs olmalıdır. Ona görə də «Dünyada hər şeyi zövqlə, imkana görə dəyişmək olar, bircə Vətəndən və anadan savayı. Onları seçmirlər. Vətən də tale töhfəsidir, ana da. Yer üzünün xalqları «Vətən» sözüne müqəddəs epitet axtaranda «Ana» kəlməsinin üstündə dayanıblar. Onlar qoyunda yaşadıkları torpağa, «Ana vətən» deyəndə, elə bil bir yerdə düşünüb-danışılar. Müxtəlif əqidəli millətlərin eyni cür düşünmələri, sözün əsl mənasında, dil hadisəsi, təfəkkür möcüzəsidir. Başqa cür ola da bilməz. Axı, Vətən bəşər övladının şan-şərəfi, qeyrəti və namusudur. Bütün sevgilərimizin əvvəli də ona bağlıdır, axırı da...» (116, s.104).

B.Vahabzadəyə görə insan üçün ən ali müqəddəs duyğu Vətən sevgisidir. Vətəni sevmək insanın elə bir ali duyğusu, hissidir ki, bunsuz bəşər övladını təsvir etmək olmaz. İnsanın həyatı, yaşayış tərzinin necəliyi də onun Vətənə məhəbbətinə bağlıdır. Vətəninə həqiqi bir sevgi insanı ucaldır, onun düşüncə və əməlinin zənginləşməsinə, təkmilləşməsinə əsaslı dərəcədə təsir göstərir. Vətənpərvərlik insanda fədakarlıq, qəhrəmanlıq, xeyirxahlıq kimi əxlaqi keyfiyyətlərin mənbəyidir. Dahiləri dəyişən, onlara möhtəşəmlik, əzəmət gətirən də vətənpərvərlik duyğularıdır. Alimlərin, sənətkarların gözəl əməlləri, uca fikirləri məhz Vətənə məhəbbət hissindən yaranmışdır. Cəmiyyəti irəliyə doğru aparan böyük kəşflər də Vətənə xidmət naminə edilmişdir.

B.Vahabzadə vətənpərvərlik nədir?, kimdir vətəndaş? suallarına cavab axtarırlarında həqiqi etik-pedaqoji nəətləri ilə də diqqəti cəlb edir. Onun fikrincə, vətənpərvərlik vətənə məhəbbət və sədaqətdən, bütün fəaliyyəti ilə onun mənafeyinə xidmət etməkdən ibarətdir. Vətənpərvərlik əxlaqi hiss, ictimai borcdur. Vətənpərvərlik dogma torpağa, təbiətə, xalqa, dilinə və adət-ənənələrinə bağlılıqdır. Vətənpərvərlik milli qeyrətdir ki, bu hamıda olmalıdır. O, yazır:

«Bəzən gənclərdən soruşuruq:

- Nədir vətənpərvərlik?

Cavab verirlər:

- Vətəni sevmək!

- Vətən qarşısındakı borcları ödəmək!

- Lazım gələrsə Vətənin yolunda ölümə getmək!

- Vətənin tapşırıqlarını sözsüz yerinə yetirmək! və s.

Bu cavabların hamısı ayrılıqda doğrudur. Lakin bu-nu dərinlən hiss etmək, başa düşmək və doğrudan da lazım gələrsə vətən uğrunda ölümə hazır olmaq üçün gənclərimiz-də ictimai hissini tərbiyəsinə çalışmalıyıq» (131, s.160-161).

Şair göstərir ki, vətənpərvərlik hissi konkret hiss ol-duğundan bu hissi ümumi şəkildə deyil, konkret amillərlə gənclərimizə aşılmalıyıq. İnsan öz varlığını ümumi varlığın (Vətənin, xalqın) bir hissəsi hesab etdiyi andan fərdiyyətçi-lik meyllərindən azad olur, şəxsiyyət səviyyəsinə yüksəlir.

Şair vətəndaşlıq anlayışının mahiyyətini açıb, mənə-sini incəliyərk yazır: «İnsanı vətəndaşlıq qədər böyüdən ikinci bir qüvvə ola bilməz. İnsan mənsub olduğu xalqın sə-viyyəsində düşünəndə, onun istəkləri və arzusu ilə yaşayan-da, öz taleyini Vətənin taleyi ilə bağlayanda xalq qədər bö-yüyür, Vətən qədər genişlənir. Öz ailəsi çərçivəsində düşü-nənlərin, taleyini ailəsinin taleyinə bağlayanların arzuları, idealları evinin divarlarından kənara çıxmır və belələri gün-dən-günə böyümək əvəzinə daha da kiçilirlər. İstər sənət-karların-şairin, bəstəkarların, rəssamın, istər alimlərin və is-tərsə də dövlət xadimlərinin gücü və qüdrəti mənsub olduğu xalqındadır. O. Xalqın həyatına, tarixinə nüfuz etdikcə, qayğısına qaldıqca başı bir o qədər yüksəklərə qalxar» (140, s.206). Həmin vətəndaşlıq duyğusu və əqidəsi olan adam hamını özünə deyil, özünü hamıya borclu biləndir. Vətən-daş öz haqqından çox borcunu düşünən, Vətən üçün, xalq üçün özünü çırağ kimi yandıra bilən adamdır. Bir sözlə, hə-qiqi vətəndaş «mən»i, «biz»im içində əritməyi bacaran adamdır. (116, s.87).

B.Vahabzadə bütün şüurlu həyatını milli varlığını-zın formalaşmasına həsr etmiş, doğma vətənin sevinc və kə-dərinə şərik olmuş, bu yolu tutmuş, bu yola tapınmışdır. Şairə görə bu ali və ülvə amaldan, hissdən başqa digər bir hiss, əqidə yoxdur və ola da bilməz:

Vətən torpağından yaranmışam mən,

Şeirimdər – Vətənin gül-çiçəkləri.

Məsləkim – rəngini dəyişdirməyən

Vətən torpağıdır əzəldən bəri.

Vətən sevgisi, vətənə məhəbbət və sədaqət vətənpər-vərlik hissini və tərbiyəsinin birinci əsas əlamətidir. «Mə-nim insanlara, ətrafdakılara münasibət ölçüm, yəni sevgi və nifrət ölçüm vətəndir» (144, s.21), - deyən görkəmli sənətkar Vətənə sədaqət, məhəbbət hissini yüksək qiymətləndirir və gənc nəslin bu ruhda tərbiyə olunmasına xüsusi diqqət verməyi təkidlə tələb edir. B.Vahabzadənin fikrincə insan-lığın birinci şərti onun vətəndaş yetkinliyindədir. Kim ki, öz Vətəninə, xalqını sevmirsə o başqa xalqları və ölkəni də sevmə bilməz. Əgər bütün dünyanın dəyərli adamı olmaq istəyir-sənsə ilk növbədə öz Vətəninə vətəndaş olmaq gərəkdir.

Bütün insanlar seçdiyi fəaliyyət növündən, ixtisas və sənətindən asılı olmayaraq, Vətənə sədaqət nümayiş etdir-məli, onun çiçəklənməsinə və xoşbəxtliyi yolunda çalışmalı-dır:

Vətəndaş!

Nə gözəl səslənir bu söz!

Yəni – bir iqlimdə böyümüşük biz

Səni də

Məni də böyüdən Vətən,

Sənə də anadır, mənə də ana,

Sən də cavabdehsən

Mən də hər zaman

Vahid anamızın

Xoşbəxtliyinə (137, s.8).

Şairin fikrincə, vətənpərvərlik qan yaddaşdır. İnsan məhz Vətən torpağında özünü ən qüdrətli, ən güclü adam hesab edir. Belə bir gücü, qüdrəti qürbət yerlərdə hiss etmək təbii ki, mümkün deyil. Çünki «kimyəvi tərkibi bir olsa da, bu torpaq, bu yurd bizə məlum olmayan qan yaddaşı və fəhm hissi ilə bağlayır bizi özünə. Vətənimin görmədiyim, ömrümdə bir dəfə də olsa keçmədiyim bir obasından keçəndə hər qaya, hər daş, hər döngə mənə tanış gəlir, elə bil, bu yeri havaxtsa görmüşəm. Əslində mən görməmişəm, ulu əcdadım görüb, mənim qanımda dilə gəlir. Mənə bu yerləri tanış göstərən damarlarımdakı qanın yaddaşıdır» (116, s.41).

Qeyd edək ki, B.Vahabzadənin vətənpərvərlik haqqında bu fikirləri nə qədər maraq doğурсa, tədqiqatçı T.Xəlilovun şairin vətənpərvərlik duyğularının qaynaqları ilə bağlı fikiri də o qədər maraq doğurur. T.Xəlilov, ümumiyyətlə, vətənpərvərlik duyğularını öz mənşəyinə görə iki yerə bölür və yazır: «bunlardan biri valideynlərin, məktəbin və mühitin tərbiyəsi ilə yaranıb formalaşır. Başqa və əsas növü isə fitridir, insanın bəzən əzaları, sir-sifəti, qidalanmaq, nəfəs almaq qabiliyyəti kimi anadangəlmədir. Belə vətənpərvərlik insanın canına, ruhuna, ürəyinə qanla, südlə daxil olub əbədi hopur. İkinci növdən olan vətənpərvərlik birincidən qat-qat təsirli və daimidir. O, az-az adamların qismətinə çıxır. Xoşbəxtlikdən Bəxtiyar müəllimə (B.Vahabzadə – S.K.) ikinci növ vətənpərvərlik nəşib olub. Həm də onun qanı və əqidəsi uzun illər boyu heç bir yad məsləklə reaksiyaya girməyib, indiyədək təmiz qalıb, qətiyyənlə cılızlaşmayıb» (40, s.156-157).

Şairin vətəndaşlıq şüuru haqqında fikirləri də maraqlıdır. Vətən vətən övladlarıdır. Vətən ümuminin, hamımızdır. Ona görə Vətənin hər guşəsində gördüyümüz gözəl bir cəhət hamımıza fərəh gətirir, hamımızı eyni dərəcədə sevindirir. Vətən məhəbbəti elə bir məhəbbətdir ki, onu sənə qədər sevən ikinci bir şəxsi görüncə sən onu sevdiyinə qısqanmırsan, əksinə onun özünü də Vətən qədər sevməyə

başlayırsan. Bütün bunlara görə də hər bir kəs ana Vətənin, üstündə yaşadığı torpağın qədr-qiymətinə bilməlidir. Torpağa sadəcə torpaq kimi baxmaq olmaz. Onun nə üçün «Ana torpaq» adlandırıldığına fərqi varmaq lazımdır. Onun uğrunda ölümə getməyin zəruriyyətini dərk etmək lazımdır. Torpağın üstünə alın təri tökməli, zəhmət çəkməli, onun sirlərindən xəbərdar olmalıyıq. Üstündə gəzdirdiyimiz torpağın hər daşının tarixini bilməli, onun qarşısında diz çökməyi bacarmalıyıq və s. B.Vahabzadənin yetişən nəsildə görmək istədiyi vətəndaşlıq şüuru məhz belədir.

Lakin təəssüf ki, öz şəxsi mənafeyindən ötrü hamını tapdayan, mənsub olduğu xalqın tarixinə arxa çevirən nadanlara da həyatda da tez-tez rast gəlirik. Əlbəttə, belələrinə vətəndaş demək olmaz. Ən mühümü də budur ki, beləsinin şəxsi fikri özünə qulluq elədiyinə görə o fikir heç kimə lazım deyil. Min təəssüf ki, indi bizdə evini Vətən, qohum-əqrabasını millət sayanlar əmələ gəlmişdir ki, bu da milli faciəyə bərabərdir:

**Deyirəm insanımı, insanımı görən
Vətən namusuyla yaşamayanlar?
Heyhat, hələ çoxdur, evini vətən,
Qohum-qardaşını millət sayanlar.**

Məlumdur ki, insanın çox bilmək, fikrən kamilləşmək üçün gəzməyə, görməyə, səyahət etməyə ehtiyacı var. Lakin hara gediriksə Vətən də qəlbimizdə bizimlə birlikdə gedir. Biz getdiyimiz ölkələrdəki hər şeyin dəyərini Vətənlə bağlayır, onu meyar götürürük. Səyahətlər zamanı Vətənimiz bizim gözlərimizdə daha da gözəlləşir, daha da dəyər kəsb edir. Ona görə də şairin bu etirafı çox mənalıdır. «1961-ci ildə mən, Məmməd Rahim, Osman Sarıvəlli və Yusif Səmədoğlu ilə Fil Dişi Sahili ölkəsində idim. Bu ölkənin vaxtı ilə Bakı vaxtı arasında 5 saat fərq olmasına baxmayaraq bizim qolumuzdakı saatlar Bakı vaxtı ilə işləyirdi. Biz

Bakı ilə nəfəs alırdıq. Vətənə qayıtdığımız zaman gəmiyə yeldən qanad istəyirdik. Bu qanadı isə biz gəmidəki pianoda tapmışdıq. Yusif Səmədoğlu pianoda Vətən mahnıları çalır, biz də bu doğma mahnıların qanadında Vətənimizə doğru qanadlanırdıq» (140, s.212).

Bu da haqlı qənaətdir ki, böyük elmi kəşflər, ideya və nəzəriyyələr, fəvqalədə qəhrəmanlıqların əsasında yenə də Vətən sevgisi durur. Şair Lui Pasterin «Elmin vətəni yoxdur, amma alimin vətəni var» məşhur aforizmindənki fikri təsdiqləyir və yazırdı: «Alim demək istəyir ki, kimya hər yerdə kimyadır. Disturlar eyni, məqsəd eyni! Lakin hər ölkənin kimya alimi öz vətəninə xidmət etmək məqsədi ilə yaşayır, yaradır» (140, s.214). Gənc nəslin vətənpərvərlik tərbiyəsi bu istiqamətdə qurulmalıdır.

Vətəndaşlıq hissi, vətəndaşlıq borcunu «məcburiyyət» sözünün ifadə etdiyi mənə ilə eyniləşdirmək olmaz. Vətəndaşlıq borcu məcburən, kənardan təsirlərlə yaranmır. Vətəninə, xalqını sevən adam üçün məcburiyyət nəinki faydalı, əksinə zərərliyə. Vətəndaşlıq hissi insanda təşəbbüskarlıq, yaradıcılıq keyfiyyətlərinin formalaşmasına çox mühüm təsir göstərir. İnsanda bu hiss varsa, hər şey var. Bu hiss yoxsa, hansı sənətin sahibi olursa-olsun, o adam quru icraçıdan başqa bir şey olmayacaqdır.

Vətəninə sevmək müqəddəs, ülvə bir hissdır. Lakin «Qarnım harda toxdur, ora da mənə vətəndir» fəlsəfəsi ilə yaşayanların vəy halına. Onlar unudurlar ki, insan qarnının böyük kiçikliyi ilə deyil, fikrinin, məqsədinin, məslək və əqidəsinin böyüklüyü kiçikliyi ilə tanınır. Şəxsi fikri, düşüncəsi, dünyaya özünəməxsus baxışı olmayan, başqalarını (başqa xalqları) yamsılamağı bacarıq və şərəf bilən, dünyadan çox şey qoparmaq, ancaq heç nə verməmək ideali ilə yaşayan gənclik (təəssüf ki, belə gənclər də yox deyildir) nəinki ölkənin vətəndaşlığına, ümumən insanlığa zərərli olan aləq otları kimidirlər. Onların islahı cəmiyyətin, ümumən tərbiyənin qarşısında duran ən vacib problemlərdəndir.

İnsan böyük, ali məqsədlərlə yaşamalıdır. İnsanın insanlıq dərəcəsi onun məslək və əqidəsinin keyfiyyəti, ağıl və mənəvi səviyyəsi ilə ölçülür. İnsanın məqsəd və əqidəsinin əsasında nə durur sualına şairin «Sənin qayən öz məmləkətinin dərdlərindən doğmalıdır» müraciətində çox aydın və dəqiq ifadə edilmişdir. Ümumiyyətlə, bu çağırış B.Vahabzadənin vətəndaşlıq tərbiyəsi ilə bağlı fikirlərinin mahiyyətini əks etdirir. Vətən eşqi, vətənin şərəf və namusunu qorumaq hissi çox gözəl tərbiyə mənbəyidir. Şairin inandığı budur ki, bir kəsin Vətənin dərdləri, ağrı-acıları ilə nəfəs alması, onun şərəf və namusunu qorumaq üçün canından keçə bilmək bacarığı digərlərinin hətta oğruların belə vətəndaşlıq hisslərinin oyanmasına, əxlaqi-mənəvi təmizlənməsinə əvəzsiz, güclü təsirdə olur. İnsanlar var ki, ömrü ilə başqalarını məmləkətin taleyini düşünməyi öyrədir. Şair bu fikrini «Vətən-mənəm, mən vətənəm» poemasında çox gözəl ifadə edə bilmişdir. Poema Yaponiya muzeylərində baş vermiş bir hadisə üzərində qurulmuşdur. Fransadan gətirilmiş əsərlərin sərgisindən Tuluz Lotrekin «Marsel» əsərinin oğurlanması ictimai dairələrdə və dövlət səviyyəsində geniş əks-səda doğurur. Bütün Yaponiya bir-birinə deyir. Axtarırlar heç bir nəticə vermir. Polis Matsurata adlı gözetçidən artıq dərəcədə şübhələndiyini açıq etiraf edir. Təmiz, vicdanlı işçi Matsurata üstünə düşən bu ləkəni ölümü ilə təmizləməkdən başqa bir çarə tapmır. Tezliklə adına yurdun şərəf oğrusu qoyulan Matsuratanın intiharı bütün ölkəyə yayılır. Onun ölmündən bir gün sonra isə ölkəni daha sarsıdıcı, heyrətləndirici bir xəbər dolaşır. Gecə kimsə «Marsel»i ağa bürüyüb gizliincə muzeyin həyətinə qoyaraq yox olmuşdur. Oğrunu nə vadar etmişdi, hansı hiss, hansı duyğu onu silkələmişdi? Bunu B.Vahabzadə belə mənalandırır:

**Matsurata, Matsurata,
Ölümündən bütün ölkə ibrət aldı.
Qəlbindəki vətən eşqi**

Oğrunun da ürəyinə işıq saldı.
 Yazıq oğru, bu dünyada
 Yaşamağın xatirinə nələr gördü.
 O, həmişə tək özünü düşünürdü.
 Yaşamaqçın alçalırdı.
 Matsurata,
 Ölümündən öyrənmişik,
 Bu həyatda biz çox şeyi
 Oğruya da ölümünlə sən öyrətdin
 Özünü yox, məmləkəti düşünməyi! (127, s.160).

Bir məsələdə var ki, torpaq uğrunda ölən varsa Vətəndir. Bu ulu torpaq – ulu Azərbaycan məmləkəti babalarımızın qanı ilə suvarılıb. Uğrunda qan tökülməyən torpaq yalnız torpaqdır, o Vətən ola bilməz. Vətəndaş olacaq hər bir gənc bilməlidir ki, torpaq o zaman Vətən olmaq haqqı qazanır ki, bu torpağın üstünə qan və alın təri tökülmüş olsun. Əgər belə olmasaydı, üstündə gəzdiyimiz bu torpağın Vətən adlandırmağa bizim haqqımız çatmaz, onun uğrunda qanlar axıtmazdıq. Azərbaycan xalqının şərəfli tarixi də sübut edir ki, biz məhz bu torpaqda yaşamış, bu torpaq uğrunda vuruşmuş, bu torpağın dərinliyinə kök atmışıq. Fikrimizin sübutu üçün dünya folklorunun incilərindən olan «Kitabi-Dədə Qorqud» eposuna nəzər salmaq kifayətdir. «Bu böyük əsər yalnız kamil və böyük xalqın təfəkküründən, hiss və duyğularından süzülə bilirdi. Namusu, şərəfi, kişiliyi və mərdliyi, mənəvi böyüklüyü və saflığı təbliğ və tərənnüm edən bu əsər oğuzların mənəvi dünyasının aynası, üstündə yaşadıkları torpaq isə öz qanları ilə suvardıqları qanuni torpaqlardır» (131, s.45).

B.Vahabzadənin Vətən haqqında kitabını (mən onun yaradıcılığını məhz belə qiymətləndirərdim) vərəqlədikcə Vətən sevgisi, vətəndaşlıq tərbiyəsinin yeni-yeni əlamət və xüsusiyyətləri ilə qarşılaşırdıq. Və aydın olur ki, həqiqi vətəndaş öz Vətəninin hər daşını, hər binasını, hər küçəsini öz

qəlbinin odu ilə isidib onları başqalarına, özgə xalqlara əsl möcüzə şəklində çatdırmağı bacarmalıdır. Bu hiss, bizə görə, vətənpərvərliyin ən yüksək əlaməti və keyfiyyəti SAYılmalıdır. Vətənə əsl sevgi, vürğunluq başqalarının heyranlığına gətirib çıxarmalıdır. Vətənə həqiqi və böyük sevgi, sözün yaxşı mənasında dəlilik, məcnunluqdur.

Görkəmli sənətkar bir cəhəti də xüsusi diqqətə çatdırır ki, Vətənin mənafeyi, şərəf və namusu qarşısında onun övladlarının hamısı eyni dərəcədə məsuliyyət, cavabdehlik daşıyır. Lakin unutmamalıyıq ki, Vətən həm də müxtəlif fikirli və müxtəlif əqidəli insanları birləşdirən bir ocaqdır. Onun teleyi təkə məndən, səndən asılı deyil, bütün vətəndaşların hamısından asılıdır. Xalqın Vətənə layiqli övladları olduğu kimi Vətənin oduna qızınan, tüstüsündən qaçanları da vardır. İnsanlar var ki, Vətənin çörəyini, suyunu içir, havasını udur, borc naminə özünü qurban verməyə hazır olduğunu bildirir, lakin məqam gələndə dəhşətlə geri çəkilir. Şair demişkən. İnsanlar var ki, evinə bir saat su gəlməyəndə Vətəninə də söyür, xalqını da. İnsanlar var ki, Vətən sevgisi şəxsi mənafehlərdə qurtarır. «Belə ölkədə yaşamaqdansa, ölmək yaxşıdır» - deyə öz qüsurlarını Vətənin ayağına yazanlar da az deyil. İnsanlar var ki, Vətənin nemətlərinə ortağ, dərdinə biganə olur. İnsanlar var ki, «mənə nə var» fəlsəfəsi ilə yaşayır, amma yeri gələndə ağız dolusu Vətənin, xalqın adından danışır, özünü xalqın gözüne soxmaq, guya onun layiqli övladı olduğu haqqında fikir formalaşdırmaq üçün dəridən-qabıqdan çıxır.

B.Vahabzadəyə görə, insanın şəxsi istəkləri də öz başlanğıcını Vətən sevgisindən almalıdır. Vətən dəlilləri, millət məcnunlarının şəxsi istəklərinin formulası məhz belədir. Belə vətəndaşların şəxsi istəyi və arzusu milyonların, istək və arzusuna çevrilir. Babək, Janna d'Ark kimi xalq qəhrəmanları bir insan kimi özləri vətənləşib amala çevrilir, Vətən timsalına dönürlər. Onlar adilikdən çıxıb, qeyri-adi şəxsiyyət olurlar:

**Bir böyük amala vurulan zaman
Özünü yenidən yaradır insan.
O böyük amalın çağrış səsində
Qayğular əriyir, məqsəd yoğrulur.
Özünü yaratma mərtəbəsində
İnsan kamilləşir, şəxsiyyət olur.**

B.Vahabzadənin vətənpərvərlik haqqında fikirlərində bütövlük, tamlıq bir də ondadır ki, Vətənin, ana torpağın niyə insan üçün bu qədər doğma və əziz olduğunu aydınlaşdırmağa çalışmasıdır. «Dünyanın cənnət kimi bir guşəsində bütün arzularını, istəklərini yerinə yetirsələr belə yenə gözün Vətəni axtaracaq, qəlbin Vətən həsrətilə döyünəcək, dodaqların «vətən», «vətən» deyəcək. Bunun səbəbini bilmək üçün ana torpağın bir parçası olan insanı, onun təbiətini araşdırmalıyıq» (116, s.74), - deyən şairin doğru bir nəticəyə gəldiyi şəksizdir. Vətən insanı özünə ona görə çəkir ki, Vətən insana ona görə doğma və əzizdir ki, bu zaman insanın qəlbində qan yaddaşı, dədə-babanın ruhu baş qaldırır. Vətən təkcə öz təbiətinin bizə verdiyi nemətlərlə yox, xalqın tarix boyu yaratdığı və özü qazandığı mənəvi sərvətləri ilə daha çox doğma və əzizdir. Xalqın özünəməxsus ruhu, psixologiyası, adət-ənənəsi, dili, musiqisi, ən mühümü də qüvvətli və zəif cəhətləridir insanı özünə çəkən. Vətənin və xalqın mənəvi dünyasına biz uşaqlıqdan yiyələnirik. Vətən həm də ana südü ilə eşitdiyimiz laylalar, mahnılar, bayatılar, nağıllarla bizim ruhumuza süzülüb gəlir, ruhumuzda məskunlaşır ki, bu qədər doğma və əziz olur.

Burada şairin «Vətən ocağının istisi» (131, s.144-146) adlı məqaləsindəki duyğularına ayrıca diqqət yetirməyi lazım bildik. Azərbaycan Vətəni çoxlu təşbehlərlə incələdikdən sonra şair, Andersenin «Gümüş pul» hekayəsinin süjetindəki əhvalata və vaxtı ilə Lissabona özünün səfərində olmuş bir hadisəni ümumiləşdirərək belə bir nəticəyə gəlirik

ki: «Gerbli pul kimi insanın da dəyəri onun özünəməxsus gerbi olan Vətənidədir» (131, s.145). Bütün gözəlliklər nisbidir, ancaq Vətən gözəlliyi mütləq gözəllikdir. Bütün dəyərlər nisbi olsa da vətən mütləq dəyərə malikdir.

Bizi Vətənimizə bir deyil, on deyil, min-min tellər bağlayır. Belə bir duyğu da var. «Vətən ocağının istisi. Bizi qızdıran, istisi canımıza kərə yağı kimi yayılan bu duyğu nədir? Niyə hər kəsə öz vətəninə kolu da əzizdir, külü də. Qandalı da əzizdir, kəndalaşı da? Qarğası da əzizdir, bülbülü də? ...» (106, s.146). Şairin suala cavabı belədir: Bunu bilmək yox, duymaq, hiss etmək lazımdır. Görəsən duyğunu açmaq, çözləmək mümkünmü?

Lakin, şair bunu da unutmur ki, «Vətən» anlayışını torpaqsız təsəvvürə gətirmək mümkün deyil. Min bir bəhrə yetirən torpaqlarımızın qayğısına qalmalıyıq. Ətraf mühitin, suyun, havanın təmizliyini qorumalıyıq. Çünki bu sahədə vəziyyətimiz könülaçan deyil. Ona görə də torpaqlarımızın, çaylarımızın, meşələrimizin ekoloji cəhətdən mühafizəsi problemi hər bir vətəndaşı düşündürməsidir. Çünki biz təbiətdən xaric yaşamırıq, əksinə təbiətin üzvü bir hissəsiyik. Ana torpaq, ana təbiətlə ahəng təşkil edirik:

**Həm yerin, həm göyün,
Sirrini aşkar
Oxudum bir gülün ləçəklərindən.
Böcəklər, çiçəklər, güllər, arılar,
Kim deyir ayırıdır biri-birindən!
Eşidir yaradan təbiəti də
Çiçəklər torpağın min bir rəngidir.
Böcəklə çiçəyin məhəbbəti də
Ana təbiətin öz ahəngidir.**

B.Vahabzadə vətəndaşlıq keyfiyyətləri içərisində vətəndaşlıq qururuna önəmli yer verir. Onun fikrincə vətəndaşlıq qururunun başlıca əlaməti vətənə və millətə təmann-

nasız xidmət etməklə fəxr etmək, öyünməkdir. Hər bir vətəndaş, hər bir əməl sahibi Vətənin və millətin gələcəyi naminə vicdanla və ürəklə bacarıq və qabiliyyətini əsirgəməməlidir. Şairin qənaətlərinə görə, vətəndaşlıq qururu insanların əqli-intellekt qələbəsinin sürət və vüsəti artdıqca daha güclü təzahür formaları alır, daha yeni keyfiyyətlərlə zənginləşir.

Bütövlükdə xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin vətəndaşlıq amalı belədir: «Vətəni daşına, torpağına, iqliminə, suyunu görə sevmirlər. Vətəni vətən olduğuna görə sevirlər. Ona görə də, hər kəsə elə gəlir ki, onun vətəni, məmləkətlərin ən gözəlidir. Mən də belə düşünürəmsə, bunu mənə nöqsan saymayın. Mənim vətənim doğrudan da gözəldir. Ona görə ki, mən bu vətənin vurgunuyam. Əgər vurgun olmasaydım, vətənimin naminə nəğmələr qoşa bilməzdim. İnsan anadan doğulanda hələ doğulmur. İnsan vurulanda doğulur. Çünki insan sevəndə dünyaya yeni gözlə baxır, onu dərk edir. Mən də vətənimə vurulub dünyanı dərk etdim» (131, s.301-302).

Şairin həyat, vətənpərvərlik və vətəndaşlıq məramnaməsini görkəmli ədəbiyyatşünas alim, mərhum professor Y.Qarayevin yüksək analitik təhlilləri ilə yekunlaşdırmaq olar: O, yazırdı: «Hətta Vətən də şair üçün hər şeydən əvvəl zamanı təmsil edən obraz və simvol, ədəbi-əxlaqi yaddaş və mənəvi –tarixi bir vicdandır. Şair üçün müqəddəs olan hər şey məhz «Ana Azərbaycanın yaddaşında əbədiləşir və görünür. Çünki bu yaddaş keçici və ötəri deyil, həqiqi və milli olan bədii ruhu, mənəvi fərdiliyi və müstəqilliyi yaşadır. Odur ki, şair gələcəyi də, keçmişi də məhz xalqın «hafızəsində» oxuyur, yoxlayıb, sınayıb qiymətləndirir. Elə buna görə ki, B.Vahabzadə üçün ayrıca bir tarixilik anlayışı yoxdur, ayrıca bir ənənəvi «Milli xarakter», ayrıca bir müasir «intelektual qəhrəman» yoxdur. Onun üçün yalnız eyni vahid, yekparə varlıq, müqəddəs, əbədi Azərbaycan vardır. Azərbaycan burada məhz tarix və proses kimi, həm mənşə,

həm də gələcək kimi, beşik, ocaq, yuva və ana kimi tərənnüm olunur. Belə bir Vətən rəmzi xalqın mənəvi tamlığını və böyüklüyünü daha dərinlən duymaqda, dünyaya tanımaqda şairə kömək edir» (55, s.123).

Beləliklə, B.Vahabzadə öyrədir ki, sənətindən asılı olmayaraq hər kəs öz sahəsində Vətənə övladlıq borcunu verməli, Vətənin qüdrəti üçün səyini əsirgəməməlidir. Başlıcası odur ki, böyüyən nəsil də bu ruhda tərbiyə olunmalıdır. Bizim gəncliyimiz dünyanı Azərbaycan adlı məmləkətin vətəndaşı gözü ilə görməyi, vətəndaşlıq düşüncələri və hissləri, vətəndaşlıq narahatlıqları ilə yaşamağı bacarmalıdırlar. Yazıçılar, müəllimlər, valideynlər, bütün ictimaiyyət ümumi qüvvə ilə ona nail olmalıdırlar ki, gənc nəsil qabaqcıl idealara, insanpərvərliyə, ata-babalarımızın vətənpərvərlik ənənələrinə hədsiz sədaqət ruhunda böyüsün. Şair və yazıçının kitabı, müəllimin canlı sözü uşaq və yeniyetmələrin qəlbində yüksək vətənpərvərlik hissləri oyatmağa yönəlməlidir. Gənclərimiz dərk etməlidirlər ki, onlar hər şeydən əvvəl, vətəndaşdırlar, öz Vətəninin övladlarıdırlar. Vətənin şərəfi hər kəsin şəxsi şərəfidir, insanın ən ulu, müqəddəs borcu Vətən borcudur (116, s.76):

**Dünya quru bir səs,
Qəm çəkməyə dəyməz
Yüz-yüz itən olsun
Min-min də bitən var.
Şükr eyləyəlim ki,
Bizlərdən həm öncə
Həm sonra Vətən var (137, s. 7).**

Bəs uşaqlarımızın tərbiyəsinə nədən və necə başlamaq lazımdır? B.Vahabzadənin bu məsələyə də münasibəti maraqlıdır. O, öz fikirlərinə sahibliyinin təsdiqi üçün məşhur rüs pedaqoqu K.D.Uşinskiyə də istinad edir və yazır: «...Uşinski rus xanımlarına-analarına müraciətən yazmışdı

ki, uşaqlara tərbiyə vətən məhəbbətindən başlamalıdır. Mənsub olduğu Vətəni, xalqı, onun dilini sevdirmək tərbiyənin başlanğıdır. Bu çox böyük fikirdir. Ona görə ki, əgər biz uşaqlarımızı vətənimizin və xalqımızın adına layiq bir vətəndaş görmək istəyiriksə, birinci növbədə ona doğma vətənimizi sevdirməliyik» (131, s.305).

B.Vahabzadəyə görə, insanın insanlığını təsdiq edən birinci amil onun vətənpərvərliyi. Çünki mənsub olduğu xalqını və vətəninə sevməyən, onunla fəxr etməyən adamdan insanlıq ummaq özü cəhalətdir. O, bu sualında haqlıdır ki, heç elə bir adam tapırmı ki, vətən və xalq hissindən məhrum ola, amma ona yaxşı adam deyələr? Ümumiyyətlə, sevgi hissindən məhrum olan adamlar yaxşı adam ola bilməz. Vətən sevgisi hissindən məhrum olanlar nə öz ailəsini sevmə bilər, nə də başqalarını.

Bu mənada biz uşaqlarımızı hər şeydən əvvəl yaxşı insan görmək istəyiriksə, insanlığın əsas şərtləri olan iki cəhətə diqqət yetirməliyik: birincisi, vətən sevgisi, vətənpərvərlik tərbiyəsi, ikincisi, zamanəsinin tələbləri səviyyəsində elmlərə sahib olmaq (131, s.306).

Müəllifin fikrincə, ikinci şərt də birinci şərtlə bağlıdır. Ona görə ki, müasir elmlərə yiyələnməyin başlıca amili, əsas şərti də vətən sevgisi ilə bağlıdır. Vətən sevgisi olmazsa məktəbli və ya tələbə elmlərə yiyələnməyin vacibliyini dərk edə bilməz. Onun oxuyub öyrənmək məqsədləri aydınlıq, müəyyənlik kəsb etməz.

Əgər məktəbli, tələbə nə üçün, nəyin naminə oxuyub öyrənməyi özü üçün aydınlaşdırma bilməzsə ondan layiqli vətəndaş ola bilməz, olsa-olsa xırda gün-güzəran, dolanmaq, yaşamaq həvəsində olan adi bir icraçıdan, bir idarə qulluqçusundan, məmurdan o yana gedə bilməz. «Təyyarənin uçması üçün ona enerji lazım olduğu kimi, insanın uçması üçün də ona od lazımdır, ürək odu! Bu od isə yalnız sevgidir, Vətən sevgisi!» (131, s.307).

Bir mühüm məsələni də diqqətə cəmkək ki, bu gün və-

tənpərvərlik tərbiyəsini orta məktəbdən başlamalı, tədrisin əsas qayəsini biliklə yanaşı ictimai duyğuların aşılmasına yönəlməli, bir sözlə, əsl vətəndaş yetirməliyik – deyən B.Vahabzadə təhsilin humanistləşdirilməsi və humanitarlaşdırılması ideyasının ilk qızgın tərəfdarlarından biri olmuşdur. Hələ M.Qorbaçovun sosialist quruluşu üçün yenidənqurma «modeli»nin ilk günlərində (faktik olaraq 1986-cı ildə) orta məktəbin tədris planı ilə bağlı geniş ictimai-pedagoji müzakirələr aparıldı. Müzakirələrdə ən çox mübahisə doğuran ədəbiyyat, ümumiyyətlə humanitar fənlərin hesabına texniki fənlərin tədrisinin genişləndirmək məsələsi idi. Məsələnin düzgün qoyulmadığı ilə bağlı keçmiş SSRİ miqyasında qabaqcıl ziyalılar qəti fikir söyləyir, bərkizməli göstərirdilər. B.Vahabzadə də öz səsinə qabaqcıl ziyalılardan səsinə qoşur, onları müdafiə edərək yazırdı: «Son zamanlar orta məktəbdə texniki fənlərin tədrisini genişləndirmək məqsədilə ədəbiyyat dərslərinin azaldılmasını tələb edənlərə qarşı «Literaturnaya qazeta» da dərc olunan məqalələri alqışlayıram. Müəlliflər çox haqlı olaraq göstərir ki, texniki fənlərin tədrisini genişləndirmək ədəbiyyat dərslərinin hesabına olmalıdır. Çünki texniki fənlər şagirdlərə bilik verirsə, ədəbiyyat onları əsl insan olmağa, vətəndaş olmağa hazırlayır. Orta məktəbin əsas vəzifəsi isə biliklə bərabər, şagirdləri vətəndaş kimi formalaşdırmaqdan ibarətdir. Heç bir texniki fənn insanı insan kimi yetişdirmək, ürəklərə amal toxumu səpib mənəviyyatı zənginləşdirmək qüdrətinə malik ola bilməz. Buna görə də biz bilikdən əvvəl, uşaqların mənəvi dünyasını cəlləndirməli, onlara nəyin naminə yaşayıb, nəyin naminə gözəl mütəxəssis olmaq hissini təlqin etməliyik. Bu isə ədəbiyyatın vəzifəsidir. Bu vəzifəni yerinə yetirmək üçün ədəbiyyatın nüfuzunu daha da qaldırmaq əvəzinə saatlarını azaltmaq səhv olar» (116, s.88).

Zaman görkəmli sənətkarın irəliyədən söylədiyi bu qənaətlərin düzgün olduğunu təsdiq etdi. Hazırda humanitarlaşma təhsil sistemimizin əsas prinsiplərindən biridir

və orta ümumitəhsil məktəbinin tədris planında bu fənlərin saatlarının çoxluğu üstünlük təşkil edir.

Göründüyü kimi həqiqi vətəndaş duyğuları ilə yaşayıb yaradan görkəmli Azərbaycan şairi, ictimai xadim Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığında vətənpərvərlik və vətəndaşlıq tərbiyəsi, onun məzmunu, aşılama yol və vasitələri tam və sistemli fikirlərdir. Və yüksək məzmun keyfiyyətləri ilə zəngin olan bu fikirlərdən gəncliyin tərbiyəsi işində istifadə olunması fayda verər.

II FƏSİL

B.VAHABZADƏ YARADICILIĞINDA MƏKTƏB VƏ TƏHSİL MƏSƏLƏLƏRİ

Müşahidə və təhlillərimiz göstərir ki, görkəmli sənətkar Bəxtiyar Vahabzadə tərbiyə anlayışına daha geniş mənə və məzmun vermiş, özünün təhsil və təlim haqqında düşüncələrini də məhz bu fonda ifadə etməyə çalışmışdır. O, insan şəxsiyyətinin inkişafında, onun daxili imkanlarının üzə çıxarılmasında tərbiyəvi təsirlərin qüdrətli bir vasitə olduğunu həqiqi pedaqoq duyumu ilə görmüş, elmi-nəzəri təhlilini verə bilmişdir. Onun tərbiyəvi təsirlər ilə bağlı fikirlərindən belə bir qənaət yaranır ki, şair bu təsirlərə insanı inkişaf etdirən, kamilləşdirən, daxili imkanları üzə çıxaran, istedadı, qabiliyyəti aşkar etdirən bir amil kimi qiymət verir. B.Vahabzadə düşüncəsinin əsasında belə bir formula durur ki, insanı tərbiyə etmək, yüksək əqli və əxlaqi keyfiyyətləri ona aşılamaq, onu kamil etmək, cəmiyyətin mütərəqqi meyllərinə yardım göstərməyə qadir etmək deməkdir. Şair dönə-dönə qeyd edir ki, geniş mənada tərbiyə insana müəyyən dünyagörüşü aşılayır. Müəyyən olmuş dünyagörüşü əsasında isə hadisələrə, adamların davranışlarına qiymət verilir. Dünyagörüşünə uyğun olaraq hər bir adam öz həyatını təşkil edir, şəxsi həyatını başqalarının, millətinin həyatı və vətənin taleyi ilə əlaqələndirir. Tərbiyə zamanı adamın hafizəsi həyatı faktlarla, texnikanın və elmin müxtəlif sahələrinə dair geniş biliklərlə zənginləşir, dərinləşir, mükəmməllik qazanır. Beləliklə, şairə görə tərbiyə böyük dəyişdirici, inkişaf etdirici qüvvəyə malikdir.

Həqiqətən də «Tərbiyə» anlayışına şəxsiyyətin inkişafı baxımından yanaşıldıqda onun daha geniş anlayış olduğunu nəzərə çarpır. Pedaqoji ədəbiyyatda da bu anlayış daha çox «müəyyən təsirlər sistemi» kimi başa düşülür (23,

s.66). İnsan şəxsiyyətinin formalaşması digər amillərlə yanaşı tərbiyəyə möhtac olduğu, yəni onun tərbiyəvi təsirlərlə (təlim, təhsil və tərbiyə ilə) sosial şəxsiyyətə çevrilməsi prosesinə diqqəti çəkən professor Ə.Ağayev yazır: «Tərbiyə ilk dövrlərdən uşaq şəxsiyyətinin formalaşması prosesi kimi icra olunubdur, - yazan tədqiqatçı professor Əliheydər Həşimovun qənaəti çox haqlıdır. Elə bu baxımdan qədim və orta əsrlər dövrü Azərbaycan ictimai-pedaqoji fikrində işlənən tərbiyə amalı geniş mənada elə insanın şəxsiyyət kimi formalaşması məzmununu daşımışdır (5, s.156). Daha sonra müəllif mütəfəkkir – pedaqoqlarımızın şəxsiyyətin inkişafı ilə bağlı fikirlərini ümumiləşdirərək yazır ki, klassiklərimizin (Bəhmənyar, N.Gəncəvi, S.Urməvi, N.Tusi və başqaları) bu məsələ ilə bağlı fikirlərində «Maraqlı cəhətlərdən biri budur ki, insanın tərbiyəsi onun bioloji və sosial inkişafı ilə əlaqələndirilmişdir. Təhsil (təlim) tərbiyədə ən mühüm vasitə hesab edilməlidir» (5, s.159).

Qeyd edək ki, xalq şairi B.Vahabzadənin tərbiyəyə aid fikirləri belə məzmun istiqamətinə malik olduğundan onun təhsil və təlimin bir çox məsələlərinə münasibətini, fikir və mülahizələrini də tədqiqata cəlb etmək ehtiyacı olduğu qənaətindəyik. Çünki o da klassiklərimizdə olduğu kimi təhsil və təlimi tərbiyədə ən mühüm vasitə hesab etmişdir.

Böyük sənətkar B.Vahabzadənin pedaqoji görüşlərinin mühüm bir hissəsini onun didaktika – təlim və təhsil nəzəriyyəsi ilə bağlı fikirləri təşkil edir. Buradaca qeyd edək ki, biz şairin təlim haqqında fikirlərinin tam mənada sistemli nəzəriyyə olduğu qənaətindən uzağıq. Yəni onun təlim və təhsilin mahiyyəti və məzmunu, prinsip və üsulları, təşkili formaları, vasitə və priyomları və digər mühüm xüsusiyyətləri və keyfiyyətləri ilə əlaqədar tam sistemli fikirləri olduğu iddiasında deyilik və əslində buna ehtiyac da yoxdur. B.Vahabzadənin təlim haqqında düşüncələrində elə işıqlı cəhətlər vardır ki, həmin cəhətlər bu gün təlimin nail olmaq istədiyimiz səviyyəsi üzrə yaranan problemlərin aradan qaldırıl-

ması ilə bilavasitə bağlıdır və həm də əhəmiyyətlidir.

B.Vahabzadə ədəbiyyatın tədrisi ilə bağlı bütün məqalələrində belə fikri döənə-döənə təkrarlayır və ictimai-pedaqoji mühitə çatdırmağa çalışırdı ki, ümumtəhsil məktəbinin və müəllimin başlıca vəzifəsi ədəbiyyat fənnini tədris etmək yox, ədəbiyyatı uşaqlara sevdirmək olmalıdır. Bu fikir ötən əsrin məşhur pedaqoq və mütəfəkkirlərini də düşündürmüşdür. Təsadüfi deyildir ki, XX əsrin görkəmli şəxsiyyətlərindən biri olan Cavahirləl Nehru qızı İndra Qandiyə «Ümumdünya tarixinə nəzər» adlı məktublarında yazırdı: «Bu məktubları sənə tarix kursunu tədris etmək üçün yox, tarixə nəzər salmaqda imkan vermək və maraq oyatmaq üçün yazıram» (23, s.142). Sonralar İndra Qandi əsərin məhz bu məqsədləri izlədiyini qabardaraq kitabın rus dilindəki nəşrinə «Sovet oxucularına» adlı giriş məqaləsini belə başlayırdı: «Atam «Ümumdünya tarixinə nəzər» kitabını mənə tarixin geniş perspektivini vermək və tarixə olan marağımı dərinləşdirmək üçün yazdı» (23, s.20).

Fənni şagirdlərə sevdirmək bu günkü pedaqoji nəzəriyyə və təcrübənin əsas problemlərindəndir. Buna görə də B.Vahabzadənin bir yazıçı – pedaqoq kimi bu məsələ ilə bağlı fikir və mülahizələrinin orijinallığı, elmi yeniliyi və məntiqi ifadəliliyi öyrənilməli və ondan istifadə imkanları müəyyənləşdirilməlidir.

Beləliklə, B.Vahabzadənin didaktikanın ümumnəzəri məsələləri, ana dili və onun tədrisi, müəllim haqqında fikirləri və s. məsələlərə dair görüşləri tədqiq olunur, öyrənilir.

2.1. B.Vahabzadənin yaradıcılığında məktəb və təhsilin ümuminəzəri məsələləri

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi B.Vahabzadənin təbiyə haqqında fikirlərinin məzmun istiqamətinin genişliyi və əhatəliyi onun təhsil və təlimin ümumnəzəri məsələləri haqqında fikirlərini də nəzərdən keçirməyə, təhlil-tərkib etməyə zərurriyyət yaradır. Digər tərəfdən, buraya şairin təlimin inkişaf etdirici və tərbiyələndirici xüsusiyyətləri ilə bağlı fikirlərinin öyrənilməsi vacibliyini də əlavə etsək, onda bu dediklərimiz bir daha təsdiqlənmiş olur. Şairin əqli tərbiyə və qabiliyyətlər, özünütərbiyə, fənlərin (konkret olaraq Azərbaycan dili və ədəbiyyat) tədrisinin təhsilləndirici və tərbiyəedici əhəmiyyəti, istedad tərbiyəsi, tərcümeyi-hal dərslərinin, ümumiyyətlə, görkəmli şəxsiyyətlərin həyat səlnaməsinin əsas naxışlarının ümumiləşdirilib onun təqlid üçün gələcək nəsillərin ömründə yaşadılması və s. kimi keyfiyyətlər onun tərbiyə haqqında fikirlərini zənginləşdirib tamamladığından tədqiqatda bu məsələlərə də diqqət yetirməyi lazım bildik.

B.Vahabzadənin həyat fəlsəfəsinin əsasında insan və kainat qarşılışması durur. Elmin, texnikanın inkişafı düşünənki günə nisbətə bu gün daha yüksək səviyyədədir. Lakin kainat və onun çoxlu sirləri hələ həllənməmiş qalır. Təbii ki, həllənməmiş sirlər bizə möcüzə təsiri bağışlayır. Naməlumları, həşşulları özü üçün aydınlaşdırmaq səyləri isə əzəli-ədəbi işi, məşğuliyyətdir. İnsan daima yeni-yeni problemlərin həllinə can atır. Bu ona görə zəruriyyətdir ki, insan və kainat qarşılışması əbədidir. «İnsan min illəridir ki, kainatın sirlərini öyrənməklə məşğuldur. Min illərdir ki, həyatın gözəlliklərindən poeziya yaranır. Bu şəiriyətə yaradan da heyrandır, oxuyan da. Lakin bu vaxta qədər nə kainatın, nə də poeziyanın sirləri tam həllənməmişdir» (140, s.82).

Müdrüklər sözüdür ki, insanlar öz zamanələrinə oxşayırlar. İnsan zamanəsinin övladıdır. B.Vahabzadə də XX

əsrin fikir və düşüncə əsrinin övladıdır. Məhz bu səbəbdən-
dir ki, o, həm elmi, həm də sənəti (poeziyanı), hər şeydən əv-
vəl, fikir, mətləb, ideya kimi qavrayır. Düşüncə bu şairin
yaratıcılığının nüvəsi, mayəsidir. Fikirsiz şairin poeziyasını
təsəvvür etmək çətindir. Çünki o, böyük bir inamla bu qə-
naətə gəlir ki, hər şey fikirdir:

**Fikir bizi ora çəkir, bura çəkir
Hər əməlin başlanğı,
Hər bir yolun ilki-fikir.
Dərzi üçün, memar üçün
Ölçü fikir, biçir fikir.
Hər məqsədin çözü sözdür,
 ici fikir.**

İnsanın ən ali fərqləndirici xüsusiyyəti fikir, düşüncədir. Bunsuz insanı və onun cəmiyyət adlı formulasını təsəvvür etmək çətindir. Üstündə qərar tutduğumuz dünya, bizi əhatə edən aləm və təbiətin əsrarəngiz gözəlliyi belə fikrə, düşüncəyə, ideyaya bağlıdır. Bütövlükdə şəirdə hər şey fikrə bağlılığı, insan idrakının gücünü, qüdrətini ifadə məqsədinə xidmət edir:

**Daş torpağı qayalardan
Dam dirəyi meşələrdən
O gətirib ev də tikir.
Qatarları düzənlərdə,
Gəmiləri dənizlərdə
Süzdürən də fikir, fikir.
Ay da, gün də
fikir, fikir.
Alovunu görməsək də
Tonqal kimi o, alışır,
Sükutunda da o, danışır.
Təbiətin özü fikir, sözü fikir.**

O, düşünür,
 O düşünür.
 Torpaq üstə səpdiyimiz
 Təm da fikir,
 Dən də fikir,
 Sən də fikir,
 Mən də fikir.
 Yer-göy fikir
 Hər şey fikir (137, s.131).

Görkəmli sənətkar ağıl əsrinin övladı kimi insanın ağıl və düşüncədən qaçmasını, yüngül əyləncələrə meyl etməsini, mənasız dəblərə uymasını tənqid edərək yazır: «Fikirsiz və ideyasız yaşayan hər kəs, insanlıqdan çıxıb fizioloji varlığa çevrilir. Fikirsiz insan bir parça ət, sümük və qan damarlarından ibarətdir. Belə bir insan yalnız biologiyanın materialı ola bilər, ədəbiyyat və fəlsəfə üçün o, heç bir material verə bilməz. İnsan ağılı, düşüncəsi, duyğu və dünyagörüşü ilə insandır. Axı insanı idarə edən də onun fikri, düşüncəsidir. Fikir işıqdır. O, insanın ömür yollarını işıqlandırır. İnsan, zəkasının işığı, fikrinin qığılcımları ilə gələcəyə baxır, haradan başlayıb hara getdiyini və ən mühümü də nə üçün getdiyini bilir» (140, s.256).

B.Vahabzadə belə bir ülvü, müqəddəs inamla yaşayır ki, insan idrakla hər şeyə nail ola bilər, gözlənilməz dərinliklərə yalnız ağılın gözü ilə baş vurmaq olar. Əsrin ən böyük nailiyyətləri odur ki, ağıl dönüb göz olmuşdur:

Yerin layları kimi
 Göyün qatları kimi
 Fikrim açılır hərdən
 Göz önümdə qatbaqat...
 Şeylərin ən kiçiyi –
 Atom zərrəcikləri,
 Ən böyüyü – kainat!

O da gözlə görünür.
 Bu da gözlə görünür.
 Belə ötdü əsrlər,
 Təbiətin verdiyi
 Göz acızmış nə qədər?!
 İnsan o böyüklüyü,
 Görməyə çox can atdı,
 Özünə göz yaratdı.
 O, mikroskop yaratdı,
 O, teleskop yaratdı.
 Çox ehkamlar dağıldı,
 Çox qurğular pozuldu
 Əsrimizdə ağıl döndü göz oldu.

Şair yazır ki, əgər biz öz idrakımız çərçivəsində yerləri və göyləri dərk etməyə, daha gizli aləmlərə baş vurmağa çalışırıqsa, onda bu hissi bizə aşılaman və əlimizdən tutub bizi idrak dünyasına aparan müəllimə və məktəbə borclu-yuq. Müəllim gözlərimiz qarşısında dünyanın əsasını, həyatın mənasını açmış olur. Ümumiyyətlə, gənc nəslin düşüncə, ağıl tərbiyəsi cəmiyyətin, məktəb və ailənin çox mühüm vəzifələrindən biridir (140, s.200).

B.Vahabzadənin əqli tərbiyə haqqında fikirlərində belə bir cəhəti diqqətə çəkmək lazımdır ki, şair bütün xalqlar və tayfaların insanlıq keyfiyyətlərinə, əqli qabiliyyətlərinə malik olduğunu bildirir. O, dünyadakı xalqları ağıllı, orta ağıllı və ağılsız deyər dərəcələrə bölməyi gülünc sayır və göstərir ki, xalqlar cərgəsində hər bir xalqın öz yeri vardır. Faşizm dərəcəsinə yüksəlmiş «Böyük Ermənistan» xülyası ilə yaşayan ermənilər heç də dünyanın ən ağıllı xalqı deyil, əksinə bəlkə də ifrat milli egoizm xəstəliyinə tutulmalarına rəğmən dünyada xudbinliyə, fəlakət və cəhalətə yuvarlanmış bir xalqdır.

B.Vahabzadənin fikrincə, əqli inkişafa siyasi asayiş, dövlətin müstəqilliyi və lazımi müvafiq tərbiyə lazımdır.

Mütəfəkkir şair gənclərə geniş ümumtəhsil verilməsinin tərəfdarıdır. Maarifin xalqın inkişafında böyük rolunu yüksək qiymətləndirən B.Vahabzadə bu yolda iki mühüm cəhəti nəzərə almağı vacib bilirdi: birincisi, ana dilinin tədrisi, onun inkişafı və zənginləşdirilməsi, ikincisi, əqli tərbiyənin təkcə ibtidai savad təlimi və orta təhsil çərçivəsində qalmasıdır. Yəni əqli tərbiyənin iki yolla: akademik və özünü-təhsil yolu ilə alınmasıdır.

B.Vahabzadə özünü-təhsil fəaliyyətinə orta məktəbdən başlamağı zəruri sayır və ona yiyələnmənin yol və vasitələri, şəxsi iradi keyfiyyətlərin rolu məsələsinə də toxunur. Şəxsi həyat təcrübəsinə əsaslanaraq əsas özünü-təhsil motivi kimi «informasiya açlığını qeyd» edir. O, yazır: «Orta məktəbdən mütaliəni vermişəm. Bircə gün oxumasam özümü narahat hiss edərdəm. Elə bil nəşə çatmır. Daha doğrusu, yeməyinin vaxtı keçən adamın aclıq hissini keçirirəm. İnformasiya açlığı! Beyin də daim qida istəyir. Bu, bəlkə XX əsr adamının xüsusiyyətidir. Klassik rus, dünya və Azərbaycan ədəbiyyatından vaxtilə nəyi oxumuşamsa oxumuşam, indi onları mütaliə məqsədilə oxumağa vaxt yoxdur. Yalnız işimlə – yazmaqda olduğum əsərlə və yaxud məqalə ilə bir bağlılıq olanda klassikləri yenidən vərəqləyirəm! (144, s.268).

B.Vahabzadə orta və ali məktəblərdə, ümumiyyətlə insanın həyatında şəxsi mütaliəni yüksək qiymətləndirsə də, bəzən onun əhəmiyyətini həddindən artıq şişirdir. Şair haqlıdır ki, gənclərimizdə kitaba, şəxsi mütaliəyə sevgi hissini uşaqlıqdan aşılmalı, onların özünü-təhsil qabiliyyətlərini formalaşdırmaqlıdır. Şagird kitabı qiymət almaq xatirinə deyil, şəxsi təşəbbüsü və sevgisi, mənəvi tələbatlarını ödəmək məqsədilə oxumalı, mütaliə etməlidir. Lakin görkəmli sənətkar «şəxsi mütaliənin verdiyini heç bir müəllim və heç bir məktəb verə bilməz» (131, s.330) iddiasında olarkən, təbii ki, ona haqq qazandırmaq olmaz. Ən azı ona görə ki, özünü-təhsil fəaliyyətinə, şəxsi mütaliəyə akademik təhsildən keçilir.

Şairin belə bir qənaəti razılıq doğurur ki, şagirdlərdə kitaba sevgi, mütaliəyə məhəbbət hissi aşılmalıdır. Dünyanın böyük mütəfəkkirləri şəxsi mütaliə yolu ilə yüksək yaradıcılıq qabiliyyətləri, nailiyyətləri əldə etmişlər.

B.Vahabzadəyə görə elm bütün bəşəriyyətin zəruri mənəvi malıdır, insanı fərqləndirən cəhətdir. Elm əqli inkişaf üçün zəruri və yeganə şərtidir. Şair elmdə nüfuza, rütbəyə pərəstiş və doqmatizmi rədd edir. O, insan ləyaqətini adamın ictimai mənşəyinə görə deyil, onun ağılı və biliyinə görə qiymətləndirməyi tələb edir. Unutmamalıyıq ki, Vətənimizin gələcəyi elmi nailiyyətlərimizin səviyyəsindən də çox asılıdır. İndi elmsiz xalq silahsız əsgər kimidir.

B.Vahabzadə göstərir ki, elmimizin müəyyən mənada geridə qalmasının bir sıra səbəbləri vardır. Belə səbəblərdən başlıca olanlarından biri alimlərimizdə ictimai duyğu və vətəndaşlıq hissənin olmamasında axtarmalıyıq. Şairin dediyi kimi, zaman göstərir ki, alimlərimizdə və ümumən hamımızda vətəndaşlıq duyğusunun yoxluğu nəticəsində torpaqlarımız ermənilər tərəfindən işğala məruz qaldı. Alimlərimizdə vətəndaşlıq duyğusunun olmaması nəticəsidir ki, onlardan bəziləri hətta doğma ana dilini bilmir. Şairə görə ana dilini bilməyən, ana vətənə qulluq etməz, onun çiçəklənməsi yolunda fədakarlıq göstərməz. Belələrindən vətənin şöhrəti naminə elmi kəşflər gözləmək nadanlıqdır.

Görkəmli sənətkar doğru olaraq göstərir ki, bu gün biz elmə qulluq etməli olduğumuz halda elmimiz bizə qulluq edir. «Yəni dissertasiyalar yazıb maaşımızı artırmaqla məşğuluq. Elmə elm kimi xidmət etmir, elmə güzaranı yaxşılaşdırmaq vasitəsi kimi baxırıq... buradan da elmi kadrların seçilməsindən əyintilər meydana çıxır. Kimlər gəlir elmə? İstedadlı ilə deyil, fərasəti və məharəti ilə elmin zirvəsinə dırmaşa bilənlər, ziqzaqlardan əyilə-əyilə keçə bilənlər...» (144, s.302).

Elmi və zəkası olan insanın qəlbində Vətən hissi olmalıdır. Bizim faciəmizin əsası odur ki, elmi kadrları seç-

mək meyarı kimi istedad və zəka yox, münasibət əsasdır. Belə şəraitdə elmimizin inkişafından söhbət gedə bilməz. Elmi kadrlar seçilərkən yeganə və əsas meyarı istedad və zəka olmalıdır. Burada başqa vasitələr, münasibətlər və sairələrə qətiyyənlər yer olmamalıdır. Biz elmi kadrları seçərkən bilməliyik ki, Vətənin gələcəyi üçün alim seçirik.

B.Vahabzadə elmin, biliyin yüksək tərbiyəvi əhəmiyyətini də nəzərdən qaçırmır. Şair həmişə öz biliyinə tənqidi yanaşmanın tərəfdarıdır. Onun fikrincə, ağıllı adamlar öz nöqsanlarını başqalarından daha tez görürlər. O, həyatı boyu özünü təhsil, özünüoxlama, özünənəzarət və s. bu kimi əqli-iradi keyfiyyətləri özündə formalaşdırmağı üstün tutan yaradıcı şəxsiyyətlərdəndir. Özünün yazdığı kimi həyatı həmişə daxili çəkişmələrdə keçmişdir. Çünki bu yol özünü dərk üçün çox vacibdir. Şairə görə «mənim nöqsanlarımı görənlərin gözlərini öz gözlərimə taxıb, özümü kənardan görə bilsəydim, mən mən olardım. Mənim fikrimcə insan özü barədə nə qədər böyük fikirdədirsə, o, bir o qədər kiçik adamdır. Həm bədii yaradıcılığında, həm də pedaqoji fəaliyyətində həm özümə, həm də başqalarına kənardan baxmaq hissini aşılamağa çalışmışam. İnsan bir iş tutmazdan əvvəl bu işin törədəcəyi bədbəxtliyi dərk etmək üçün özünü həmin adamın yerində görə bilsə, dünyada heç bir əyər-əskik qalmaz» (144, s.270). Öz biliyinə tənqidi yanaşma, nöqsanlarını görmə ona görə zəruri, insan üçün lazımlı keyfiyyətdir ki, məhz bu halda, ancaq belə olduqda öz səhvlərini azaltmaq və təsadüflərdən uzaq olmaq mümkündür. İnsan aqlın tələbinə uyğun olaraq hərəkət etməlidir. Unutmamalıyıq ki, nəticə çıxararkən tələsməmək, məsələni mümkün qədər dərin və hərtərəfli öyrənmək, yarı yolda dayanmamaq, aqlını və biliyini inkişaf etdirmək, özünü təkmilləşdirmək, nəticələri yoxlamaq və tutuşdurmaq və s. bu kimi əqli-iradi, təşkilati keyfiyyətlər daha çox elmi, bilikli adamlara məxsus keyfiyyətlərdir.

B.Vahabzadə xalqa qaynayıb-qarışmayan alimləri, dövlət və siyasət adamlarını açıq və sərt şəkildə tənqid edən bir neçə ziyalı vətəndaşlardan biri olmuşdur. Dilini və milli mənəviyyatını unutmuş üzdənirəq ziyalılar – alimlər Vətən və xalq üçün baş ucalığı gətirmir, əksinə M.Ə.Sabir demiş-kən xalqın başına əngəl-kələfdirlər. Onların ürəyi xalqla birgə vurmur, nəbzi eyni ahənglə döyünmür. Belə ziyalılar öz canını və qövmünü bəsləməyi xalqın şərəf və namusundan üstün tutur, şəxsi mənafeləri naminə hər cür alçaqlıqlara, rəzalətlərə gedir, Vətən torpağını satmaqda misilsiz şərəfsizliyə hazır olurlar.

B.Vahabzadə keçmişin təcrübəsinə yüksək qiymət verir və bu təcrübə və biliklərdən istifadə etməyi zəruri hesab edir. Dönə-dönə qeyd edir ki, biz bu gün keçirilmiş tarixi yolu, təcrübəni elmin bu günkü səviyyəsindən öyrənməyə çalışmalıyıq. «... Bütün kainatı öz mənəviyyatından keçirən, onu dərk etmək istəyən bir şairi dərk etmək, öyrənmək üçün biz yalnız ədəbiyyatı deyil, təbiət elmlərini, fəlsəfəni, psixologiyani, təbabəti, bir sözlə, müasir elmlərin vəhdətini dərin-dən bilməli, yalnız bundan sonra Füzuliyə yenidən qayt-malıyıq.... Füzulinin səsi bütün zamanları dəlib keçir, bizi doğruluğa, düzgünlüyə, sədaqətə, ədalətə, böyüklüyə, ulvi-yətə, ucalığa və təmizliyə səsləyir» (140, s.35).

Təhsil və təlimin məzmununa dair fikirlərində B.Vahabzadə müasir ictimai-pedagoji fikrin tələbləri səviyyəsində düşünən pedaqoq-yazıçıdır. Müşahidələrimiz və təhlillərimiz göstərir ki, o bu məsələ ilə bağlı görüşlərində daha ardıcıl olmuş, təbiət, cəmiyyət və təfəkkür hadisələrinə aid biliklərin xalqın həyatında, onun yaşayış tərzində, mənəviyyatında önəmli rol oynadığını görə bilmişdir. Bir sözlə, B.Vahabzadə təhsilə strateji məsələ kimi baxmışdır. O, bu fikrində haqlıdır ki, elm, təhsil tərbiyənin başlıca vasitəsidir, gənc nəslin dünyagörüşünün təşəkkülündə qüdrətli silahdır.

B.Vahabzadə təhsildə müntəzəm olaraq verilən biliklərin rolunu göstərir və ümumtəhsil məktəblərin tədris planında nəzərdə tutulan fənlər silkini məqbul sayır. O, bütün fənləri eyni məhəbbətlə, şövqlə tədris etməyi lazım bilir. Şair yazır ki, hər bir fənnin özünün spesifik xüsusiyyətləri vardır. Lakin, bununla belə hər bir fənni – riyaziyyatı da, ədəbiyyatı da, coğrafiyanı da uşaqlara sevdirmək lazımdır. Riyaziyyat və təbiət elmləri üzrə məşhur alimlərimizdən Xudu Məmmədov, Məcid Rəsulov, Nuruddin Rzayevlə dostluq etmiş, həmişə həmsöhbət olmuş, mübahisələr etmiş müəllifin qənaətinə görə, sözdə, səsdə, rənglərdə gördüyümüz gözəlliyi, estetik mənanı və fəlsəfəni eyni dərəcədə dusturlarda, rəqəmlərdə də görmək olur. Şair M.Rəsulov haqqındakı məqaləsində yazır: «Məşhur riyaziyyatçı İ.V.Veyerstras deyir ki, «Qəlbən şair olmadan, riyaziyyatçı olmaq mümkün deyildir». Bu sizə qərribə gəlməsin. Riyaziyyatçı mürəkkəb bir məsələni tamamilə yeni bir yolla həll edəndə, yaxud yeni bir dustur açanda ona elə gəlir ki, insan ayağı dəyməyən qaranlıq bir meşədə təzə bir cığır açır. Sirlər aləminə gedir, planetdən-planetə körpü salır. Onun qəlbi fərəh və sevincə dolur. Bəlkə də bu hissi riyaziyyatçı olmayan duya bilməz. Biz xəyala getməyi də çox sevirik. Fantaziya, xəyal bizim silahımızdır. Biz çox zaman öz fikir çadırımızı geniş fəzada, sonsuz boşluqlarda qururuq. Bizim obyektimiz atom zərrəciyindən başlayır, kainatın genişliyində qurtarır. Biz fəzada düşüncürük. Qərribədir, rəqəmlərdəki konkretliklərdən fəzadakı mücərrədliyədək enirik, qalxırıq» (140, s.223).

Göründüyü kimi, biz həqiqətən bu deyilən fikri-riyazi dəqiqliklə şairanə fantaziyanı birləşdirə bilsək, rəqəmlərdəki canlı poeziyanı görə bilsək, yəni rəqəmlərin bizə sirr olan təbiət hadisələri, məsafələrlə sürət arasındakı əlaqəni, məkan və zamanın müasir anlamını bizə söylədiyini başa düşsək məhz o zaman riyaziyyatı sevə və başqalarına da sevdire bilərik.

B.Vahabzadənin pedaqoji-metodik görüşlərinin əsasında təbii ki, Azərbaycan dilinin (ümumiyyətlə, dilçilik məsələlərinin) və ədəbiyyatının tədrisi, bu fənlərin yüksək tərbiyəvi əhəmiyyəti haqqında fikirləri durur. O, ədəbiyyat fənninə ona görə xüsusi əhəmiyyət verməyi lazım bilir ki, bu fənnin tədrisi bilavasitə mənsub olduğumuz xalqın həyatı, mənəviyyatı və ictimai varlığı ilə bağlı məsələdir. Şair «Ədəbiyyatın tədrisinə dair» pedaqoji-metodik baxımdan çox maraqlı bir məqaləsində yazır: «Gənclərimizin düzgün tərbiyə edilməsi işində, onların dünyagörüşünün istiqamətləndirilməsində ədəbiyyatın nə qədər böyük əhəmiyyətə malik olduğu məlumdur. Sənətin, ədəbiyyatın təsir qüvvəsi çox böyükdür. Ədəbiyyat sənətin ən əyani və ən tez çatan forması olmaq etibarlı ilə ilk tərbiyə işində çox böyük təsir gücünə malikdir. Şagird ədəbiyyat vasitəsilə mənsub olduğu xalqın ruhuna, mənəviyyatına daxil olur. Oxuduğu əsərlərdə, eşitdiyi nəğmələrdə, uşaq ikən zümzüməsi ilə yuxuya getdiyi laylalarda xalqını tanıyır, onu sevir və həqiqi bir vətəndaş kimi yetişir» (140, 190).

B.Vahabzadə ədəbiyyat fənninin tədrisində istifadə olunacaq qaydalar, üsul, priyom və vasitələrdən bəhs edərkən belə bir fikri əsas götürür ki, «Bu elmin tədrisində, bizə görə, ən mühüm amil, müəllimin fənnə olan böyük sevgisi, xalq ruhunu, xalq mənəviyyatını dərinləndirməsidir. Ədəbiyyat müəllimi hər şeydən əvvəl, bəhs etdiyi məsələnin atəşinə yanmağı, duya-duya, hiss edə-edə, alışa-alışa danışmağı bacarmalıdır. Ədəbiyyat müəlliminin ağzından sözlər tökül-məməlidir. Onun dediyi sözlərin arxasında ürəyi od tutub alışmalıdır. Bu mənada bizə elə gəlir ki, müəllim də bir növ aktyor olmalıdır. Müəllim bəhs etdiyi məsələnin incəliklərini özü hiss etməyə, şagirdlərə aşılamaq istədiyi bir hiss, ya fikirlə özü yaşamasa, dediklərinin heç bir təsir qüvvəsi ola bilməz» (140, s.190-191).

Təlimdə şüurluluq pedaqogikanın əzəli, əbədi və mühüm tələblərindən biridir. Ədəbiyyat müəllimi, ümumiyyətlə,

yətlə müəllim tədris kitabının əsiri olaraq qalmamalıdır. Şagirdi səssiz qrammofon kimi danışdırmaq yaramaz üsuldur. Çünki bu zaman şagirdlər əzbərlədikləri mətni başa düşmədən tutuquşu kimi söyləyirlər. Hər hansı bir mövzunu əzbərləmək yox, şüurlu şəkildə başa düşməklə mənimsəyə bilərlər. Şairin göstərdiyi kimi, əzbərçilik şagirdlərimizi şüursuzluğa, fikirsizliyə sürükləyir ki, bu da çox qorxuludur. Məktəbdə müəllimin birinci əsas vəzifəsi əzbərçiliyə qarşı mübarizəsi olmalıdır.

Məktəbdə şagirdlərin hər hansı bir fənni, konkret olaraq ədəbiyyat fənnini sevməsi, onu məhəbbətlə, dərinlən öyrənə bilməsində müəllim, onun bilik səviyyəsi və fənnə marağı, məhəbbəti də mühüm rol oynayır. Bilmək lazımdır ki, müəllimin hələ bilikli, savadlı olması hər şeyi həll etmir. Müəllim öz dilində quru kitab cümlələri, rəsmi ifadələri bolbol işlədərsə, zəngin həyat faktlarına əsaslanmazsa, nitqinin gözəlliyi və ifadəliliyinə çalışmazsa, təbii ki, bəhs etdiyi mövzunu şagirdlərə sevdirmə bilməz. «Ədəbiyyat müəllimləri birdəfəlik bilməlidirlər ki, cansız standart, quru, rəsmi ifadə tərzləri, oynaq təbiətə malik olan, varlığı həyat eşqi ilə çırpınan uşaqların beynini yorur. Onlara canlı həyat və canlı dil lazımdır» (140, s.192). Digər tərəfdən ədəbiyyat müəllimi yüksək mütaliə mədəniyyətinə malik olmalı, tədris etdiyi müəyyən bir mövzu və ya keçdiyi yazıcının həyat və yaradıcılığını öyrənməli, onun haqqında yazılmış əsərlərlə tanış olmalıdır. Unutmamalıyıq ki, müəllimlik hərtərəfli, çox məlumatlı olmaq sənətidir. Müəllimin şəxsi mütaliəsi yoxsa, o özü oxumursa, əlbəttə, belə bir müəllimin tədris etdiyi fənn üzrə şəxsi fikri də olmayacaqdır. Şübhəsiz ki, bu cür müəllimlərin şagirdlərində kitaba, şəxsi mütaliəyə həvəs və məhəbbət oyada biləcəyinə inanmaq çətindir.

B.Vahabzadə dərslük və onun tərtibi haqqında da maraqlı fikirlər söyləmişdir. Hələ ötən əsrin 1960-cı ilində yazdığı bir məqalədə ürək yangısı və həqiqi pedaqoq düşüncəsi ilə yazırdı ki, bizim ədəbiyyat dərslüklerimiz çox cansız

cıdır. O, dərslükdəki nöqsanları araşdırıb onu bir dəfəlik həll etməyin, aradan qaldırmağın vaxtı gəlib çatdığını ictimai-pedaqoji fikrin nəzər-diqqətinə çatdıraraq yazırdı: «Ədəbiyyat dərslüklərində klassik sənətkarlarımızın yaradıcılığı əsasən birtərəfli, yalnız sosioloji baxımdan izah olunur. Şairin sənətkarlığı, onun bədii sözdən istifadə etmək bacarığı, ümumən bədii sözün nələrə qadir olduğundan qətiyyənlə danışılmaz. Bizcə dərslüklərə salınan əsərlər yalnız məfkurə baxımından deyil, bədii cəhətdən də düşünülməli, ən gözəl, ən təmiz duyğular tərənnüm edən, özü də yaxşı tərənnüm edən əsərləri salmalı və bu əsərlərlə balalarımızda bədii zövq tərbiyə etməliyik (140, s.193).

B.Vahabzadənin dərslüklər barədə bir haqlı iradını da qeyd edək. Bu da orta məktəb üçün dərslük yazan müəlliflərin ədəbiyyat tarixinin xronoloji düzgünlüyünə riayət etmək naminə bütün yazıçıları dərslüyə salmaq ciddi-cəhəddir. Belə bir mövqe ən azı o halda mənfi reaksiya doğurur ki, bu uşaqların yükünü ağırlaşdırır, tədrisi xeyli çətinləşdirir. Şairin belə bir təklifi maraqlıdır ki, əgər ədəbiyyat tarixi orta məktəbin VIII sinfindən başlayırsa və heç bir mübahisə doğurmursa, onda natamam orta məktəbin V, VI, VII sinifləri üçün yazılan dərslüklərə uşaqların tərbiyəsinə müvafiq olan əsərləri salmaq lazımdır. B.Vahabzadə bəhs olunan dövr üçün vaxtında və lazımı bir təklif irəli sürmüşdü. Çünki o zaman natamam orta məktəbin bütün sinifləri üçün dərslük yazan müəlliflər əksərən ədəbiyyat tarixinin xronologiyasına güclü meyl edirdilər.

B.Vahabzadə ibtidai siniflərdə ana dilinin tədrisi məsələləri də maraqlanmışdır. Şairin qeyd etdiyi kimi bu dərslüklər ciddi nöqsanları, qənaətbəxş olmayan cəhətləri ilə tədrisi xeyli ağırlaşdırmışdır. Dərslüklərin tərtibi zamanı mühüm bir pedaqoji tələbin – uşaqların yaş və bilik səviyyəsinin nəzərə alınmaması narahatlıq və nərəlilik doğurmaya bilməz. Müəllif bunu həqiqi pedaqoq fəhmi ilə sezerək yazır: «Dərslüklerimiz quru qrammatika və cansız mətnlər

əsasında qurulur. Dərsliklərimizdə cansız şüarlar, plakat şəkillər və quru yazılar 7-8 yaşlı körpəni dildən iyrəndirir. Dərsliklərdəki bəzi yazılar uşağın qəlbində gözəl hisslər, kövrək duyğular oyatmaq əvəzinə onlara siyasi dərs keçir. İkinci sinifdə oxuyan nəvəmin «Oxu» kitabındakı mətnə baxdım. «Pionerlər öz qırmızı qalstuklarının şərəfini qoruyurlar... min doqqud yüz on yeddinci ildə xalqımız düşmənlərlə vuruşub Şövet hökumətini qurdu» və s.

Yeddi yaşlı uşaq «şərəfini qorumaq» ifadəsindən nə anlasın? Axı o, bu yaşda şərəfin nə olduğunu da bilmir. Bu ifadə ətrafını yavaş-yavaş dərk etmək istəyən körpə ürəklərdə hansı gözəl hissləri oyada bilər. Sovet hakimiyyətinin qurulmasına gəlincə, bunun on yeddinci ildə, yaxud iyirminci ildə olmasının uşaq üçün nə əhəmiyyəti var? Uşağın bu rəqəmi yadda saxlayacağına əminikmi? Yaxud, bunu uşağın məhz 7 yaşında bilməsi zəruridirmi? Bu rəqəmi sovet quruluşunun mahiyyətini dərk etməsindən sonra bilməsi daha münasib olmazmı? Axı onsuz da yeddi yaşlı uşağın ağı bu quruluşun mahiyyətini, inqilabın zəruri olduğunu dərk etməkdən uzaqdır.

«Xalqımız düşmənlərlə vuruşub» ifadəsində müəllif hansı düşməni nəzərdə tutur? Uşaq üçün dünyanı dost-düşməinə bölməklə onun qəlbini yaralamırıqmı? Uşaq soruşmazmı ki, bu düşmən kimdir və o, bizdən nə istəyir?» (116, s.216-217).

B.Vahabzadə haqlı olaraq tələb edirdi ki, dərsliklərə uşağın qəlbində xoş duyğular oyadacaq bədii gözəlliyə, estetik dəyərə malik əsərlər daxil edilməlidir. Belə əsərlər isə kifayət qədərdir. H.Hüseynzadənin (Arif) «Şeir deyilmi», Ə.Cəmilin «Kənddə bahar axşamı» və s. bu kimi poetik nümunələr uşaqların zövqünü oxşayar, mədəniyyətini zənginləşdirə bilər. Əgər dərsliklərdə siyasət dərsləri başlıca məqsəd olarsa, onda biz, nə uşağa öz ana dilini və bu dilin gözəlliyini sevdirə, nə də onlarda gözəl hisslər, təmiz mədəniyyət, saf ruh aşılaya bilərik. İşimizi dəyişmiş zamana uyğun

qura bilməsək, zaman bizi üstələyəcək.

B.Vahabzadə Azərbaycan tarixi və onun tədrisi ilə maraqlanmış və bu sahə ilə bağlı orijinal elmi fikirlər söyləmişdir. Onun fikrincə xalqın tarixini öyrənmək və onu tədris etmək həmin xalqın varlığını və heysiyyətini qorumaq, onu soy kökündən xəbərdar etmək kimi müqəddəs bir missiyanı yerinə yetirməkdir. Lakin çox təəssüf ki, xalqımızın etnogenezi elmi şəkildə müəyyənləşdirilməmiş, əsaslandırılmamışdır. Bu əlbəttə, bizim tarix elminin vahid konsepsiyasının olmamasından irəli gəlir. Belə bir konsepsiyanın olmaması səbəbindəndir ki, tarixçilərimiz xalqın tarixindən çox, ölkənin tarixini yazmışlar. Lakin əsl faciədir ki, bu tarix kitabları müəyyən vahid fikrə gəlməmiş, soy kökümüzü necə gəldi yozmuş, hərə bizi bir kökə bağlamışdır. İslamiyyətə qədərki dövrün dərin qatlarına nüfuz edə bilməmək çox böyük qəbahətimizdir. Buna görə də xalqımızın tarixi barədə olan bəzi yanlış mülahizələrə qarşı mübarizədə silahsız qalıyıq. Tarix, yaşadığımız zaman kəsiyi şairin bu qənaətlərində də haqlı olduğunu göstərdi.

Belə bir baxımdan «Qədim tarixin daşıyıcısı olmaq hünərdirsə, həmin tarixə, həmin möhtəşəmliyə layiq tədqiqat əsərləri yaradıb, dünya xalqlarına çatdırmaq, daha böyük hünərdir» - deyən (144, s.146) B.Vahabzadə bu sahədə dərsliklər, tədqiqat əsərləri hazırlamaq işinə diqqət yetirməyi tələb edir. Həmin dərsliklər layiqli elmi kadrlara tapşırılmalı, uzun müddət diqqət mərkəzindən kənarda qalan faktlar əsasında daha məhsuldar, daha elmi konsepsiyalar yaratmağa imkan verəcək ideyalar irəli sürülməlidir. Bu cür əsərlər alimlər və ictimaiyyət arasında geniş şəkildə müzakirə edilməli, fikir müxtəlifliyinə, elmi mübahisələrə meydan verilməlidir. Əgər belə olarsa, gənclik keçmişin dərin qatlarına baş vurur, xalqın tarixi barədə səhih, elmi fikir və mülahizələrə yiyələnər ki, bu da onların mədəni təربiyəsinə, milli ruhda formalaşması işinə xidmət edər.

B.Vahabzadə ana dili ilə yanaşı xarici dillərin

öyrənilməsi məsələsinə də xüsusi diqqət verməyi lazım bilir. Əcnəbi dilləri (ingilis, rus, alman və b.dilləri) öyrənmək xalqların tarixini, mədəniyyətini öyrənməklə bərabər, müasir elmlərə yiyələnməyin əsas şərtidir. Şair yazır ki, hər kəs ana dili ilə yanaşı, nə qədər çox dil bilsə, bu onun başucalıdır. Hazırkı dövrdə əcnəbi dillərdə yaranmış əsərləri bir-başa orijinaldan tərcümə çox vacib və alqışlanmalı bir işdir. Bu böyük işi daha böyük məşabətdə davam etdirmək lazımdır.

Lakin şairin bu haqlı fikirləri ilə bərabər, haqlı bir iradəni də qeyd etmək lazımdır ki, bu da ümumtəhsil məktəblərində xarici dillərin öyrənilməsi prosesində yaranan problemlərlə bağlıdır. Müəllifin belə bir müşahidəsi əsaslıdır ki, 10 il orta məktəbdə, 5 il ali məktəbdə oxuyan ali təhsilli gənclərimizin bir qismi nə rus, nə də xarici dillərdən birini lazımi səviyyədə öyrənmə bilmir. Həqiqətən düşünməyə layiq faktdır ki, «Əsrimizin əvvəllərində 4 illik rus-tatar (iyirminci əsrin əvvəllərindəki rus-Azərbaycan məktəbləri nəzərdə tutulur-S.K.) bitirənlərin rus dilini mükəmməl bildikləri məlumdur. Bizim müasir milli orta məktəblərimizdə isə 10 il rus dilinin tədris olunmasına baxmayaraq, bu dilin lazımi qədər qavranılmamasını nə ilə izah etmək olar? Tədrislə yanaşı hər iki dildə bu qədər qəzet, jurnal və kitabların, radio və televiziya verilişlərinin məişətimizə daxil olduğu bir zamanda bu məsələnin bu gün bir problemə çevrilməsi lap təəccüb doğurur» (144, s.150).

Şair problemin səbəblərini araşdırarkən belə bir doğru nəticəyə gəlir ki, «Bu məsələdə əngəli tədris üsulunda axtarmaq lazımdır. Azərbaycan məktəblərində rus dilinin, rus məktəblərində Azərbaycan dilinin tədris üsullarını dəyişməliyik. Mən bu barədə dil tədrisi mütəxəssisləri – professor Əziz Əfəndizadə, Yəhya Kərimov və başqa yoldaşlarla məsləhətləşdim. Onlar da bu fikirdədirlər» (144, s.150-151). Müəllif gəldiyi qənaətin səhihliyi naminə Xarici Dillər İnstitutunun (indiki Slavyan Universitetinin) müəllimi İ.Rə-

himovun eksperimentləri ilə tanış olmuş, onun bolqar psixatru G.Lozanovun təliminə söykənərək üç ay ərzində azərbaycanlı balalarına ingilis dilində sərbəst danışmağı öyrətdiyini müşahidə etmişdir. Maraqlıdır ki, şair İ.Rəhimovun müvəffəqiyyətinin sirrini soruşduqda, o da köhnəlmiş tədris üsulundan əl çəkdiyini söyləmişdir.

Bu dil öyrədilməsi işinə necə yanaşmaq lazımdır, bu zaman hansı yeni metodlardan, vasitələrdən, tərzlərdən istifadə etmək və hansı vaxtı ötmüş üsullardan əl çəkmək lazımdır? Şair bu suallara çox aydın və konkret cavab verir: «Bizim məktəblərimizdə dil öyrətməyi qrammatikadan başlayırlar. Bu cansız qrammatika şagirdlərdə dilə məhəbbət oyatmır, əksinə onu bezdirir. Savadsız ana və nənələrimiz bizə ana dilində danışmağı məgər qrammatika vasitəsilə öyrətmişdilər? Olmazmı ki, məktəblərimizdə də uşaqlarımıza başqa dilləri dedə-baba üsulu ilə, yəni canlı danışq vasitəsilə öyrətsinlər? Dili qrammatikadan çox, uşaqların hər gün təmasda olduqları məişət və mühitlə bağlı canlı danışq və dialoqlar əsasında öyrətmək daha səmərəli olmazmı?» (144, s.151).

Müəllifin bütün bu haqlı qənaətlərinə onun qoşa-dillilik haqqındakı fikirlərini də əlavə etməliyik. Şairin göstərdiyi kimi, başqa dili öyrənməyin ən yaxın və etibarlı yolu ana dilidir. Məhz ana dili vasitəsilə, ana dilinin qanunları ilə müqayisədə öyrənmək istədiyimiz digər bir dili əyani olaraq dərk edə bilərik. Şair haqlı olaraq qeyd edir ki, əgər biz qoşa dilliliyə əməl etmək istəyiriksə, onda ölkə daxilində olan bütün təhsil müəssisələrinin tədris planında hər iki dilin hüququnu gözləməliyik.

Qeyd edək ki, görkəmli sənətkar B.Vahabzadənin iradəsinin əsası var idi. Çünki sovetlər dövründə təhsil müəssisələrimizdə təəccüb və təəssüf doğuran bir cəhət diqqəti çəkirdi. Ölkədə fəaliyyət göstərən bütün uşaq bağçaları, orta və ali məktəblərin qeyri-Azərbaycan qruplarında Azərbaycan dili fənninə «könüllü», «fakültativ», «qeyri-əsas» fənn

kimi baxılırdı. Paradoksa bax kı respublikanın (o zamankı Azərbaycan SSR-nin) konstitutsiyasında Azərbaycan dili dövlət dili elan olunduğu halda, həmin ölkənin təhsil müəssisələrində bu dil «qeyri-əsas» fənn adlandırılmışdır. Azərbaycan dilinə belə bir münasibət təbii ki, respublikada qoşadilliliyin inkişafına böyük zərbə vururdu.

Müəllif belə bir doğru nəticəyə gəlir ki, qoşadillilikdə hər bir dilin mövqeyi və rolu müəyyənləşdirilməli, hər biri öz layiqli yerini tutmalıdır. Qoşadillilik bir tərəfdən xalqların biri-birinə hörmət etməsi, biri-birinin tarixini, mədəniyyətini bilməsi, digər tərəfdən ümumdünya elminin və mədəniyyətinin zənginləşdirilməsi, ona integrasiya edilməsi, ümumi inkişafımıza şərait yaratması baxımından çox əhəmiyyətlidir. Lakin təəssüf ki, keçmiş sovetlər dövründə qoşadillilikdə tarazlığın pozulması, Azərbaycan dilinə siyasi mövqelərdən və mənafehlərdən çıxış edərək qərəzli münasibət göstərilməsi müşahidə olunurdu ki, bu da çox acınacaqlı vəziyyətlər yaradırdı. Nəticədə B.Vahabzadənin də göstərdiyi kimi, 10 il orta məktəbdə, 5 il ali məktəbdə oxuyan gənclərimizin böyük bir qismi nə rus, nə də xarici dillərdən birini lazımi səviyyədə öyrənmə bilmirdi.

Belə bir acınacaqlı vəziyyəti doğuran bir sıra səbəblər vardır. Şairin fikrincə Azərbaycan məktəblərində rus dilinin öyrənilməsində yaranmış belə bir vəziyyətin səbəblərindən biri təlimin quru qrammatika və cansızıcı məntlər əsasında qurulmasıdır, başlıca səbəb Azərbaycan məktəblərində rus dilinin tədrisinə birinci sinifdən başlanılmasıdır. Şair yazır: «Bizim məktəblərimizdə rus dilinin tədrisi birinci sinifdən, yəni ana dilini tam bilmədən, bu dilin özünəməxsusluğunu, ən mühümünü də gözəlliyini hiss etmədən başlayır. Beləliklə də birini tam bilmədiyindən, o birisi ilə müqayisə (xatırladaq ki, xarici dilin öyrənilməsində ən mühüm priyom – S.K.) imkanını uşağın əlindən alır və onu hər iki dildən avara qoyur. Bununla əlaqədar mən başqa respublikalarda (keçmiş SSRİ məkanının respublikaları nəzərdə

tutulur – S.K) bu məsələnin həlli ilə maraqlandım. Məlum oldu ki, Litva məktəblərində rus dilinin tədrisi üçüncü sinifdən başlayır. Vaxtı ilə bizdə də belə idi. Sonradan şagirdlərə rus dilini «əsaslı surətdə öyrətmək» naminə birinci sinifdən başladılar. Nəticə göz qabağındadır» (144, s.151).

B.Vahabzadənin təlim haqqında fikirlərində nəzərdiqqəti cəlb edən cəhətlərdən biri tələbə qəbulu üzrə aparılan imtahanlar idi. O təkidlə tələb edirdi ki, imtahan prosesində əldə rəhbər tutulacaq başlıca prinsip istedadın, qabiliyyətin, düşüncənin qələbəsi olmalıdır. İmtahan zamanı müəllim uşağın yaddaşını yox, onun düşünmə bilmək qabiliyyətini, ümumi səviyyəsini, zövq dərəcəsini, bir sözlə dünyagörüşünü öyrənməyə və qiymətləndirməyə çalışmalıdır. Şair yaddaşa istedadın fərqli xüsusiyyət və əlamətlərini müəyyənləşdirməyə çalışaraq yazırdı ki, yaddaşı möhkəm olanlar oxuduqlarının əsiri olurlar. Bu cür uşaqlar dərslərdə olanları cümləbəcümle, sözbəsöz, tarixi ilə yerli-yerində tutuşu kimi söyləməyi bacarır və bunu məharət bilirlər. Onlar söylədikləri fikirləri və sözləri, öz ifadə tərzləri ilə ifadə etməkdə isə çətinlik çəkirlər. İstedadı fərqləndirən əlamət və keyfiyyət isə tamamilə bunun əksinədir. İstedadı fərqləndirən başlıca əlamət onun öz düşündüyünü, dərk etdiyini söyləməsidir. İstedad norma tanımır və müəyyən qəlibə sığmır. O ütülənmiş cümlələrlə də fikrini ifadə etmir. Dərslərdən verilmiş müəyyən bir mövzunu cümləbəcümle, sözbəsöz deməyi «bacarmır». İstedad qrammatik normalar qəlibinə də sığmır. Ona görə ki, istedad öz dili (sözü) ilə danışır və beləliklə özünəməxsus, özünəmənasib üsulunu yarada bilir.

Görkəmli sənətkar yaxşını pisdən – istedadı yaddaşdan ayırmaq vasitəsi kimi imtahan suallarına da xüsusi önəm verir. Şair tərəfindən o dövrün (konkret olaraq ötən əsrin yetmişinci illərinin) standart, yalnız orta məktəbin proqramı dairəsindən çıxmayan imtahan sualları haqlı

şəkildə tənqid olunur, pislənirdi. B.Vahabzadə təəssüflə qeyd edirdi ki, ədəbiyyat fənnindən imtahan sualları ancaq orta məktəbin proqramı çərçivəsində tərtib olunur və əlbəttə bu şərtə əməl etmək lazımdır. Lakin bu tələblə yanaşı digər mühüm bir tələb də – abituriyentin ümumi səviyyəsi, dünyagörüşü, dərk etmə qabiliyyəti, ümumən istedadını öyrənmək məqsədləri də unudulmamalıdır. Məhz belə bir mühüm tələbin unudulması uşaqların bilik və idrak səviyyəsini öyrənməyə imkan vermir. «Məsələn, Seyid Əzim Şirvaninin din və mövhumat əleyhinə şeirləri» sualı. Bu suala cavab vermək üçün abituriyent orta məktəb proqramında olan bir-iki satirik şeirin adını çəkir və onları kitab cümlələri ilə izah edir: «Seyid Əzim bu şeirləri ilə zamanəsini qamçılamış, mollaları, ruhaniləri ifşa etmiş, satira atəsinə tutmuşdur». Bu cavabdan sonra abituriyentdən satiranın nə olduğunu soruşduqda cavab verə bilmir. Göründüyü kimi, standart sualların cavabı da standart olur. Hiss edirsən ki, ali məktəbə daxil olmaq istəyən bu gənc sabahın mütəxəssisi olmaq istədiyi elmin mahiyyətini dərk etmir. Hiss edirsən ki, abituriyent bu fakültəyə məhəbbətdən gəlir. Nə olur-olsun ali məktəb diplomu almaq xatirinə gəlir» (140, s.236).

Burada bir cəhəti qeyd etmək zərurəti yarandı ki, bu da o dövr üçün də, bizim zamanəmizdə də ali məktəblərin humanitar fakültəsinə və ixtisaslarına daha çox axının olmasıdır. 40 ildən artıq bir dövrdə Bakı Dövlət Universitetində müəllim işləyən B.Vahabzadə ömründə bir dəfə (1971-ci ildə) qəbul imtahanları götürərkən apardığı müşahidələr, gəlidiyi nəticələrdən biri bu idi ki, humanitar fakültələrə, xüsusən filologiya fakültəsinə ərizə verənlərin əksəriyyəti bilik və ümumi səviyyə etibarlı ilə zəif abituriyentlərdir. Texniki fakültələrə, xüsusən fizika-riyaziyyat fakültəsinə ərizə verənlərin əksəriyyəti qüvvətli gənclər olurlar. Onlar nəinki ixtisas seçmək istədikləri riyaziyyatı, fizikanı, habelə ədəbiyyatı və tarixi də yaxşı bilirlər. Buradan

belə bir nəticə çıxır ki, ümumən orta məktəbdə zəif oxuyanlar humanitar fakültələri özlərinə bir sığınacaq hesab edirlər. Onlar güman edirlər ki, filologiya fakültəsində oxumaq çox asandır, orada daldalana bilərlər».

Əlbəttə, şair qənaətlərində haqlı idi ki, bəzi gənclər humanitar fakültələrdə daldalana biləcəyi ilə bağlı fikirlərində yanılırlar. Orta məktəbdə zəif oxuyan uşaqların humanitar fənləri, xüsusilə ədəbiyyatı tez qavranılan, asan mənimsənilən, dərk olunan bir fənn sanıb bu fakültəyə can atması əbəsdir. Əslində bu doğru yol deyildir. Ona görə də qəbul imtahanları götürən müəllimlərin üzərinə böyük bir məsuliyyətli vəzifə düşür. Onlar ədəbiyyatı həqiqi məhəbbətlə sevib gələnlə daldalanmaq üçün gələnləri ayırmağı bacarmalıdırlar.

Şairin qəbul imtahanlarının 20 günlük (1 avqustan 20 avqustədək) gedişi prosesində apardığı müşahidələr və gəlidiyi nəticələrə sezdiyi bir mühüm və maraqlı cəhəti də qeyd etmək lazımdır. Bu dövrün imtahan qaydalarının obyektiv və subyektiv cəhətdən doğurduğu çətinliklər və bu zaman yol verilən nöqsan və qüsurlardır. Bütün bunları həqiqi pedaqoq sövq-təbiiliyi ilə duyan B.Vahabzadə imtahan qaydaları haqqında yenidən düşünməyi cəmiyyət həyatının diqqətinə çatdırırdı. O, məhz 1971-ci ildə bu qənaətə gələrək yazırdı ki, «120-130 nəfəri doqquz-on saat ərzində saf-çürük etmək, qabiliyyəti müəyyənləşdirmək, yaddaşı istedadından ayırmaq çox çətin məsələdir. Buna görə də mənəcə, imtahan qaydaları haqqında yenidən düşünmək, əsrimizə münasib təzə imtahan qaydaları (kursiv bizimdir – S.K) tamaq zamanəmizin ən aktual məsələlərindən biridir» (140, s.239).

«Qiymətin bir dərəcə aşağı və yuxarılığı yüzlərlə, minlərlə gəncin gələcəyində sükançıdır» - deyən B.Vahabzadə artıq qiymət meyarlarının yararsız olduğu, ona yenidən baxılması məsələsini də irəli sürür, bu sahədə müəyyən mülahizə, təkliflər hazırlanmasını vacib bilirdi.

B.Vahabzadə istedad məsələsinə təkcə sosial-

pedaqoji mahiyyət kimi baxmır, ona ümummilli mənafeylər mövqeyindən yanaşır. Onun fikrincə, bizdə ideya, fikir eroziyası olduğu kimi, kadr eroziyası da baş verir. Onlarla, yüzlərlə istedadlı gənclərimiz var ki, sahibsizlik, biganəlik, arxasızlıq ucbatından öz yerini tuta, mövqeyini müəyyənləşdirə bilmir. Yeri səhv düşmüş belə gənclər öz potensialını, parlaq istedadını nümayiş etdirmək imkanından məhrum olur, mənəvi gücünü, enerjisinin itirərək eroziyaya uğrayır. Lakin çox təəssüf ki, belə gənclərin əvəzində elmə, sənətə qabil olmayan adamlara sanki «parnik» şəraiti yaradılır və beləliklə, yarımistedad, bəzən də tam qabiliyyətsiz adamlar layiq olmadıqları yerdə durur, yüzlərlə istedadlı insanların taleyini həll edirlər. Bu səbəbdən də keçmiş sovetlər məkainində və dünya miqyasında elmi nailiyyətlərimiz barmaqla sayılacaq qədər azdır. Şairə görə, digər bir cəhətdə – adamlarda vəzifə xəstəliyinin ənənə halını alması, elmin, sənətin adi zəhmətkeşi, fədaisi olmaq arzusunun azalması çox təhlükəli bir meyldir və onunla mübarizə aparmaq lazımdır. Əks təqdirdə biz, istər-istəməz «İstedadlı ilə istedadsız bir tərəziyə qoymaqla, yəni istedadsız əslində layiq olduğundan daha yüksək bir şərait yaratmaqla, adamların bizə və həqiqətə, ədalətə olan inamını itirir, milli elmimizin, milli mədəniyyətimizin sabahı naminə Fərhad kimi külünc çalmağa hazır olan neçə-neçə gənc istedadın qəlbindəki yaradıcılıq məşəlini söndürürük» (144, s.159).

B.Vahabzadə istedad və şəxsiyyət uyarlığını, bu iki keyfiyyətin harmoniyası məsələsini də diqqətə çəkir. İstedad şəxsiyyətli adamlarda əzəmətli olur – deyən sənətkar bu cür adamların nəcib hisslərlə, ideallarla yaşayacağını, elmi-texniki tərəqqinin tələblərini daha yaxşı yerinə yetirəcəyini, cəmiyyətə daha çox fayda verər, beləliklə özü də xoşbəxt olacağı xüsusi olaraq qeyd edirdi.

B.Vahabzadənin ədəbiyyat fənninin tədrisi prosesində yazıçıların tərcümeyi-hal dərsləri və onların keçirilməsi metodikası haqqında da orijinal və maraqlı fikirləri

vardır. Onun fikrincə, «Görkəmli şəxsiyyətlərin ömür səlnaməsini yazmaq, əbədi yaşamağa layiq olan o ömrün əsas naxışlarını ümumiləşdirib onu təqlid üçün gələcək nəsillərin ömründə yaşatdırmaq, xalça naxışlarının nəsildən-nəsilə keçib təkmilləşməsinə bənzər. Belə kitablar ömrün şəklini çəkir, ömrün kitab səhifələrinə səpələnən illərinin, əlvan iplərlə çəkilən naxışlara, vurulan ilgələrə necə də oxşarı var. Yaşamağı öyrədən ən uğurlu dərs yaşanılmış həyat misalıdır. Örnək ola biləcək həyatların yazılıb saxlanması bu məqsəd üçün lazımdır» (131, s.98).

Bununla belə, B.Vahabzadə yazıçının bioqrafiyasını necə yazmaq, nələri üzə çıxarmaq, qabartmaqla bağlı özünəməxsus fikirlərə malikdir. Şairə görə, yazıçının bioqrafiyası ilk növbədə onun əsərlərinin bioqrafiyası təsiri bağışlamalıdır. Həqiqi yazıçı yaratdıqları ilə həm də özünü, öz fonemenini yaratmış olur. Yoxsa filan ildə doğuldum, filan əsərləri yazdım və filan mükafata layiq görüldüm - deyə olan hadisələri səliqə-səhmanla cərgəyə düzmək yazıçı bioqrafiyasının gözqamaşdırıcı paltarıdır. Bu paltarın altında döyünən ürək isə yazıçının yaratdığı və yaranan əsərlərinin xalqın qəlbindəki əks-sədasıdır» (144, s.265).

Qeyd edək ki, yaratdıqlarından yox, bu «gözqamaşdırıcı paltar»dan sui-istifadə keçid mərhələsi adlandırdığımız bir dövrdə Azərbaycan elmi və sənətində taun xəstəliyi qədər geniş yayılmış bir xəstəlik səviyyəsinə yüksəlmişdir. Şairin dediyi kimi yaratdıqlarının yox, hər hansı bir vasitə ilə aldığı «ödüllər»inin kölgəsi altında gizlənən üzdən-irəq alimlər, sənət adamlarının Azərbaycan elmi və mədəniyyətinə vurduğu zərbəni biz indi daha açıq-aydın hiss edirik. Lakin unutmamalıyıq ki, alimin, sənətcinin, yazıçının bioqrafiyası cansız rəqəmlərdə deyil, onun yaratdığı əbədi yaşar əsərlərdə öz ifadəsini tapır. Bu mənada həqiqətdir ki, yazıçının valideynləri tərəfindən verilən ad və soyadı onun istedadının qüdrəti ilə yeni məzmun alır, rəmzləşir. Cəlil Məmmədquluzadə, Üzeyir Hacıbəyov, Nəriman Nərima-

nov adı və soyadı bu şəxsiyyətlərə qədər Azərbaycanda adi ad və soyadları idi. Lakin bu sənətkarlar ad və soyadlarını öz sənət və fəaliyyət qüdrəti ilə məşhurlaşdırdı, simvollaşdırdı.

B.Vahabzadə Azərbaycan gəncliyinə, onun istedad və qabiliyyətinə inanan, böyük ümidlərlə baxan sənətkardır. Onun yaradıcılığında gələcəyimizin etibarlı əllərdə olduğuna tam əminlik var. Şair gəncliyin bilik səviyyəsinə və qabiliyyətinə inamsızlıq edən fikirlərə qarşı çıxış edərək yazır: «Bəzən tarixi pis bilmələrinə görə gənclərimizə irad tuturlar. Guya gənclər az oxuyurlar. Yox, əzizlərim, gənclər oxuyurlar, biz onlara nəyi oxutmağı bilmirik» (116, s.52). Həqiqətən də məsələnin mahiyyəti bundadır. Tarix kitablarımız qəliz, ağır akademik dildə yazılır. Tariximizin qızıl hərflərlə yazılmalı olan səhifələri sanki unudulur. Ona görə də nəinki adi oxucu, hətta ziyalılarımız belə tariximizin sirli-sehrli keçmişini dərinləndirən öyrənə bilmirlər.

B.Vahabzadə hələ sovetlər quruluşunun yenidənqurma mərhələsində göstərirdi ki, biz tariximizi, ulu keçmişimizi utanmadan, usanmadan vətən övladlarına sevdirməyi bacarmalıyıq. Bizim tariximiz xalqımızın şərəfli keçmişinin səlnaməsidir. Lakin təəssüf ki, hələ də bu səlnamənin Uzun Həsən, Şah İsmayıl Xətai, Cavad xan və onlara belə böyük şəxsiyyətləri, onların xalq, vətən qarşısındakı xidmətlərini özlərinə layiq bir səviyyədə öyrənməmişik. Şair yazır: «Niyə başqa xalqlar dövlət başçısı olmuş çarlara, imperatorlara abidə qoyurlar, biz Xətainin «şahlığından ehtiyat» edirik. Biz tariximizi gənclərimizə belə sevdirik. Yəqin ki, tariximizi belə öyrətdiyimiz və öyrəndiyimiz üçün onu saxtalaşdırmaq istəyənlərin işi asanlaşır. İllərin, əsrlərin sınağından çıxaraq bu günümüzdə çatan daş abidələrdə, digər yazılı qaynaqlarda «düzəliş» aparılması da bu biganəliyimizin beləsi deyilmi?» (116, s.53).

Yekun olaraq qeyd edə bilərik ki, görkəmli sənətkar B.Vahabzadənin təlim və təhsilin bir çox ümumənəzəri məsə-

lələri haqqında fikirlərini müasir pedaqogika elminin yeni məzmun istiqamətinin keyfiyyət və xüsusiyyətləri ilə cümləşən, qaynayıb qarışan fikirlər, ideyalar kimi qəbul etmək lazımdır. Bu fikir və ideyalar heç şübhəsiz XX əsrin 80-cü illərindən bəri Azərbaycan ictimai-pedaqoji fikrinin formalaşmasında, onun ümumelmi zənginliyi və tamlığında əhəmiyyət daşımış, bu gün üçün də, müasirlik baxımından da öz dəyərini, qiymətini qoruyub saxlaya bilmişdir.

2.2. B.Vahabzadənin gəncliyin mənəvi tərbiyəsində ana dilinin rolu haqqında fikirləri

Bəxtiyar Vahabzadə ana dilinin uşaqların mənəvi tərbiyəsində, ümumiyyətlə tərbiyə işində çox böyük rolu olduğu barədə maraqlı fikirlər söyləmişdir. Şairə görə xalqın ümummədəni səviyyəsinin yüksəlişi, onun ruhu, psixologiyasının, mənəviyyatının əsas təzahür əlaməti, milli oyanışın təkamül dərəcəsi, milli məniyin qorunub saxlanması başlıca vasitəsi hər şeydən əvvəl ana dilinə bağlıdır. Şairin qəti qənaəti belədir ki, insan məhz ana dili vasitəsilə tərbiyə olunub, bu dillə pərvazlanır, dünya sirlərinə bələd olur, həyatın keşməkeşli yollarında uğur qazana bilir. Şair haqlı olaraq göstərir ki, balalarımızın tərbiyəsində başlanğıcı ana südü ilə bərabər, ana sözü (dil)ə bağlıdır. Daha sonrakı dövrlərdə isə dilinin ümumxalqın malı olması, ümumişlək olması təhsil müəssisələrində tədrisi, dövlət tərəfindən bu dilin qorunması və s. şərtlərlə əlaqədardır. Bütün bunlar isə imkan verir ki, şairin ana dilinin insanın mənəvi həyatında və inkişafında rolu ilə bağlı düşüncələrini, Azərbaycan dilinin tədrisinə aid fikir və mülahizələrini öyrənək.

B.Vahabzadə məqalələrinin birində C.Məmmədquluzadədən danışarkən yazır ki, Mirzə Cəlilin yaradıcılığı üç amilin üzərində qurulur: Vətən, xalq və onun dili! Müəllif

belə hesab edir ki, bunlarsız (bu üç amilsiz) nə böyük ədibin özü var, nə də sözü (131, s.24). Mübaliğəsiz demək olar ki, Bəxtiyar Vahabzadənin də yaradıcılığını bu üç amilin üzərində qurmaq olar. Onun şairlik istedadının, şəxsiyyət bütövlüyünün əsasında Vətən, xalq və onun dili durur. Şairin əqidə və inamı bu üç amilə söykənir, onun bütün varlığı, bu varlığın mayəsi Azərbaycan dilidir. Bu dil haqqında şairin fikir və düşüncələrini öyrənmək onun ədəbi, ictimai-siyasi, pedaqoji görüşlərini öyrənmək baxımından çox əhəmiyyətlidir. B.Vahabzadənin Azərbaycan dilinə münasibəti şair-vətəndaş, pedaqoq-alim və ictimai xadim baxışlarının vəhdəti şəklində təzahürüdür. Bir sözlə, mənəvi sərvətimiz olan dilimizə ehtiram, məhəbbət və həssaslıq göstərmək, qayğı ilə yanaşmaq çağırışı B.Vahabzadənin yaradıcılığında çox vacib və böyük faktordur.

B.Vahabzadənin ana dili konsepsiyası bütün əsərlərinin canına, qanına hopmuşdur. O, bu məsələ ilə bağlı silsilə məqalələr yazmış, «Ana dili», «Latın dili» kimi monumental bədii nümunələr yaratmışdır. Görkəmli sənətkarımızın bəzi məqalələrində («Tarix nə deyir» və s.) dilçiliyin ümumi-nəzəri problemlərinə aid mülahizələr irəli sürməklə bu sahə üzrə tanınmış mütəxəssis – alim səviyyəsinə belə yüksəlir. Dil və onun işlənmə dairəsi, tədrisi metodikası və s. problemlərlə bağlı şairin düşüncələri bu günümüz üçün də çox əhəmiyyətli fikir və mülahizələrdir. Ona görə də B.Vahabzadənin ana dili və onun tədrisi haqqında fikirlərini öyrənmək və ondan istifadə imkanlarını araşdırmaq çox vacibdir.

Cəmiyyətin bütün təbəqələrində hörmət və etiram bəslənilən B.Vahabzadənin ana dili haqqında fikirlərinə onun məşhur «Ana dili» şeiri ilə başlamaq lazımdır. Bu şeiri şairin gənclik dövründə yaratdığı etiraslar kimi yox, bəlkə də daha artıq onun bütün həyat devizi kimi qiymətləndirmək lazımdır. «Ana dili» şeiri bütöv bir xalqın mənəvi siması, pasportudur. Şeir, ümumiyyətlə, ana dili, onun xüsusiyyətləri,

yətləri, keyfiyyətləri barədə böyük orkestrin simfoniyları, şərqiləridir. Şeirin bir neçə misrasına diqqət yetirək:

**Dil açanda ilk dəfə «ana» söyləyirik biz,
«Ana dili» adlanır bizim ilk dərsləyimiz.
İlk mahnumuz – laylanı anamız öz südüylə
İçirir ruhumuza bu dildə gilə-gilə.**

**Bu dil bizim ruhumuz, eşqimiz, canımızdır,
Bu dil bir-birimizlə əhdi-peymanımızdır.
Bu dil tanıtmış bizə bu dünyada hər şeyi,
Bu dil əcdadımızın bizə miras verdiyi
Qiymətli xəzinədir ... onu gözlərimiztək
Qoruyub, nəsillərə biz də hədiyyə verək.
... Ey öz doğma dilində danışmağı ar bilən,
fasonlu ədəbazarlar,**

Qəlbinizi oxşamır qoşmalar, telli sazlar.

Bunlar, qoy, mənim olsun,

Ancaq vətən çörəyi sizlərə qənim olsun. (137, s.19-20).

Hələ 1957-ci ildə yazılmış bu şeirlə B.Vahabzadənin Ana dili, onun işlənmə yeri və mövqeyi, tədrisi metodikası ilə bağlı fikirlərinə işıq salmaq olar. Görkəmli sənətkar göstərir ki, dil ünsiyyət vasitəsi kimi spesifik ictimai hadisədir. Deməli, onun fikrincə, dil cəmiyyətin meydana gəlməsi, onun formalaşması ilə bağlıdır. Dil cəmiyyətlə əlaqədə inkişaf edir, təkmilləşir, səlisləşir. Bu mənada dil, bütün tarixi mərhələlərdə cəmiyyətin, hər bir xalqın üzvlərinə eyni dərəcədə xidmət göstərir. Dil ictimai-tarixi kateqoriyadır və kiminsə şəxsi rəyindən asılı deyildir. Ona görə də bir xalqın və onun dilinin yaşamaq hüququ var və o qorunmalıdır.

Hər bir xalqın ruhu, psixologiyası, mənəviyyatının əsas təzahür əlaməti onun dilidir. Kərkük alimi gözəl demişdir ki, Vətən torpağı kiçilib genişlənə bilər, tamamilə

əldən çıxıb bilər, sərhədləri tükənə bilər. Hətta inam və şərəfi tapdana bilər. Lakin bir şey dəyişmir. Qalan bu tək varlıq Ana dilidir. Alimin bu fikrinə haqq qazandırmaq lazımdır. Həqiqətən də milli məniyin qorunub saxlanması başlıca vəsiyyə, əmil ana dilidir. B.Vahabzadə yazır: «Hər xalqın dili o xalqın ruhudur, psixologiyasıdır, mədəniyyətidir, tarixidir, tarix boyu keçib gəldiyi yollardır. Xalqın dilini yaradan sözlər, o sözləri bir-biri ilə birləşdirən şəkilçilər, fellər, sifətlər, təyinlər, quru rəqəmlər deyil, hecalarında xalqın nəbzi atan canlı ürəkdir, düşünən beyindir. Onlar bizimlə birgə yaşayır, düşünür, bizi də yaşadır və düşündürür. Hər xalqın övladı o xalqın yaratdığı dillə düşünür və həmin dillə öz ürəyinin yanğısı, beyninin fikrini ifadə edir» (116, s.149). Sonra şair fikrini davam etdirərək ana dilinin hansı mənada xalqın psixologiyasını ifadə etdiyi haqda yazır ki, «Mənim torpağa «xak» deyil, məhz torpaq deməyim, suya «ab» deyil, məhz su deməyim mənim psixologiyam, mənim dünya baxışım, mənim ruhumdur».

Dilin yaşamağı, diriliyi o dildə «Ana» deyən, «torpaq» deyən, «Vətən» deyən insanların, millətin olmasındadır. Dilin yaşamağı «Vətən» deyilən bir damın altında o dildə danışanların olmasıdır. İnsanın, əgər «Mən azadam, mən xoşbəxtəm» sözlərini öz doğma ana dilində deməyə ixtiyarı yoxdursa, onun azadlığı və müstəqilliyi də yoxdur. Şairin məşhur «Latın dili» şeirində izlənilən əsas ideya budur. Şeirin birinci böyük bir hissəsində şair sözün müstəqim mənasında «Ölü dil» sayılan latın dilinin müasir dünyanın bütün məmləkətlərində yaşamaq hüququ qazandığını, onun sivilizasiya dünyasındakı yeri və mövqeyini göstərir. Bu dildə danışan xalq yer üzündən silinib getmişdir. Lakin bu dil dünya elminin və mədəniyyətinin dili kimi əbədi olmaq hüququnu əldə etdiyinə görə «dirilərin dili» kimi qiymətləndirilməlidir:

Latın dili!

Hər sözündə dünya boyda yük daşıyır.

Latın dili!

Millət ölüb, dil yaşayır.

Müəllifin qeyd etdiyi kimi bu dildə «Ana», «Vətən», «torpaq» deyən insan – millət yoxdur. Bu təəssüf ediləcək qaçılmaz, acı həqiqətdir. Lakin bu dilin dünya elmi, mədəniyyətində yaşam haqqını qazanması da bir həqiqətdir. XX əsrdə və müasir şəraitdə belə elmi terminologiyada məhz bu dildən istifadə edilir. Bu mənada latın dilinin yaşayan və ya ölü dil olması sualı düşündürücüdür.

Aydın həqiqətdir ki, latın dili danışmaq dili kimi bir heçlikdir. Bu dildə nə «Ana», nə «Torpaq», nə də «Vətən» deyən var. Bu dildə danışan millət yer üzündən silinib. Lakin xalqın özü yoxsa da, dili min illərin sınağından keçib gəlmişdir. Bəşər elminin, mədəniyyətinin böyük nailiyyətləri, nadir inciləri bu dildə yazılmış, nəsil-dən-nəslə ötürülərək zamanımıza qədər gəlib çatmışdır. Şair haqlı olaraq göstərir ki, sabah bizim əsrimizin sərhədlərini də aşma biləcək bu dil elmlərin təməlidir.

Həkimlərin, alimlərin

Loğmanların dilidir bu.

Fələklərin

Adlarını yazır alim

ölü dildə

Kim deyir ki, ölübdür bu?

Ölülərin dili deyil,

Dirilərin dilidir bu (137, s.163).

Şeirin ikinci hissəsi kimi uca kürsülərdə mən azadam, xoşbəxtəm, mən müstəqiləm deyən bir natiqin sözlərinə qarşı şairin münasibəti durur. Bir dil ki, xalqın bütün təbəqələri arasında yaşamır, dövlət səviyyəsində – rəsmi

idarə və kürsülərdə işlədilmir, nə o dildə danışan adamların azadlığı və müstəqilliyindən, nə də ki, həmin dilin həqiqi yaşamından söhbət gedə bilər. Şair şeirin sonunda oxucunun çıxardığı bu məntiqi nəticə üzərində düşündürür: xalqı ölə, lakin özü yaşayan bir dilə, yoxsa xalqı yaşayan, lakin dustaq olan, uca kürsülərdə işlənməyən, yalnız komalardə, alaçıqlardə işlənən bir diləmi ölü dil deyək:

Atlantika sahilində
coşa-coşa
daşa-daşa
- Mən azadam, mən xoşbəxtəm, -
Deyir natiq yad dilində,
Söylə, natiq,
İndi nəyə inanaq biz –
Qulağamı
Ya gözəmi?
Əmələmi
Ya sözəmi?
«Mən azadam, müstəqiləm» sözlərini
Öz dilində deməyə də
İxtiyarın yoxsa əgər,
De, kim sənə azad deyər?...

Göründüyü kimi, şair məntiqin gücünə əsaslanır: öz doğma ana dilində danışa bilməyən, yad dildə müstəqilliyini, azadlığını bəyan edən insan hansı mənada, necə azad və müstəqil ola bilər. Ana dilinə qadağa qoyulmuş bir insanın azad düşüncə sahibi ola biləcəyi absurd deyilmi?

Söylə necə azadsan ki, komalarda dustaq olub
ana dilin?

Böyük-böyük məclislərdən
İtirilib ilim-ilim?...
İclaslarda bir kəlməsi, sözü yoxdur.

Bəlkə... onun böyük, rəsmi məclislərə
Çıxmaq üçün üzü yoxdur?
Söylə bəlkə bəzə doğulub.
Atasından yox xəbəri?
Bəlkə bu dil çox kasıbdır
Qucağına sıxışmayı...
Sən dərdə bax,
Vətən də var,
Millət də var.
Ancaq onun dili yoxdur.
Elə bil ki,
Güzgü kimi, hamar, şəffaf royalm var
dili yoxdur...

Millətin dili alaçıqlar, komalar üçün deyil, uca-uca kürsülər, rəsmi danışlar üçün yaranmışdır. Vətən də, millət də var. Ancaq onun dili yoxdur. Belə bir «azadlığa» nə ad vermək olar. Millət dili ilə tanınar. Millət dil və Vətən birliyindən ibarətdir. Əgər belə deyilsə, bu dil qarşısında qalmırıqmı?

İndi söylə,
Hansı dilə ölü deyək?
Vətən varkən
Millət varkən
Kiçik, yoxsul komalarda
dustaq olan bir diləmi?
Yoxsa, uzun əsrlərdən
keçib gələn,
Xalqı ölə,
Özü qalan bir diləmi? (137, s.163-164).

Rus-sovet ideologiyasının tüğyan etdiyi bir dövrdə (1967-ci ildə) yazılmış bu şeir əslində Azərbaycan – Ana dilinin (həmçinin o zamankı türk dilli «müttəfiq» respublika-

ların» dillərinin) düşdüyü ağır vəziyyəti, acınacaqlı taleyi haqqında rekvizemdir. Sadəcə, burada şair tərəfindən məkan və zaman dəyişdirilmişdir. Sonralar B.Vahabzadə yenidənqurma dövründə də bu məsələ ilə bağlı silsilə məqalələrinin birində göstərirdi ki, ana dili barədə «dəfələrlə yüksək kürsülərdən deməyimizə baxmayaraq, yenə də konstitusiyamızda dövlət dili kimi təsbit edilən Azərbaycan dili dövlət səviyyəsinə qaldırılmamışdır.

Mən Konstitusiyamızın bu barədəki 73-cü maddəsini olduğu kimi xatırlatmaq istəyirəm: «Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir».

Azərbaycan SSR dövlət orqanlarında və ictimai orqanlarda, mədəniyyət, maarif müəssisələrində və başqa idarələrdə Azərbaycan dilinin işlədilməsini təmin edir və onun hərtərəfli inkişafına dövlət qayğısı göstərilir». Lakin «İndi gəlin görək Konstitusiyada yazıldığı kimi Azərbaycan dili doğrudanmı Dövlət dilidir? Hamımıza məlumdur ki, yox! Çünki dövlət dilinin hüququnu qoymuruq. Bunun zərurət olduğunu başa düşməyənlər idarələrdə işlənmədiyinə görə ana dilinə biganəlik göstərir, heç bu barədə düşünmür, bunu özlərinə nöqsan da hesab eləmirlər» (116, s.20-21).

B.Vahabzadəyə görə ana dilinin hüquqlarını bərpa etmək və qorumaq, ona hörmət qazandırmaq lazımdır. Çünki ana dili xalqın milli varlığının əsas göstəricilərindən biridir. Dilindən ayrılan hər bir kəs milliyyətindən məhrumdur. Bu aqibət bütöv bir xalqa da aiddir. Yəni dilindən ayrılmış və ya məhrum olunmuş bir xalq özündən məhrumdur. Onun bir xalq kimi vətəndaşlıq duyğularını və milli heysiyyət və qürurunu saxlaya bilməsi müşkül bir məsələdir. Ona görə də ana dilini mükəmməl bilməli və bunu tələb səviyyəsinə yüksəltməliyik. Şair haqlı olaraq qeyd edir ki, «Bu gün Azərbaycan dili yalnız ünsiyyət vasitəsi olaraq qalmamalıdır. O, yüksək ictimai-siyasi siqlət qazanmalı, elm, texnika, diplomatiya, iqtisadiyyat, fəlsəfə və s. kimi sahələrə

aid ən müasir, ən ali informasiyaları ehtiva edən bir orqanizmə çevrilməlidir. Bunun üçün biz hamımız əməli iş görməli, ana dilimizi məşğul olduğumuz sahənin xüsusiyyətinə uyğun işləməklə, bu dili həyatın ən müxtəlif sahələrinə alışdırmalıyıq. Məhz bu şəraitdə, belə geniş vüsət aldıqda dilimiz hörmət qazanar» (144, s.147).

Bir cəhəti də qeyd edək ki, keçmiş ittifaq daxilində respublikada konstitusiyaya görə Azərbaycan dili dövlət dili elan edilsə də, həqiqətdə bu sözdə idi. İşdə, əməldə isə Azərbaycan dili heç bir dövlət idarəsində işlənmirdi. Respublikanın paytaxtı Bakını «yüksək beynəlmiləlçilik ənənələri olan şəhər» adlandırıb əslində rus dilli əyalət mərkəzinə çevirmişdilər. Daha acınacaqlı vəziyyət ondan ibarət idi ki, təkcə Bakıda deyil, Azərbaycanın ucqar dağ rayonlarında belə valideynlər övladlarını Azərbaycan məktəblərində deyil, rus məktəblərində oxutmaq istəyirdilər. Çünki, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, dövlət idarələrində işlər yalnız rus dilində aparılırdı. Ona görə də ana dilində ali təhsil almış cavanlar rus dilini lazımi səviyyədə bilmədiyindən öz ixtisası üzrə işləyə bilmirdilər. Valideynlər də çox yaxşı bilirdilər ki, onun övladından ana dilini bilib-bilmədiyini heç yerdə soruşan olmayacaq, ancaq rus dilini bilməsə yüksək vəzifə tuta bilməyəcəkdir və s.

Görkəmli sənətkarımız B.Vahabzadə məhz belə bir şəraitdə ana dilinin saflığı, geniş kütlələr tərəfindən işlənməsi, onun hüquqlarının tam mənada bərpası uğrunda fədakarcasına mübarizə aparırdı. Yenidənqurmanın (ötən əsrin 80-cı illərinin) az-çox əta etdiyi aşkarlıq və demokratiya «güzəştlərindən» istifadə edən B.Vahabzadə ana dili məsələsini daha kəskin qoyur və onu başlıca ümumcəmiyyət məsələsi səviyyəsinə qaldırmaqla bu dilin dirçəlişi və inkişafı qayğısına qalmağa hər bir vətəndaşın borclu olduğunu israrla, döənə-döənə xatırladırdı. Yazıçı çox gözəl bilirdi ki, Azərbaycan dilinin saflığı, onun geniş təbəqələrin ünsiyyət vasitəsinə çevrilməsi, onun hüquqlarının qorunması, məsələsində

yaranan çətinliklərin kökləri bir tərəfdən rus dövlətinin şovinst siyasəti ilə bağlıdırsa, digər tərəfdən isə ana dilinə münasibətdə qorxulu düşməyə çevrilmiş, milli nihilistlərin, öz soy kökünə bağlı olmayanların, öz qövminə əngəl-kələf olanların nadürüst əməlləri, fəaliyyətləri ilə bağlıdır. İnsanlar var ki, ana dilinə tacir psixologiyası ilə yanaşır, dilə münasibətdə vaxta görə işgörmə prinsipini üstün tuturlar. Şair belələrinə «Ana dili» adlı bir məktubə cavabında çox kəskin və sərt şəkildə üz tutaraq deyir: «Mənim bu yoldaşa cavabım belədir. Yox, əzizim, mən sənə düşündüyün mənada gələcəyi görənlərdən deyiləm. Əgər belə olsaydı, mən də sənə kimi balalarımı və nəvələrimi Bakı şəraitində rus dilli məktəbə verərdim. Mən bunu eləməmişəm. Amma sən bir şeyi unudursan ki, ana dili millətin namusudur. Namus isə paltar deyil ki, onu havaya və fəslə görə dəyişəsən.

...Siz hələ ən adi bir həqiqəti bilmirsiniz ki, Ana dili vaxta görə seçilməməli, Ana dili olduğuna görə bütün dillərdən seçilməli və sevilməlidir. Vətəni də gözəl və səfalı olduğuna görə sevmirlər. Yalnız Vətən olduğuna görə sevirilər» (144, s.127-128).

Sovetlər dövrünün dil sahəsində yaranmış digər mühüm bir bəlası da Azərbaycan dilinə soydaşlarımız, xüsusilə yuxarı vəzifələrdə işləyən soydaşlarımızın biganəliyi idi. O dövrdə ad, fəamiliyasına görə azərbaycanlı adlansa da, öz xalqının dilini bilməyən yüzlərlə sahibi-mənsəblərimizin fəaliyyəti xalqa xidmət nümunəsi deyil, bəlkə də xəyanət idi. Şair yazır: «Dövlət lazım bilib, orta və ali məktəblərin Azərbaycan bölməsinə rus dilinin, rus bölməsinə isə Azərbaycan dilinin tədrisini daxil edib. D.Bünyadzadə alına Xalq Təsərrüfatı İnstitutunun rektoru rus bölməsində Azərbaycan dilini ixtisara salmaq və ümumiyyətlə, «Azərbaycan dili» kafedrasını ləğv etmək haqqında elmi şuranın qərarını çıxarır. Rektordan soruşan yoxdur ki, necə olur ki, sənə qədər bu instituta Azərbaycan dili lazım idi, sən isə bunu artıq hesab edirsən? Sən hansı səlayhiyyətin sahibisən ki, bir ölkənin

dövlət dilini lüzumsuz hesab edib onu böyük bir institutun tədris planından siləsən? Səndən mənsub olduğun xalqa xidmət istəmədik, bəs xəyanət nədir?» (116, s.24).

Təəssüf ki, şairin də göstərdiyi kimi xalqına xəyanət, onun dilinə qəsd edənlərə bu hökmü və cəsarəti verən amillər var. Belə ki, ad və fəamiliyası ilə azərbaycanlı olan bu üzdənirə rektor cəzalandırılmadığına görə «... xalqın dilinə qəsd etməkdən çəkinmədi. Çünki o, əmindir ki, bundan ötrü ona heç kəs bir söz deməyəcək. Bu hərəkətin onun vəzifəsinə zərər qədər xələl gətirə bilmək ehtimalı olsaydı, o, bu cəsarəti eləməzdi. Çünki belələri üçün nə vətən var, nə də onun minillik mədəniyyətini qoruyub saxlayan ana dili! Onlar üçün cəmiyyətdə mövqe tutmaq və onu möhkəm saxlamaq ehtirası var. Çünki belələri vəzifəsiz və mövqesiz heç bir şey olduqlarını özləri də yaxşı bilir» (116, s.24).

Qərībā burasıdır ki, ad və fəamiliyasına görə azərbaycanlı olan yüksək rütbə sahibləri öz doğma dillərini bilmədiklərinə görə bu dilə düşmən kəsildilər. Onlar ana dilinin hüquqlarının müdafiəsi uğrunda mübarizə aparanları isə geridə qalmış, «millətçi» kimi ləkələməyə çalışdılar. B.Vahabzadə əsərlərinin birində bu cəhətə diqqəti cəkərək yazırdı: «mən televizorda ana dilini bilməyən bir neçə nazirin adını cəkmişdim. Nazirlər öz qüsurlarını anlamaq və bundan xəcalət cəkmək əvəzinə mənim çıxışımı onlara qarşı qərəzkarlıq adlandırdılar. Buna da şükür. Üstümə başqa cirkab da ata bilərdilər» (144, s.149).

Ukrayna şairi B.Oleynik çıxışlarının birində göstərdiyi kimi neçə ki, rus dili və rus mədəniyyətinin zəruriyyətindən danışırıqsa, bu təbii qarşılanır. Lakin biz öz dilimizin, milli tariximizin və milli məktəblərimizin arzuolunmaz vəziyyətindən danışsaq bəziləri bizə «bunlar da baş qaldırdı» deyir. B.Oleynikin haqlı qənaətlərini müdafiə edən B.Vahabzadə belə halların bizdə də baş verdiyini sezərək yazırdı: hansı dilin zəruriyyətindən danışsaq, bizi alqışlayır

və beynəlmiləlçi adlandırırlar. Ancaq çaşıb Azərbaycan dilinin zəruriyyətindən danışan kimi doğma ana dilini bilməyən, ona həqarətlə baxanlar bizə şübhə ilə yanaşır, bizi «geri qalmış adam», özlərini isə irəli getmiş, mədəni və müasir adam hesab edirlər (116, s.21).

Öz kökünü tanımayan, xalqının dilini, tarixini və mədəniyyətini bilməyənləri dünya şöhrətli yazıçı Ç.Aytmatov milli nihilistlər adlandırır və bu hadisəni millətçilikdən daha mürəccə və daha qorxulu hesab edirdi. Çayların və göllərin quruması, torpaqların əriməsi, eroziyası ekologi faciədir. Lakin biganəlik nəticəsində milli dillərin məhvə məhkum edilməsi milli faciə kimi daha dəhşətlidir – deyən böyük yazıçı qırğız dilinin öyrənilməsi, işlənmə dairəsi və qorunması məsələsində acınacaqlı vəziyyətə «həyacan təbili» çalaraq yazırdı ki, əgər qırğızlar öz dillərini bilməsələr, görəsən qırğız dilini öyrənən ruslar bu dildə kiminlə danışacaqlar (116, s.25).

Böyük yazıçının bu haqlı fikri hələ o zaman İttifak miqyasında milli məhdudiyyət və milli təbəbbür ideyaları kimi qiymətləndirilmişdi. B.Vahabzadə isə bu ədalətsiz çıxışlara qarşı kəskin etiraz səsinə ucaldır, fakt və hadisələri məntiqin gücü ilə təhlil edərək yazırdı: «Məgər ana dilinə, doğma mədəniyyətə məhəbbət, onların inkişaf etdirilməsinə qayğı, ana dilində uşaq bağçaları və məktəblərin olmasını istəmək hər bir xalqın adi hüququ deyilmi? Məgər hər bir azad xalqın bu adi, elementar hüququ tələb etməsi milli məhdudiyyət və təbəbbür mü deməkdir? Axı, S.Romanyuk («Комсомольская правда» qəzetinin xüsusi müxbiri – S.K.) bir qədər əvvəl, həmin qəzetin 1987-ci il 29 noyabr tarixli nömrəsində belə bir fakt gətirmişdi ki, Qırğızıstanın paytaxtı Frunzədə (indiki Bişkektdə – S.K.) qırğız dilində cəmi bir məktəb var. Bəs görəsən, bu faciəli fakt niyə «hörmətli» müxbiri narahat etmir! Axı, belə bir fakt hər hansı xarici ölkədə olsaydı biz nə hay-küy qoparardıq?» (116, s.26).

B.Vahabzadə müxbirin obyektivlik hissini itirərək Ç.Aytmatov da daxil olmaqla qırğızlar özləri uşaqlarını ana dilində oxutmaq istəmirlər və deməli, qırğız məktəblərinə ehtiyac yoxdur deyib bəsit nəticə çıxartmasını kəskin tənqid edərək belə bir vəziyyətin yaranma səbəbinin daha dərinlərdə olduğunu göstərə bilir. Şair haqlı olaraq yazır ki, heç bir xalq ciddi səbəblər olmadan öz ana dilindən əl çəkməz və halonki «Manas kimi epos yaradan bir xalq olsun. Heç bir xalq öz ana dilindən imtina etməz. Boynuna ədaləti müdafiə etmək missiyası götürmüş müxbir gərək biləydi ki, bu sadə həqiqəti etiraf etməyi bacarardı ki, Pri-baltika respublikaları, Ermənistan və Gürcüstan müstəsna olmaqla, qalan respublikalarda idarə işlərindən tutmuş iclaslara, elmi yığıncaqlardan tutmuş bədii şuralara qədər bütün işlər əsasən rus dilində aparılırsa, valideyn övladının gələcəyi nəminə onu rus məktəbinə verməyə məcburdur. Ana dili məktəblərinə biganəliyin səbəbi bax budur» (116, s.28).

B.Vahabzadənin çox doğru müşahidə etdiyi kimi milli nihilistlər, milli nihilizm xəstəliyi qırğızlarda olduğu kimi Azərbaycanda da vəzifə başında olanların, dəqiq elmlərlə məşğul olan ziyalıların sırasında daha çox tapılır. Təəccüb və təəssüf doğuran cəhət isə budur ki, bu cür milli nihilistlər ana dilini bilməməsindən nəinki utanmır, əksinə bunu özləri üçün şərəf və üstünlük sayırlar. Şairin ali mənəbə sahiblərindən biri ilə görüşünü təsvir edən bu sətirələrə diqqət yetirək: «Mən bu yaxınlarda Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatı kimi seçicilərin tapşırığını həll etmək üçün Bakı şəhər Xalq Deputatları Sovetinin İcraiyyə Komitəsinin sədri O.Zeynalovun qəbulunda oldum. O, mənimlə iki kəlmə ana dilində danışa bilmədi. Halbuki Konstitusiyaya üzrə respublikada Azərbaycan dili Dövlət dili kimi təsbit olunmuşdur. Ana dilini bilmir, özü bilir. Amma ana dili dövlət dili kimi qəbul olunubsa, dövlət aparatının başında duran bu adamın dövlət dilini bilməməsini nə ilə

izah etmək olar?» (116, s.29).

B.Vahabzadə haqlı olaraq qeyd edir ki, dil təkcə məişət mövzusunda, sadəcə ondan istifadə edəndə yox, ondan dövlət dili kimi istifadə edəndə yaşayır. Lakin sovetlər dövründə fəlakət, böyük faciə səviyyəsinə yüksələn bir bəla da var idi. Bu da respublikamızda yaşayan başqa xalqların (həmçinin etnik qrupların belə) Azərbaycan dilini bilməməsi, dilimizə və deməli xalqımıza hörmətsizlik göstərməsi idi. «Beynəlmiləlçi ənənələri ilə öyünən» Bakı şəhərinin xidmət sahələrinin böyük əksəriyyətində işləyənlər Azərbaycan dilini bilmir və bilmək də istəmirdilər. İctimai yerlərdə, istirahət parkında belə rus dili danışq, ünsiyyət vasitəsi idi. Təsərrüfat və ən mühüm dövləti vəzifələrdə də başqa xalqların əksəriyyət təşkil etməsi adi hal almışdı. B.Vahabzadə bu ağırlı cəhəti görür və yazırdı: « ... Xidmət sahələrində işləyənlərin yerli dili bilməsi mütləq vacibdir. Nəyə görə mağazada işləyən satıcıya bir kilo qənd almaq üçün müraciət edən ağbırçək qadın özünə tərcüməçi axtarmalıdır? Təəssüf ki, yerli dili bilməyən adamlar nəinki xidmət sahələrində, hətta mühüm dövlət idarələrində də rəhbər vəzifələrdə sərbəst işləyir, qəbuluna gəlib dərdini ana dilində demək istəyənlərə isə kinayə ilə «ben bilmez» deyir» (116, s.25).

B.Vahabzadə qonşu respublikalarda da (Gürcüstan, Dağıstan, Ermənistan) azərbaycanlıların dilinə, adət-ənənəsinə, mədəniyyətinə hörmətsizlik, biganəlik göstərilməsindən ciddi narazılıq və narahatçılığını bildirir və belə arzu olunmaz halların qarşısını almaq üçün təkidli cəhdlər göstərirdi. O, bu məqsədlə qonşu Gürcüstan Respublikasında olmuş, oradakı azərbaycanlıların dili, adət-ənənəsi, məişət tərz-i, təhsili və s. ilə maraqlanmışdır. Lakin səfər zamanı xalqın vəziyyəti, məktəb təhsilimizə və deməli dilimizə laqeydlik, biganə münasibət kimi acınacaqlı mənzərə ilə rastlaşan şair ürək ağrısı ilə yazırdı: «Bir neçə il bundan əvvəl mən bu məsələlərlə maraqlanaraq Gürcüstanın bəzi rayonlarını gəzmişdim. Təxminən yeddi minə qədər azərbaycanlı

yaşayan Kəpənəkçi kəndinin mədəni və sosial inkişafı təəssüf doğurur. Kənddə 400 şagird üçün nəzərdə tutulmuş məktəb var. Lakin təkcə orta məktəbdə 1600 şagird oxuyur, səkkizillik və ibtidai məktəblərdə də bu qədər. Bunun nəticəsidir ki, uşaqların bir qismi şəxsi evlərdə (!) təhsil alır.

Gürcüstanın bəzi rayonlarında, o cümlədən Kasti, Axmeta, Telavi kimi rayonlarının azərbaycanlılar yaşayan kəndlərində ana dilində məktəblər yoxdur. Bəzi yerlərdə isə Azərbaycan məktəblərinə, əhalisi azərbaycanlılardan ibarət olan kolxoz və sovxozlara direktorun azərbaycanlı qoyulmadığı hansı məntiqə uyğundur?» (116, s.26).

Beynəlmiləçiliyi bir tiryək kimi ortaya atan kommunist ideologiyalı bir regim əslində millətlər birliyi kimi yox, tarixə rus sovet imperiyası adı altında düşmüşdür. Bu quruluşun dil siyasətindəki üst qatı götürmüş olsaq, görürük ki, maşının bütün mexanizmi rus dilinin bütün imperiya daxilində ümumişlək, hegemon roluna uyğunlaşdırılmışdır. Əslində aysberqin görünməyən tərəfində Lenin dilinin təbliği və tədrisi dururdu. Görkəmli sənətkarımız, həqiqətən Ana dili – Azərbaycan dilinin aşiqi B.Vahabzadə bu həqiqəti də görür, doğma dilinə biganəlik, ona ögey münasibət bəslənilməsinə yazıçı-vətəndaş mövqeyini ifadə edirdi. Bu məqsəd məşhur qırğız yazıçısı Ç.Aytmatovu müdafiəyə qalxan şairin «İftiraya cavab» adlı məqaləsində daha aydın səslənir: «Təəccüb doğuran odur ki, S.Romanyuk, A.Tokambayevin dili ilə «Комсомолская правда» səhifələrində aşağıdakı kimi araqızışdırıcı mühakimələr irəli sürür: «Rus dili bütün ölkə miqyasında dövlət dili hesab edilir, elə buna görə də hamının bu dili bilməsi məcburidir», yaxud «Rus dili SSRİ-nin ümumdövlət dilidir». Bu iddialar öz mahiyyəti etibarilə inqilabdan əvvəlki qarakürhçu, şovinst «Rus xalqının ittifaqı» təşkilatının ruhuna yaxındır. Məlumdur ki, son zamanlar «Помийат» adı altında belə bir qrup baş qaldırmağa cəhd göstərir və demək lazımdır ki, onlara kəsərli cavab verən də elə «Комсомолская правда» qəzeti olmuşdur» (116, s.30).

Bir cəhəti də qeyd edək ki, milli dilin saflığı, ümumişlək olması, dövlət dili səviyyəsinə yüksəldilməsi və qorunması uğrunda mübarizədə Ç.Aytmatov, B.Vahabzadə kimi şəxsiyyətlərə əks qütbə duran tək cə Romanyuklar deyildi. Bu işdə içimizdən olan baltalar, öz qövrümüzün başına əngəl-kələf olanlarımızda çox idi və indi də var. Romanyukların öz əlində vasitə kimi istifadə etdiyi A.Tokambayevlər (bir müddət qırğız yazıçılar birliyinin sədri olmuşdur) şəxsi ədavət və intiqam hisslərini itiləyib Ç.Aytmatovun milli dilin inkişafı naminə mübarizəsinə əngəl olmağa çalışır, onu «milli müstəsnaqlıq», «milli seçilmə» xülyasına qapılmaqda günahlandırır, onun adına «milli məhdudiyyət» damğası vururdular.

B.Vahabzadə ana dili, vətəndaşlıq və vətənpərvərlik, ümumən milli mənəviyyatımızın formalaşdırılması ilə bağlı məsələlərdə belə bir aqibətlə rastlaşmış, belə bir tale yaşamışdır. Təkcə yuxarıda qeyd etdiyimiz «Ana dili» şeirinə görə şairə millətçi damğası vurulması dövrünün bütün insanlarına məlum idi. Şair Gəray Fəzlinin qeyd etdiyi kimi bütün əsərlərinin canına, qanına hopmuş Ana dili konsepsiyası onun şairliyinə həqiqi vətəndaş, siyasi xadim titullarını əlavə etmişdi. B.Vahabzadə dilimizin «vətəndaşlıq hüquqları» uğrunda, onun bütün poetik, leksik imkanlarını yaşatmaq uğrunda ən ardıcıl mübarizələrindən biri olmuşdur (30). Bu isə təbii ki, onun bədxahlarının dincliyini pozur, milli nuhilstlərin, necə geyərlər, şəninə toxunurdu. A.Tokombayevlər Azərbaycanda da var idi. Belə milli nihilistlərdən biri şair, nasir, ədəbiyyatşünas və tərcüməçi kimi tanınan, bir müddət Bakıda çıxan məşhur «Советская туркология» adlı jurnalın redaktor müavini İmran Sultanoviç Seyidov idi.

İ.Seyidovun B.Vahabzadənin «Azərbaycan» qəzetində gedən «İmtahan» məqaləsinin «tənqid»inə həsr etdiyi yazısı Ç.Aytmatovun Vətəninə olduğu kimi Azərbaycanda da bütöv bir zümrənin «ideologiyası», müəllif isə Tokomba-

yevlər kimi bu sahədə fürsəti fövtə verməyən köhnə «ideoloq» olaraq çıxış edirdi. «Tənqidçi» guya görkəmli sənətkarın balalarına ana dilindən başqa xarici dillərin öyrənilməsi əleyhinə olduğu haqqında əsassız bir iddia irəli sürərək rus dilli təhsilə haqq qazandırmaq üçün olmazın canfəşanlıq nümunəsi göstərirdi. Şairin görkəmli maarifçi Ö.F.Nemanzadəyə əsaslanaraq sovet dövrü məktəblərimizin məzmununa görə «özgə tərbiyəsi» verən «özgə məktəbdən» başqa bir şey olmadığı haqqında haqlı mülahizələrini təkzib etməyə çalışan «opponent» sübut etməyə çalışırdı ki, guya rus dilində təhsil almış azərbaycanlılar respublikada elmin, mədəniyyətin inkişafına daha çox xidmətlər göstərmiş, «dünya miqyasına çıxmamızda» önəmli rol oynamışlar. İ.Seyidovun iftiraya bərabər bu iddiasının heç bir əsası yoxdur və filoloq-alim Nizami Cəfərovun cavab məktubunda qeyd edildiyi kimi həqiqətən də «... rus təhsilli azərbaycanlıların dünya miqyasına çıxardığı Azərbaycanın bizə qətiyyənlə dəxli yoxdur» (15).

Qeyd edək ki, B.Vahabzadə bu məqaləsində Azərbaycan xalqının milli məktəbini yaratmaq zəruriyyətini, ana dilini və ana dili vasitəsilə başqa dillərin öyrənilməsini qoyurdu. Bu isə, bildiyimiz kimi onun uzun illərdən bəri mübarizə apardığı müqəddəs bir amalı olmuş və heç bir vaxt bu amal uğrunda mübarizə yolundan bir addım da olsa geri çəkilməmişdir. Çünki vətəndaş yazıcının mövqeyi aydın, doğru-düzgün bir mövqe idi. B.Vahabzadə bu aydın həqiqəti diqtə etdirməyə çalışırdı ki, biz əgər başqa bir dili öyrənmək istəyiriksə bunun ən yaxın və etibarlı yolu ana dilindən keçir. Bütün böyük dahilərimiz əcnəbi dili məhz ana dili vasitəsi ilə öyrənmiş, ana dili ilə yanaşı əcnəbi dildə gözəl əsərlər belə yaratmışlar. Lakin sovet təhsilinin acı təcrübəsindəki paradoksal bir vəziyyət təkcə böyük sənətkar B.Vahabzadəni yox, hamını düşündürməli idi ki, əvvəlcə yad dili, sonra isə yad, əcnəbi dilin hesabına ana dilinin öyrənilməsi Vətənə və millətə xəyanətdən başqa bir

şey deyildir. Respublikanın rus məktəblərində təhsil alan azərbaycanlı balalarına doğma Azərbaycan dilini üçüncü sinifdən öyrətmək, hələ tədrisinə ögey münasibəti demirik, nəticədə «...Azərbaycan dilinin «kənüllü» keçildiyi rusca orta məktəblər tədricən Azərbaycanda, xüsusilə Bakıda elə bir mühit yaratdı ki, həmin əlli ildə bir Üzeyir Hacıbəyov yetirmədiyi halda, Azərbaycana elmdə, mədəniyyətdə, ictimai-siyasi sahədə yüzlərlə, minlərlə «qofta», «qofta» deyənlər verdi» (15).

B.Vahabzadənin belə bir mövqeyinə İ.Seyidovun saxtakarlıq edərək düzgün münasibət göstərməməsi onu milli mənəvi dəyərlərdən məhrum olmuş, sovet beynəlmillətçiliyinin yetirdiyi bir «ziyalı» tipi kimi səciyyələndirir. Bu cür şəxslər haqqında şairin öz sözləri ilə desək ziyalı ana dilində danışmayan xalqın nəinki dili, özü də ölümə məhkumdur. Bu cür ruslaşmış azərbaycanlılar, təəssüf ki, çoxdur və bu gün bizim millətin bir nömrəli düşməni, əslini və nəslini itirmiş, adından və familiyasından başqa heç bir şeyi azərbaycanlı olmayan həmin bu manqurtlardır. Bunlar millətin xeyrinə ortaq, şərindən isə qaçaqdırlar. «Vətən adından xarici ölkələrə gedən nümayəndələrin başında çox vaxt vətənin dilini, ədəbiyyatını, tarixini bilməyənlər gedir və orada guya bu xalqı, bu mədəniyyəti təmsil edirlər. Amma ürəklərində nə bu vətəni sevirilər, nə onun tarixini, nə mədəniyyətini, nə də dilini. Dilimizə kasıb, xalqımıza mədəniyyətsiz, mədəniyyətimizə də primitiv damğası vurmaqdan çəkinmirlər. Respublikamıza rəhbərlik edənlərin də bir qismi çox təəssüf ki, adətən ruslaşmış azərbaycanlılar olmuş, buna görə də dövlət idarələrindən ana dilini qovmuşlar. Yazıq Vətən! Yazıq xalq!» (144, s.202).

Burada bir cəhətə də diqqət yetirmək zəruriyyəti yarandı ki, bu da şairin əcnəbi dillər və onun tədrisi məsələləri ilə bağlı mövqeyinin müəyyən-ləşdirilməsidir. Öncədən qeyd edək ki, B.Vahabzadə rus, ingilis, fransız, alman dillərini öyrənməyə xüsusi diqqət yetirməyi tələb

edirdi. O, sovetlər dövründə hətta respublikada qoşa dilliyə nail olmağı qarşıda duran mühüm vəzifələrdən biri hesab edirdi. Lakin çox təəssüf ki, qoşa dillilik şəraitində iki dilin hüquq bərabərliyi pozulurdu. Görkəmli sənətkarı narahat edən elə məhz bu məsələ idi. Dəftərxana üzü görməyən, rəsmi idarələrdə işlənməyən «Azərbaycan dilinin hüquqlarının pozulması» şəraitində respublikada hansı qoşa dillikdən danışmaq olardı? Məsələ belə qoyulmalı idi: respublikada yaşayan başqa millətlərin nümayəndələri Azərbaycan dilini, azərbaycanlılar da rus dilini bilməlidir. Reallıq isə başqa bir şey deyirdi: rus dili rəsmi dil səviyyəsinə qaldırılmışdı.

40 ildən artıq bir zaman kəsiyində «ana dili meydana» böyük cəsarət, hünər və əzmlə ayaq basmış B.Vahabzadə qoşa dillilik şəraitində Azərbaycan dilinin hüquqlarının qorunması yollarını da müəyyənləşdirməyə çalışırdı. O, yaxşı bilirdi ki, Azərbaycanda yaşayan başqa millətlərin nümayəndələrinin respublikanın dilini öyrənmələri çağırışla mümkün deyil. Bunun bir-cə yolu var: bizim üçün rus dili zərurət olduğu kimi, Azərbaycan dili də respublikada yaşayan başqa millətlər üçün zərurət səviyyəsinə qaldırılmalıdır. Məlum həqiqətdir: «Ehtiyac həyatın anasıdır!». Respublikamızda yaşayan başqa millətlər üçün bu respublikanın dövlət dili ehtiyac və zərurət olmalıdır» (144, s.154).

Şairin fikrincə, Azərbaycan dilinə dövlət dili kimi belə bir tələb və ehtiyacın yaranması məqsədilə ən azı aşağıdakı amillər olmalıdır: a) Azərbaycan dili əhalinin bütün təbəqələri arasında yeganə ünsiyyət vasitəsi olmalıdır; b)rəsmi idarələrdə, dəftərxanalarda bütün sənədləşmə işləri bu dildə aparılmalıdır; c) bu dil elm, texnika, iqtisadiyyat, fəlsəfə, mədəniyyət və incəsənət və s. sahələr üzrə müasir informasiyaları özündə əks etdirməlidir, yəni bütövlükdə bu dil həyatın ən müxtəlif sahələrinə nüfuz edən bir dil olmalıdır; ç)bu dil uşaq bağçalarından tutmuş ali məktəb-

lərə qədər bütün təhsil müəssisələrində təlim dili olmalı və tədris edilməlidir.

B.Vahabzadənin dillə bağlı fikirlərində onun tədrisi məsələsi xüsusi yer tutur. Şairin məlum məramnaməsi belədir: özünə, milli varlığına hörmət hissləri olan hər bir kəs övladlarına ana dilini öyrətməli və vacib olanı budur ki, ana dilində olan məktəblərə biganəlik göstərilməməlidir. Əgər adam öz anasının dilini bilmirsə, ona hörmət etmirsə, onun mədəniyyətinin göstəricisini hansı meyarlara görə müəyyənləşdirmək olar? O, bu məqsədlə görkəmli rus pedaqoqu K.D.Uşinski ilə həmfikir olduğunu bildirərək yazır: «Bir zamanlar Rusiyada da zədənganlar öz dilini bəyənmiş, övladlarını əcnəbi məktəblərə verirdilər. Bunu böyük səhv və qəbahət hesab edən böyük rus pedaqoqu K.D.Uşinski «Ana dili» məqaləsini yazır və elmi dəlillərlə sübut edir ki, doğma dilində dil açmayan, ana dilində təhsil almayan uşaqlar mənən şikəst olur, köksüz, yaddaşsız böyüyür, iki ruh arasında qalır (116, s.213).

B.Vahabzadənin Azərbaycan dilinin tədrisinin məzmun istiqaməti, üsulları və vasitələri haqqında da maraqlı fikirləri vardır. Bu barədə fəslin yuxarıdakı yarım-fəslində söhbət açıldığından burada geniş şəkildə bəhs etməyə ehtiyac qalmır. Sonda qeyd etməliyik ki, milli mənəvi hadisə kimi Azərbaycan dili, onun işlənmə xüsusiyyətləri dövlət dili kimi hüquqlarının qorunması, təhsil-təlim dili kimi işlənməsi və tədrisi ilə bağlı görkəmli sənətkar B.Vahabzadənin mübarizə əzmi və amalı, xidmətləri yüksək qiymətləndirilməli və dəyərləndirilməli, dilimizin «vətəndaşlıq hüquqları»nın bərpası, qorunması məsələsində onun yeri və mövqeyinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı daha dərin tədqiqatlar aparılmalıdır.

2.3. Bəxtiyar Vahabzadənin məktəb və gənclik haqqında şeirlərində tərbiyə məsələləri

Görkəmli sənətkar B.Vahabzadə sözün həqiqi mənasında professional pedaqoqdur. Ümumən onun ədəbi-bədii yaradıcılığını ictimai-pedaqoji baxışlarından ayırmaq çox çətindir. Onun yaradıcılığında ictimai-siyasi, fəlsəfi problemlərlə bərabər, pedaqoji fikirlər də irəli sürülmüşdür. Belə olduqda şairin pedaqoji fikirlərinin mühüm bir cəhətinə-məktəb mövzusunda yazdığı şeirlərində gələcəyimiz olan övladlarımızın tərbiyəsi ilə bağlı fikirlərinə də diqqət yetirmək lazımdır.

B.Vahabzadə Azərbaycan ədəbiyyatının nisbətən çətin və cavan bir sahəsi olan uşaq əsərlərinin yaradılması işi ilə yaradıcılığının ilk dövrlərindən və müntəzəm məşğul olmuşdur. Hələ, istər şairin ilk kitabında («Mənim dostlarım», 1949), istərsə də ikinci kitabında («Bahar», 1950) toplanmış şeirlərin əksəriyyəti məktəb mövzusu, uşaqların və gənclərin tərbiyəsi məsələlərinə həsr olunmuşdur. Şairin yaradıcı ömr-gününün elə bir ili yoxdur ki və elə bir kitabını tapmaq çətindir ki, orada məktəb və gəncliyin tərbiyəsi məsələləri ilə bağlı şeirlər öz əksini tapmamış olsun.

Şairin uşaqlar üçün yazdığı əsərlər üzərində aparılan tədqiqat göstərir ki, onun bu sahədə müvəffəqiyyətlərinə təsir edən bir sıra amillər vardır. Belə amillərdən biri hər şeydən əvvəl yazıçının uzun illər müəllim-pedaqoq kimi fəaliyyət göstərməsi olmuşdur. Çox təəssüf ki, yazıçı-vətəndaş kimi hərtərəfli və geniş şəkildə öyrənilən B.Vahabzadənin müəllim-pedaqoq kimi özünəməxsus keyfiyyətləri, xüsusiyyətləri öyrənilməmiş, araşdırılmamışdır. Çünki onun pedaqoji fikirləri bilavasitə onu əhatə edən uşaq əsərləri ilə əlaqədardır. Bir cəhəti xüsusi olaraq qabartmaq lazımdır ki, B.Vahabzadə bu əsərlərdə uşaq dili və psixologiyasını yaxşı bilən görkəmli sənətkar kimi özünü tanıtmqla yanaşı, həm də gözəl pedaqoq olduğunu göstərə bilmişdir. Buna görə də

B.Vahabzadənin pedaqoji görüşlərinə aid tam təsəvvür almaq üçün uşaq əsərlərinə, bu əsərlərdə şairin təbliğ etdiyi pedaqoji problemlərə nəzər salmaq vacibdir.

B.Vahabzadənin uşaq əsərlərindəki müvəffəqiyyətlərini şərtləndirən ikinci bir amil isə şairin məktəb həyatı, təhsil illəri ilə bağlı şirin xatirələrin oyatdığı duyğular, təəssüratlar, hisslərdir. Fikrimizcə, B.Vahabzadəni bir yazıçı-şair kimi müasirlərindən ayıran cəhət odur ki, insanı mərhələdən-mərhələyə, mərtəbədən-mərtəbəyə gətirib çıxaran, onu həyat yüksəkliklərinə çatdıran, şöhrət və şərəf zirvəsinə qaldıran müqəddəs məktəb və istəkli müəllimləri haqqında qüvvətli bədii və mənəvi-əxlaqi təsirə malik əsərlər yazmasındadır. Bu əsərlər gənclərimizə yüksək vətənpərvərlik, milli qürur, humanizm hisslərinin aşılmasına xidmət edən həqiqi sənət nümunələridir.

Məlumdur ki, gənclik üçün yazılan əsərlər iki əsas vəzifənin yerinə yetirilməsinə xidmət edir. Əvvəla, bu əsərlər uşaqların dünyagörüşünü, onu əhatə edən aləm haqqında təsəvvürlərini genişləndirməyə, inkişaf etdirməyə, onların məlumatlarının (biliklərinin) artırılmasına kömək etməlidir. İkincisi, bu növ əsərlər uşaqların əxlaqının formalaşmasına, daha geniş mənada onların tərbiyə kitabı olması vəzifəsinə xidmət etməlidir. Buna görə də, uşaq yazıcısında yalnız bədii istedadın olması kifayətləndirici deyil. Uşaq yazıcısı, həm də mahir pedaqog olmalı, təlim-tərbiyə işini yaxşı bilməli, uşaq və gənclərin tərbiyəsi və estetik zövqlərinin inkişafı məsələlərindən yaxşı baş çıxarmağı, həm də müstəqil baş çıxarmağı bacarmalıdır. B.Vahabzadə məhz belə yazıçı-pedaqoqlardan olduğuna görədir ki, «Uşaq ədəbiyyatı haqqında qeydlər» və başqa məqalələrində bu fikri döndə-döndə qeyd edərək yazırdı: «Uşaqların həyatından yazmaq çətinidir» deyirlər. Bu, doğrudan da belədir. Bəs bu çətinlik nədədir? Məncə, bu çətinlik dəfələrlə eşitdiyimiz kimi birinci növbədə uşağa məxsus olan xüsusiyyətləri, - uşaq psixolojisini, uşaq təbiətini, onun rəngarəng hallarını -

bir sözlə, uşaq aləmini bilməməkdədir. Uşaqlar üçün yazıb onların dilini, dərk etmə qabiliyyətlərini, düşüncə xüsusiyyətlərini bilməmək, şairi sözsüz ümumiçiliyə, mücərrədliyə aparır. Mücərrəd, ümumi şeirlərin böyükər üçün nə qədər faydasız olduğu aydındır. Buradan da bunun uşaqlar üçün nə qədər yaramaz olduğu aşkar olar» (131, s.184).

B.Vahabzadəyə görə uşaq əsərlərində fikir o zaman öz oxucusuna çatır və təsir edər ki, o, uşağa yaxın, onun marağına müvafiq formada ifadə olunsun. Uşaq «təbliğ olunan ideyanın faydalılığını, yaxud pis əməlin faydasızlığını, konkret lövhələrdə görməlidir. Bunun üçün isə şair quru nəsihətçiliyə, ümumi sözçülüyə getməməli, fikri canlı boyalarla göstərməlidir. «Əxlaqilik birinci məsələ olmalıdır. Bu barədə danışmamalı, əsla heç bir nəsihət və ibrətli sözlər işlədilməməlidir. Bu əxlaqilik sözlərlə deyil, işdə olmalı və uşaqlara məfhum halında deyil, hiss halında verilməlidir» (131, s.184-185). Uşaq ədəbiyyatı haqqında bu cür nəzəri fikirlərə sahib olmaq bu istiqamətdə aparılan yaradıcılıq işinin müvəffəqiyyətini şərtləndirən amil ola bilər.

B.Vahabzadənin uşaq şeirlərini mövzu-məzmununa görə iki yerə ayırmaq olar: 1) keçilmiş müqəddəs məktəb həyatının oyatdığı duyğular, gəncliyi tərbiyə edib yetişdirən müəllimə hörmət və məhəbbət hissi; 2) məktəblinin mənəvi keyfiyyətlərinin vəsf edilməsi.

B.Vahabzadənin yaradıcılığında məktəb mövzusu xüsusi yer tutur. 1947-ci ildə «İlk cığır» şeirinin müvəffəqiyyətindən sonra şairin bir-birinin ardınca «Qızıl medal», «Məktəb yolları», «Mən də onun meyvəsiyəm» və s. bu kimi şeirləri oxucuların diqqətini cəlb etmişdir. «İlk cığır» şeirinin məzmunu belədir: Şəhərin açılması ilə şəhər yuxudan oyanır, zəhmət adamları aramsız yağın qarını tapdayaraq iş yerlərinə gedirlər. Bir azdan onların ardınca uşaqlar da çıxıb açılmış cığırarla deyə-gülə məktəbə gedirlər. Bu şairdə uşaqlara müraciətən şair yazır:

**Get ey quzum! Get ki, sən çəkməyəsən sonda ah,
İradəni, qəlbini eşqə, səbrə sən çağır.
Açılmış cığrılarla bu gün gedirsən ... sabah,
Sənin ayaqlarımla açılacaq ilk cığır (137, s.147).**

«Məktəb yolları» şeirində isə məktəbli günləri arxada qalmış iş yolçusu olan şairin təsadüfən yolunun bir vaxt oxuduğu doğma məktəbdən düşməsi ilə onda baş qaldıran şirin xatirələr, xoş duyğular və hisslərin tərənnümünü görürük. Bu yollar elə böyük və müqəddəs bir yoldur ki, ömrü boyu getdiyimiz yolların ən şərəfli sayılmalıdır. İnsan kamalının pərvəzlanması, onun elmin sir-lərinə yiyələnməsi məhz müqəddəs yollardan keçir. B.Vahabzadə təkcə şair qəlbində məktəb həyatının oyatdığı xatirələrlə yaşamır, bu müqəddəs hissləri uşaqlara da aşılamağa çalışır. Sonda şair məktəb yollarının onu səadətə qovuşdurduğunu böyük qəlbaçılıqla ilə deyəndə, bu müqəddəs yolun gənc nəslə də böyük səadətlərə, xoşbəxt günlərə qovuşduracağını söyləmək istəyir:

**İndi nə dərdim var, nə də bir qəmim,
Açılıb ömrümün qızıl baharı;
Məni səadətə siz apardınız
A məktəb yolları, məktəb yolları (137, s.151)**

Araşdırmalar göstərir ki, B.Vahabzadə uşaq şeirlərində hadisə və əşyaların təsviri zamanı müəllim-tərbiyəçiliyini unutmur. Daha dəqiq desək, şair bu əsərlərindəki ümumiləşdirmələrə didaktik və tərbiyəvi əsas verməyə çalışır. Məsələn, «Mən də onun meyvəsiyəm» adlı şeirini nəzərdən keçirək. Şeirin məzmunu belədir: şair hər dəfə əzəmətli bir binanın yanından keçərkən onda gizli hallar yaranır, özündən asılı olmayaraq dayanıb bu əzəmətli binaya diqqətlə baxır. Çünki bu bina şairin şirin xatirələrinin,

müqəddəs duyğu və hisslərinin isti qucağı, yuvasıdır. O bina nə vaxtsa əlində çantası məktəbə gedən şagirdi – özünü gözləri önündə canlandırır. Birdən binanın pəncərələrindən biri açılır və ağsaçlı bir qadın müəllifin diqqətini cəlb edir. Aydınır ki, şairin təsvir etdiyi bina-dogma məktəb, ağsaçlı qadın isə müəllimidir. Və şairin məqsədləri məhz buradan aydın olur.

Müəllifin ağ saçlı müəlliminə həyatı boyu gəncliyin fədakar tərbiyəçisi olduğunu və indi bir az dincəlməyi məsləhət görəndə:

**Hər bağbanın öz əkdüyü ağacından yediyi bar,
Ona bütün zəhmətinin acısını unutdurur.**

deyə əziz müəllimi cavab verir. Bu mənalı cavabdan riqqətə gələn şair məhz belə bir müəllimin «meyvəsi» olduğuna görə fəxr edir:

**Əziz dostlar! Mən nə qədər şad olardım, onun tamam
Zəhmətinin acısını unutduran bir bar olsam.**

B.Vahabzadəni məktəb həyatı, gənclik, onun müəllimləri və dostları həmişə düşündürmüş, bu mövzuya dönə-dönə qayıtmışdır. Müəllimlərə və müəlliminə minnətdarlıq duyğuları şairin uşaq şeirlərində mühüm yer tutur.

**Müəllim! Qayğınla böyüyür insan!
Sən əqlə, kamala qanad verirsən,
Ana dilimizin gur bulağından
Körpə balalara su içirirsən!
Daşda naxış açan memara bir bax,
Bu sənət hər kəsə gəlməsin asan.
Gör sənin sənətin necə çətindir,
Canlı beyinlərdə naxış açırısan!**

**Alim kəşf eləyir, yazır müttəsil,
Sənin də bunlarda var alın tərini
Sən də yaradansan, kitablar deyil,
Alimin özüdür sənin əsərin (137, s.168).**

B.Vahabzadənin məktəb mövzusunda yazdığı əsərlərində bilavasitə, konkret olaraq doğma, sevgili müəllimlərinə ünvanlanmış əsərlər də vardır. Burada görkəmli xalq müəllimi (şairin ibtidai sinif müəllimi) Səidə İmanzadəyə («Müəllimim» şeiri), özünün dediyi kimi ədəbiyyatı, şeiri ona sevdirmiş, ustad ədəbiyyat müəllimlərindən biri olmuş İbrahim Cəfərə («Müəllim» məqaləsi), qocaman müəllim Ə.Hüseynova («Əlifba kitabı»), qızı Gülzara dərslər demiş Havva müəlliməyə («Sənin ilk müəlliminə») həsr etdiyi əsərləri göstərmək olar. Şair bu əsərlərində bütün ömrü böyük sənətkarlar kimi romantik duyğularla düşünür, müəllim əməyinin müqəddəsliyi, onun şərəfli bir peşə olması ilə bağlı fikirlər söyləyir. Şairin ilk müəllim haqqında düşüncələri belədir: «Müəllim dediyim zaman həmişə mənim yadıma ən əvvəl ilk müəllim düşür. İlk müəllim! Bizə qələm tutmağı öyrədən, gözüməzə nur verən, beynimizdə ilk naxış açan bu gözəl, xeyirxah insan həmişə bizim üçün ana qədər mehriban, ata qədər əziz olmuşdur. Adam ilk müəllimini nəse, xarüquladə bir varlıq kimi təsəvvür edir. O, hərflərin sirrini bizə açıdıqca, nəzərimizdə gündən-günə daha da böyüyür, daha da ucalır. Adama elə gəlir ki, o, böyük bir sirr xəzinəsidir. Nənələrimizin danışdığı sehrli, möcüzəli dünyadan gəlib. O, axar çaya «dayan desə, dayanar», «günəşə sən desə, sənər». O, nəinki kitabların, otların, çiçəklərin, quşların da dilini bilir. O bizim kimi çörək yemir, su içmir. O, bizdən ayrılan kimi öz sehrli nağıllar dünyasına çəkilir (140, s.195).

İlk müəllim «Ana» və «Vətən» kəlməsini öyrətməklə insanı dünyanı dərk etməyə doğru böyük bir səfərə hazırlayır. Uşaq əlifba kitabını başa vurmaqla, sehrli hərflərin di-

lini öyrənməklə təbiət və cəmiyyət qanunlarından baş çıxarır, dünya sirlərindən agah olur. Ona görə də ilk müəllimin insan ağına nur yayması, şəfəqlər çiləməsi ən böyük hünərlərə, zəfərlərə bərabər tutulmalıdır:

**Əlifba öyrətmək! – Çoxdur əzabı!
Ağır zəhmətini duyuram sənin.
Hər başa çıxanda sən bu kitabı
Əli qələm tutdu neçə körpənin!**

**Uşağın gözündə, qoca dünyanın
Ən böyük, ən dərin kitabıdır bu.
Onda öz adı var suyun, havanın
Bütün sualların cavabıdır bu.**

**Əlifba kitabı! – Xəzansız bahar,
Üstündən nə bahar, nə də çən keçir.
Bütün elmlərə gedən cığırılar
Bu sadə kitabın üstündən keçir (137, s.168-169).**

Görkəmli sənətkarın məktəblilər üçün yazdığı şeirlərdə uşaqların mənəvi keyfiyyətlərinin, əxlaqi sifətlərinin formalaşdırılması daha ardıcıl məqsəd daşıyır. Çünki yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi gəncliyin sağlam ruhda tərbiyəsi, böyük ideallarla yaşaması, bəşəri keyfiyyətlərə yiyələnməsi B.Vahabzadə yaradıcılığının ruhu, canı və qanıdır. Bir cəhəti də qeyd edək ki, şair uşaqlar üçün necə yazmağın lazım olduğunu, daha dəqiq desək, hansı əxlaqilik, əxlaqi sifətlər və onun necə aşılması məsələsini nəinki sözdə, hətta əməli işlərində belə əyani olaraq göstərə bilmişdir.

B.Vahabzadənin lirik uşaq şeirlərində uşaq dilinə və uşaq psixologiyasına müvafiq olan yüksək əxlaqi hiss və keyfiyyətlər həqiqi pedaqoq ustalığı ilə ümumiləşdirilir və uşağın buradan müəyyən əxlaqi nəticə çıxarmaqda çətinlik çəkməyəcəyinə heç bir şübhə yeri qalmır. Məsələn, «Babası kimi» şeirinə diqqət yetirək:

**Mənim bir gözəl
 Körpə nəvəm var.
 O da Bəxtiyar,
 Mən də Bəxtiyar.
 Biz baba-nəvə
 Adaşq, adaş
 O, mənə vüqar
 Mən ona sirdaş
 Mən bir ağacam,
 Nəvəm qol-budaq.
 Mən onun kökü,
 O, məndə yarpaq.
 Xalqa vuruldum.
 Mən şair oldum
 Bilmirəm ancaq
 O nə olacaq?
 Nə olur olsun,
 Kim olur olsun,
 Babası kimi
 Xalqa vurulsun (127, s.141-142).**

Göründüyü kimi, bu lirik şeiri oxuyan hər bir uşağın əsərin ideyası, müəllifin aşılamaq istədiyi yüksək mənəvi keyfiyyətlər barədə müstəqil şəkildə, asanlıqla mühakimə yürüdə bilər. Qeyd edək ki, B.Vahabzadənin uşaq şeirlərindəki bu priyom təlim-tərbiyə prosesində nəzərə alınarsa müəllim və ya tərbiyəçiyə uğur gətirər.

B.Vahabzadə bir pedaqoq kimi yaxşı bilirdi ki, kiçik yaşlı uşaq üçün yazılan şeir vəznə yüngül, sadə, ancaq dərin mənəli və bədii olmalıdır. Uşaqlar üçün yazılan şeirlər tez əzbərlənməli və asan yadda qalmalıdır. Belə əsərlər balaca oxucunun nitqini zənginləşdirilməli və onda bədii zövq tərbiyə etməlidir. Şair çox doğru olaraq yazır ki, «Ümumiyyətlə, uşaqlıqda vəznli, qafiyəli söz deməyə hamının həvəsi olur. Çünki uşaq təbiəti ahəngə, harmoniyaya

və ritmə meyillidir. Xüsusilə, oynaq yeddilik şeir ölçüsü uşağın oynaq təbiəti ilə həmahəngdir. Mən çox diqqət yetirmişəm. «Şəngülüm, Şüngülüm» uşaq nağılının yaddaşa həkk olunmasına yardım edən aparıcı qüvvə əvvəl keçinin, sonra da qurdun şeiridir:

**Şəngülüm, Şüngülüm, Məngülüm
 Aç qapını mən girim.**

Cəmi yeddi sözdən ibarət olan bu beytdə 5 söz həm qafiyədir. Bu qafiyələrdən doğan ahəng və musiqi uşaq təbiətində unison yaradır, onu dinləndirir. Bu şeiri bir neçə dəfə dinləyən uşaq «Şəngülüm, Şüngülüm, Məngülüm» misrasını eşidən kimi Şəngülümə qafiyə olan «mən gəlim» onun hafizəsində dilə gəlir, dərhal «Aç qapını mən gəlim» deyə şeirin ardını özü deyir» (144, s.247).

Bu deyilən tələblər şairin uşaqlar üçün yazdığı bir çox əsərlərində, o cümlədən «Bu dil», «Payızda», «Sərçələr», «Saat», «Şəfqin arzusu», «Mən ki, qara deyiləm» və s. kimi şeirlərində gözlənilmişdir. Göstərilən şeirlərdə istər bitkilərin, heyvanların və quşların, istərsə də cansız mexanizmlərin xüsusiyyətləri fonunda qarşıya yüksək diaktik və tərbiyə vəzifələri qoyulur və həll edilir. Dediklərimizin sübutu üçün «Sərçələr» şeiri kifayət edər:

**Eyvanda çikkildəyən
 Sərçəyə bax, sərçəyə
 Yəqin mənə çağırır
 «Dur qapını aç», - deyər.
 Qışın bu şaxtasında
 Yəqin acdı sərçələr.
 Dən səpərsəm onlara
 Bu sərçələr dirçələr.**

**Yəqin ağdı sərchələr
Eyvana darı səpdim
Yedi, uçdu sərchələr,
Qanad açdı sərchələr (127, s.139-140).**

B.Vahabzadə uşaqlarda ideyalıq, həyatilik, doğruluq və s. kimi əxlaqi keyfiyyətlər tərbiyə etməyə çalışan pedaqoq-yazıçıdır. Şair bütün yaradıcılığı üçün əsas məqsəd sayıla biləcək belə bir fikri uşaq şeirlərində də davam və inkişaf etdirir ki, gələcəyimiz olan uşaqlar üçün ana dilində yazmaq həm ictimai-siyasi, pedaqoji-psixoloji və həm də elmi cəhətdən düzgün olan və yenilməz bir qanundur. İnsanların milli mənsubiyyətinin əsas göstəricisi, meyarı Vətən və dildir. Bu hər iki milli sərvət təzəcə ayaq tutub yeriyan, yenidən dil açan körpələrə yaşlı nəslin ərməğanıdır. «Bu dil» şeirində olduğu kimi:

**Qönçədən çıxıb
Gül açır nəvəm
Ana dilində
Dil açır nəvəm.
Bu torpaq sənin
Bu dil sənindir.
Bu gözəl Vətən
Öz Vətənidir.
Bu el – şöhrətin
Bu dil – qüdrətin
Sənə verdim
Böyük sərvətin (127, s.139).**

Yüksək məzmun keyfiyyətlərinə və bədii xüsusiyyətlərinə görə ki, böyük sənətkarın uşaqlar üçün yazdığı şeirlər klassik ədəbi nümunələr kimi orta ümumtəhsil məktəblərinin dərslik və vəsaitlərinin bəzəyi olmuşdur. Xüsusi ilə ibtidai siniflər üçün tərtib olunmuş dərslik və və-

saitlərdə onun məktəb şeirləri və gənclik haqqında şeirləri uşaq ruhuna, yaş və bilik səviyyəsinə uyğun yüksək tərbiyəvi əhəmiyyətə malik əsərləri layiqincə təmsil olunmuşdur. «Müəllim» (48 a, s.83), «Vətən torpağı», «Bu dil», «Babası kimi», «Çanta» (34, s.5, 7, 22, 24), «Azərbaycan Türkiyə» (35, s.6), «Şəhidlər», «İlk cığır», «Kitab» (36, s.16, 28, 29), «Əlcək» (52, s.7), «Azərbaycan», «Azərbaycan oğluyam», «Bayraq», «Ana dili», «Azərbaycan əsgəri», «Məktəb yolları», «Məktəbli qız», «İlk müəllim» (48, s.3, 5, 8, 14, 17, 26, 31, 32, 33) və s. şeirlər dediklərimizə misal ola bilər.

Bu şeirlər övladlarımıza bir sıra vacib mətləbləri öyrədir ki, bu da onların milli mənavi keyfiyyətlərinin, vətənpərvərlik hisslərinin formalaşdırılmasına, onların zövq və dünyagörüşünün müəyyənləşdirilməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

Bu şeirlər hansı dildə dil açmağı və danışmağı öyrədir:

**Qönçədən sıxıb
Dil açır nəvəm
Ana dilində
Dil açır nəvəm**

Bu şeirlər balalarımıza qardaş kimidir, o necə olur, məhz onu öyrədir:

**Bir ananın iki oğlu
Bir amalın iki qolu
O da ulu, bu da ulu
Azərbaycan, Türkiyə
Dilimiz bir, dinimiz bir.
Ayımız bir, ilimiz bir
Əşqimiz bir, yolumuz bir
Azərbaycan, Türkiyə**

Bütün bu deyilənlər göstərir ki, görkəmli sənətkar Bəxtiyar Vahabzadə gənc nəslin tərbiyə olunmasında uşaq ədəbiyyatına böyük əhəmiyyət vermişdir. Onun məktəb və

gəncliyin tərbiyəsi mövzusu ilə bağlı olan şeirləri mahir pedaqoq-yazıçı qələminin məhsulu, pedaqoji ideyalar sistemi kimi qiymətləndirilməyə layiqdir. Şairin uşaqlar üçün yazdığı şeirlər məktəbliləri müəyyən biliklərlə silahlandırmaq, onların əqli inkişafına xidmət etməklə yanaşı, uşaqlarda yüksək mənəvi keyfiyyətlərin formalaşmasına, estetik zövqlərinin tərbiyəsinə də kömək edir. Bu şeirlər uşaqlar üçün fərah və zövq mənbəyidir. Onun bütün yaradıcılığı kimi uşaq şeirləri də oxucular tərəfindən maraqla qarşılır, həvəslə oxunur.

2.4. B.Vahabzadənin tərbiyə işində müəllim və onun peşə keyfiyyətləri haqqında fikirləri

B.Vahabzadə təlim-tərbiyə prosesində müəllim roluna yüksək qiymət verən sənəkar-pedaqoqlardan biridir. Yüksək ideallığı, pak niyyəti, dərin elmi biliyi, uşaqlara hədsiz məhəbbəti, təmiz qəlbi ilə seçilən bu peşə sahibi öz tərbiyəliliyi, kamallığı, mərifətliliyi, davranış və hərəkətləri, şəxsi misalı, nümunəsi ilə digər peşə sahiblərindən yüksəkdə durmalı, öz şərəfli vəzifələrinə sədaqətli olmalı və beləliklə də dərs dediyi uşaqlara, gələcəyimiz olan övladlarımıza dərin təsir və nüfuz edən bir sima olmalıdır. Şair haqlı olaraq göstərir ki, müəllim öz üzərində durmadan işləməyə təhsilini artırmağa, bilik dairəsini genişləndirməyə, təcrübəsini zənginləşdirməyə, dövrünün tələbini dərk etməyə çalışarsa deməli o, tərbiyəçidir. Belə bir tərbiyəçi-müəllimin şəxsiyyəti isə tərbiyədə heç bir şeylə əvəz oluna bilməyəcək müstəsna rola malikdir. Belə bir baxımdan B.Vahabzadənin müəllimin tərbiyə prosesində yeri və mövqeyi, bu peşə daşıyıcılarının tərbiyəvilik keyfiyyətləri haqqındakı fikirləri öyrənməyə, tədqiq olunmağa layiq problemlərdən biridir.

Araşdırma və təhlillərimiz göstərir ki, «Məktəbdə

bütün təlim-tərbiyə işi şəxsiyyətin hərtərəfli və ahəngdar inkişafını təmin etməyə, hər bir gəncə öz qüvvə və qabiliyyətinə uyğun sevimli peşə növü tapmaqda kömək göstərməyə, əməyin vətəndaşlıq başlancığını dərk etməyə yönəldilməlidir. Burada müəllimin hazırlığından, onun şəxsiyyətindən çox şey asılıdır» (116, s.81) – deyən Bəxtiyar Vahabzadənin pedaqoji baxışlarında müəllim və onun peşə keyfiyyətləri haqqında fikir və mülahizələri də əhəmiyyətli yer tutur. Bu fikirləri əhəmiyyətli edən cəhət ilk öncə müəllim kimidir? onun cəmiyyət həyatında yeri və mövqeyi nədən ibarətdir? və s. bu kimi suallara şairin verdiyi yüksək nəzəri-pedaqoji səviyyəsi ilə seçilən cavab-qənaətləridir. Burada B.Vahabzadə həqiqətən özünəqədərki klassik pedaqoji fikrin bütün əsas xəzinəsini mənimsəmiş nəzəriyyəçi pedaqoq səviyyəsinə yüksəlir.

Şairin hələ 1978-ci ildə müəllimlərin VI qurultayındakı çıxışında böyük mütəfəkkir Platonun (və digər pedaqoqların) müəllimin cəmiyyətdə yeri və mövqeyi haqqında məşhur fikirlərinə münasibət bildirərək göstərir ki, gəncliyi böyük fikir, ideya və əməllərlə silahlandırmaq, gözlərinə işıq, ürəklərinə od vermək, ən ümdəsi isə onlara düşünməyi öyrətmək müəllimə bağlıdır. Cəmiyyət bu gərəqli vəzifəni müəllimə tapşırırmışdır. Sonra o, fikirlərini daha da aydınlaşdırmaq və müəyyənləşdirmək naminə və böyük bir özünəməxsusluqla yazırdı: «Müəllim hələ ayna kimi saf olan uşaq beyninə pis toxumlar da əkə bilər, gözəl və faydalı toxumlarda. Pis toxumların məhsulu qanqal, kolkos, yaxşı toxumların məhsulu isə qızılgül və faydalı meyvələr olar. Buradan müəllimin cəmiyyətdəki yeri aydın olur» (131, s.384).

B.Vahabzadəyə görə əgər müəllim öz sənətinə məsuliyyətini bütün səmimiyyəti ilə dərk edərsə, yalnız bu zaman o cəmiyyətimizdə milli ideallarımıza layiq vətəndaş yetirmək vəzifəsini yerinə yetirə bilər. Müəllimin işi o zaman şərəfli olur ki, cəmiyyət üçün vətəndaş hazırlamaq məqsədi

onun həyat ideali və amalına çevrilsin. Ölkənin vətəndaşının, millətinin gələcəyi olan balalarımızın həyatda tutacağı mövqe məhz müəllimin ona verəcəyi tərbiyənin necəliyindən asılıdır. Müəllim öz gələcəyini də qarşısında əyləşən körpə balalarda görməlidir.

Məlumdur ki, geniş anlamda məktəbin vəzifəsi tərbiyə vəzifəsidir. Məktəbdə əsas sima olan müəllim isə hər şeydən əvvəl tərbiyəçidir. Deməli, müəllimin başlıca vəzifəsi öz yetirmələrinin aqlını, qəlbini, xarakterini, dünyagörüşünü tərbiyə etmək, ləyaqətli vətəndaşlar yetişdirməkdən ibarətdir. Bunun üçün müəllimin özü həqiqi vətəndaş olmalı, onda vətəndaş ürəyi çarpmalıdır. Daha doğrusu, müəllim öz vətəninə, onun tarixinə, mədəniyyətinə, dilinə və ədəbiyyatını öyrənib sevməlidir ki, bu yüksək keyfiyyətlərə yiyələnmiş vətən övladları yetişdirə bilsin. Gənc nəslin Vətənə namuslu xidmət etməyə hazırlanması işi tədris etdiyi fəndən asılı olmayaraq müəllimin vəzifə duyğusu, borc hissidir. Şairin fikrincə, hər şey bu dediklərimizdən başlayır, elm, bilik sonrakı məsələdir. O, yazır: «Mən inanmıram ki, bir adam yaxşı vətəndaş ola, amma eyni zamanda savadsız ola; vətən sevgisi mütləq onun öz biliyini artırmağa gətirib çıxaracaqdır» (116, s.81).

Lakin, buradan belə bir nəticə çıxarılmasın ki, görkəmli sənətkar müəllimin öyrətmə vəzifəsini məhdudlaşdırmaq istəmişdir. Əksinə, şair göstərir ki, biliksiz müəllim işıqsız çıraq, quruyan bulaq kimidir. Savadsız müəllim olmaq ən böyük cinayətdir; o neçə-neçə uşaq nəslini şikəst edə bilər, cəmiyyətə nə qədər «zay məhsul» verir. Ona görə də müəllim kadrlarının hazırlanmasına böyük diqqət və məsuliyyətlə yanaşmaq lazımdır.

B.Vahabzadə müəllim nüfuzu və onun şəxsiyyətinə hörmət, qayğı və məhəbbət məsələlərinə də toxunmuşdur. O, müəllim nüfuzu və hörməti necə qazanır? sualına «ilk növbədə biliyə, tədris etdiyi fənnə böyük və tükənməz məhəbbəti, böyük duyğularla yaşaması, mənəvi təmizliyi, yeni

yənə də vətəndaşlığı ilə» deyərək cavab verdikdən sonra konkret faktlarla fikrini tamamlayır, təsdiqləyir: «...Müəllim körpələr üçün Allah qədər müqəddəs görünür. El misalıdır deyirlər: «Uşaq atasından güclü, müəllimlərindən bilikli adam tanımır». Lakin vay o gündən ki, uşağın təsəvvüründən bu böyüklüyü, bu müqəddəsliyi müəllim öz hərəkətləri ilə poza. Bunu heç bir müəllimə bağışlamaq olmaz!

Mən hələ rayonda (Şəkidə – S.K.) ibtidai məktəbin ilk siniflərində oxuduğum zaman müəllim haqqında belə bir təsəvvürdə idim. Sinif müəllimimiz Şirəli müəllimi o qədər müqəddəs hesab edirdim ki, mənə elə gəlirdi ki, o, bizim kimi çörək yemir, su içmir. O, gündüzlər bizə dərs deyir, gecələr mələk olub göylərə çəkilir.

Bir gün tənəffüs zamanı məktəb həyətidə oynayır-dıq. Şirəli müəllim mənə yanına çağırdı. Cibindən pul çıxarıb dedi: - Al bu pulu, get, bax o çörəkçidən mənə bir dəne çörək al gətir. Ancaq yaxşı bax, isti olsun.

Mən yerimdə donub qaldım: «Müəllim çörəyi neyləyir görəsən?»

Bizim məktəbin yanında tində qoca bir kişi həmişə isti təndir çörəyi satırdı. Müəllim də mənə bunu nişan vermişdi. Çörəyi alıb gətirdim.

Müəllim aldı, çörəyi yoxlayıb geri qaytardı.

- Sənə demədim ki, isti çörək olsun? Apar bunu qaytar, istisini al gətir.

Qayıtdım. Çörəkçi mənim sevimli müəlliminin ünvanına nalayiq sözlər deyib, çörəyi dəyişdirdi. Mən yerimdəcə donub qalmışdım. Bir tərəfdən qocaya cavab qaytara bilmir, ikinci tərəfdən əsəbləşirdim. Axı mənim müəllimim belə sözlərə layiq deyildi. Çörəyi gətirib müəllimimə verdim. Müəllimim: «Bu, başqa məsələ», - deyə bir tikə qoparıb ağzına qoydu. Mən bu dəfə dəhşətə gəldim. «Necə? Müəllim çörək yeyir?»

Bu əhvalat mənim müəllim haqqında gözəl təsəvvü-

rümə ilk böyük zərbəni vurdu. Mən bu məsələnin pedaqoji tərəfini deyə bilmərəm. Lakin bir şeyi bilirəm ki, müəllim məni çörəyə göndərməklə çox böyük təsəvvürümü qırmaqda haqlı deyildi» (140, s.201-202).

B.Vahabzadəyə görə müəllim üçün vacib keyfiyyətlərdən biri öz sənətinə, fənninə və uşaqlara məhəbbətin olmasıdır. Belə məhəbbətdən mərhum olan şəxslərdən (onlar nə qədər hazırlıqlı olsalar da belə) yaxşı müəllim çıxmaz. Əsl müəllim öz fənninin vurğunu olmalı, bu sevgini, vurğunluğunu şagirdlərinə də aşılamağı bacarmalıdır.

Lakin görkəmli sənətkarın haqlı qeyd etdiyi kimi bəzən elə müəllimlər olur ki, onlar nə öz fənnin sevir, nə də qarşısında oturan vətən övladlarına məhəbbəti olur. Belə müəllimlər: «... öz peşəsinin fəlsəfi mənasını, xidmətin böyüklüyünü dərk edə bilmir, 45 dəqiqə dərs müddətində gözü saatda, fikri maaş cədvəlində olan müəllim mənasız ötürdü-yü dəqiqələrin ictimai mənasını, cəmiyyət üçün nə qədər böyük faydalar verə biləcəyini dərk edə bilmir.

Müəllim dərs dediyi körpə balaların hər birinin cəmiyyət üçün nə qədər faydalı ola biləcəyini düşünüb, onlara mənəvi ata gözü ilə baxmasa, onları nə üçün, kim üçün yetişdirdiyini bilməsə, bir sözlə, peşəsinin əhəmiyyətini və cəsarətlə deyərdim ki, bu peşənin bütün peşə və sənətlərdən üstün olduğunu dərk etməsə, onun dediyi dərslərin nə mənası?» (140, s.202).

Bu fikirlər müəllimdən şagirdlərlə yaxın, səmimi olmağı tələb edən böyük çex pedaqoqu Y.A.Komenskinin «ata kimi hərəkət etməyə başlamasan, müəllim kimi işləyə bilməzsən» məşhur müddəası ilə səslənir. Bir cəhəti də qeyd edək ki, Y.A.Komenskinin əqidəsinə görə dünyada müəllimlik qədər gözəl peşə yoxdur. Əgər B.Vahabzadənin də bu əqidədə olduğunu görürüksə, deməli müəllimin bütün zamanlar üçün həyat prinsipləri olacaq bu müddəalara (pedaqogika elmi bunu hər zaman təsdiqləyir) hər iki mütəfəkkirin münasibəti alqış və təqdir olunandır.

Görkəmli rus pedaqoqu K.D.Uşinski, müəllim gənc qəlb üçün heç bir şeylə əvəz edilə bilməyəcək günəşin parlaq şüası adlandırır və yazırdı: «İnsan tərbiyəsinin ən başlıca yolu əqidədir. Əqidəyə isə ancaq əqidə yolu ilə təsir etmək olar... Tərbiyəçinin şəxsiyyətinin cavan ruha olan təsiri elə bir tərbiyə qüvvəsidir ki, onu nə dərs kitabları ilə, nə əxlaqi nəsihətlərlə və nə də cəza və mükafat sistemi isə əvəz etmək olar. Əlbəttə, müəllim müəssisənin ruhunun da böyük əhəmiyyəti vardır; lakin bu ruh kağızlar üzərində yaşamır, əksinə, müəllimlərin əksəriyyətinin səciyyəsinə yaşayır və oradan da tərbiyə edilənlərin səciyyəsinə keçir» (95, s.39).

Şairin haqlı qeyd etdiyi kimi mənəvi gözəllik və təmizlik tərbiyə məsələsidir. Bu mənada həqiqi müəllim uşağa yalnız bilik öyrətməklə kifayətlənmir, o digər bir cəhətdən də, yəni öz mənəvi təmizliyi ilə də uşaq ruhuna müsbət mənəvi keyfiyyətlər aşılamaq iqtidarına malikdir. Uşaq belə müəllimi özünə ideal seçərsə, bu gözəl nümunədən təsirlənərsə, əlbəttə ki, bu zaman tərbiyənin effektiv olacağına, sonrakı müsbət idealın formalaşacağına inam yaranar, əminlik olar. Buna isə o zaman nail olmaq olar ki, «Müəllim dərs dediyi zaman unutmamalıdır ki, onun sözlərinə, sözlərinin gözəlliyinə, ahənginə və məzmununa bir sinif uşaq, hərəkətlərinə, geyiminə, davranışına nə qədər göz, rəftarına, münasibətinə nə qədər ağıl və ürək diqqət yetirir (116, s.285). Fikrimizcə, müəllimin tərbiyədə şəxsi nümunəsinin, rolunun bundan gözəl ifadəsi çətin ki mümkün olsun. Lakin B.Vahabzadə bununla kifayətlənmir, mütəfəkkir şair, ustad pedaqoq həssaslığı ilə müəllimlərin diqqətini belə bir cəhətə cəmləyir ki: «Uşaq həmişə kimisə, nəyisə təqlid etməyi, özünü, ona oxşamağı sevir. Uşaq atasından güclü, müəllimindən bilikli adam tanımır. Uşağın bu düşüncəsinə xələl gətirməmək üçün müəllim özünə, sözünə, rəftarına nə qədər diqqətli olmalıdır. Müəllimində təqlidə, pərəstişə layiq heç nə görə bilməyən şagirdlərin vay halına!» (116, s.285).

Həqiqətən də uşaq öz müəllimindən yalnız fənni

yox, həm də əxlaq dərsi öyrənərsə müəllimin təqlid yoluyla onda hələ körpəlikdən gözəl insani sifətlər tərbiyə olunar. Şairə görə, xoşbəxt o uşaqlardır ki, onların müəllimləri sözün geniş mənasında, pərəstişə layiqdir. Təsadüfi deyildir ki, B.Vahabzadə mənəvi ata kimi qiymətləndirdiyi ədəbiyyat müəllimi olmuş İbrahim Cəfərə ayrıca bir publisistik məqalə (140, s.195-199), Səidə İmamzadəyə isə lirik şeir (136, s.161) həsr etmişdir. Əziz və sevimli müəllimi İ.Cəfərin özünün ruhuna, mənəviyyatına necə bir gözəl təsirlər etdiyini göstərən bu parçaya diqqət yetirək: «... Mənim çox gözəl ədəbiyyat müəllimim olmuşdur. Mənə ilk dəfə dünyanın böyük dahilərini, Homeri, Nizamini, Tolstoyu, Şekspiri, Füzulini, Sabiri o tanıtmış, o, sevdirmişdir, İbrahim Cəfər! (filoloq Əkrəm Cəfərin qardaşı). Bu ad mənə həmişə yuxarıda adlarını çəkdiyim dahilər qədər əziz və böyükdür. O, bizə şeirdən danışanda şair, nəşirdən danışanda nasir, tarixdən danışanda tarixçi bilərdik. O, danışanda dediyi sözlərin arxasında özü əriyər, itər, gözümün qarşısında yaradıcılığından danışdığı şairləri, ədibləri görərdim... Xatirəsi həmişə mənim yanımda əziz olan bu böyük insanı, bu gözəl müəllimi mən heç bir zaman unuda bilmərəm. Bəlkə də mənim qəlbimə ilk ilham toxumlarını o, səpmişdir. Mən bu gün universitetdə dərs dediyim zaman, onun danışığı tərzini, hərəkətlərini təqlid edirəm» (140, s.197-198).

Müəllimlik peşəsini şərəfli və məsuliyyətli edən mühüm bir cəhət onun bu gün sabahın qurucusu, yaradıcısı kimi fəaliyyət göstərməsidir. Onun tərbiyə etdiyi, formalaşdırdığı uşaq, sabah cəmiyyət həyatının fəal iştirakçısıdır. Məşhur bir deyimdə deyildiyi kimi sabahımızın necəliyi bu günkü gəncliyə verilən tərbiyənin necəliyindən asılıdır. Məktəb biliyin, işığın, həqiqətin, gözəlliyin qaynağı, başlancığıdır. Təsadüfi deyildir ki, H.Zərdabi, M.Ə.Sabir, C.Məmməd-quluzadə, S.M.Qənizadə, R.Əfəndiyev, F.Köçərli, N.Nərimanov, Ü.Hacıbəyov, H.Cavid kimi maarifçi ziyalılarımız xalqın nicatını və səadətini elmdə, maarifdə görürdülər. Bu

maarif fədailərinin milli məktəblərin açılmasında, xalqın savad-lanması uğrunda mübarizədə xidmətləri əvəzsiz, unudulmazdır. Onlar müəllim-liyə xalq üçün yanmaq kimi baxmış, öz şəxsi arzularını və mənafeələrini unudub xalqın yüksəliş, intibah arzusu ilə yaşamış vətəndaş, pedaqoq-müəllimlər idilər.

Burada bir cəhəti də qeyd edək ki, B.Vahabzadəyə görə uşaq beynində ilk naxışlar açan müəllimə peşəkar yox, sənətkar demək lazımdır (116, s.284). Müəllimlik peşə deyil, sənət adlandırılmalıdır. Çünki onda yaradıcılıq xüsusiyyətləri daha çoxdur. Maraqlıdır ki, bu fikir şairin təkcə publisistikasında yox, lirikasında da qabarıq şəkildə görürük:

**Müəllim, qayğınla böyüyür insan,
Sən əqlə, kamala qanad verirsən.
Ana dilimizin gur bulağından,
Körpə balalara su içirirsən.
Daşda naxış açan memara bax bir,
Bu sənət heç kəsə gəlməsin asan.
Gör sənətin necə çətindir,
Canlı beyinlərdə naxış açırsan.
Alim kəşf eləyir, yazır, mütəssil,
Sənətin də bunlarda var alın tərin,
Sən də yaradansan,
kitablar deyil,
Alimin özüdür sənətin əsərin.**

B.Vahabzadəyə görə müəllim təbliğatçı olmalı, cəmiyyət hadisələrinə, həyat işlərinə müdaxilə etməyi bacarmalıdır. Müəllim bir ziyalı kimi evini vətən, qohum-qardaşlarını millət sayan, Vətən namusuyla yaşayanlara qarşı mübarizə aparmalı, xalqın özünü bir xalq kimi dərk etməsində yeganə yolun «mən»dən yox, «biz»dən keçdiyini başa salmalıdır. Müəllim-ziyalı bu adi və adi olduğu qədər böyük bir həqiqəti gur səslə bəyan etməlidir ki, xalqımızın yetişdir-

diyi Nizami, Füzuli, Mirzə Cəlil, Səməd Vurğun kimi söz ustaları, Əcəmi kimi memarı, Nəsrəddin Tusi, Yusif Məmmədəliyev kimi alimləri, Üzeyir Hacıbəyov kimi sənətkarı yalnız bir nəfərin, bir kəndin, bir şəhərin deyil, hamımızdır. Dahiləri yetişdirən ictimai ocaqlar – təhsil müəssisələri və təsisatları da hamımızdır (140, s.287).

Məndən olsaydı, əlifbadakı sıra qanunlarını pozub, «müəllim» sözünü bütün dillərin lüğətində ilk söz kimi qəbul edərdim – deyən B.Vahabzadə həmişə həm şair, həm də müəllim olduğunu fəxrə, uca səslə söyləmişdir. Müəllimlik və şairlik həqiqətən onun qoşa qanadıdır. Bununla belə o, bu iki sənət arasında yaxın və uzaq cəhətləri, özünəməxsusluğu ayırd etməyi, fərqləndirməyi də unutmur: «Mən həm şairəm, həm də müəllim. Şairlikdəki qüsurlarımı tənqidçilər deyir. Bu qüsurların bir çoxu mənim üzərimdə az işləməyimdən, öz sənətimə lazımınca can yandırmamağımdan irəli gəlir, bir sözlə, bu qüsurlar məndən asılı deyil; daha doğrusu, bu, təbiətin mənə bəxş etdiyi istedadın mənim və tənqidçimin arzuladığından az olduğunu göstərir. Amma müəllimlikdəki qüsurlarım mənim özümdən asılıdır. Bu ya SAVadımın, ya da zəhmətimin azlığından irəli gəlir. Buna görə də şairlikdəki qüsurlarımı müəyyən qədər özümə bağışlasam da, müəllimlikdəki qüsurlarımı bağışlaya bilmirəm.

Əziz müəllimlər! Gəlin özümüze qarşı ən böyük ittihamçı özümüz olaq. Çünki adımız öyrənən deyil, öyrədən-dir, müəllimdir» (140, s.203-204).

NƏTİCƏ

Xalqımızın görkəmli sənətkarı Bəxtiyar Vahabzadə XX əsrin 40-cı illərində yaradıcılığa başlamış, 50-60-cı illərdə artıq kamil bir sənətkar kimi tanınmış, məşhur olmuş, sovet qadağan çərçivələrinə sıxmayan, əksinə əsərləri və ictimai fəaliyyəti ilə rejimə meydan oxuyan, 80-90-cı illərdə Azərbaycanın azadlığı və istiqlalı uğrunda mübarizəni öz yaradıcılıq və vətəndaş amalına çevirən az saylı sənətkarlarımızdan biridir. Mühitinin (sosialist quruluşunun) eybəcərliklərinə qarşı barışmazlıq göstərmək, insan hüquqlarının, milli hüquqların tapdalanmasına açıq etiraz etmək, misilsiz və bənzərsiz zirvəyə sahib olmaq, xalqına, vətəninə bağlılıq bu böyük sənətkarın şəxsiyyət-vətəndaş, sənətkar-yazıçı keyfiyyətləridir.

B.Vahabzadənin yaradıcılıq yolunun və fəaliyyətinin çoxsahəliliyi vətəndaş tərbiyəsi və təlimi, yəni pedaqoji fikirləri və müəllimlik fəaliyyəti ilə zənginləşir və tamamlanır. Onun yaradıcılığında tərbiyə motivləri, bilavasitə mühüm pedaqoji məsələlərlə bağlı sanballı elmi-publistik məqalələri yaddaş və tarix qarşısında övladlıq borcunu yerinə yetirmək, bu günkü və gələcək nəsillərə örnək olmaq, milli-mənəvi dəyərlərə sədaqət və ehtiram bəsləməyi bacarmaq ruhunu təlqin baxımından çox əhəmiyyətlidir. Şairin pedaqoji fikirləri keçici, ötəri xarakter daşıyır. Əksinə, onun yaradıcılıq idealının, vətəndaşlıq məramnaməsinin üzvü bir hissəsidir.

B.Vahabzadənin təhsil illəri, həyat tərzi, düşdüyü ictimai mühit şəraiti, şəxsi mənəvi keyfiyyətləri onun müəllim-pedaqoq kimi yetişməsində mühüm rol oynamışdır. Şairin təlim və tərbiyə haqqında fikirləri zamanın tələbi, cəmiyyətin iqtisadi, sosial-siyasi amilləri, milli-mənəvi dəyərlərin yüksəldilməsi yolunda apardığı ideya mübarizələri ilə şərtlənir. Ona görə də şair bu mənada haqlıdır ki, «Uşaqlıq döv-

rü insan ömrünün bünövrə daşdır. Sonrakı arzular, xəyallar, düşüncələr bu daşa söykənib qanadlanır. İnsanın ağılı, düşüncəsi, zövqü, ruhu, psixalogiyası, istedad və qabiliyyəti və hətta sağlamlığı da bu dövrdə formalaşır» (95, s.232).

B.Vahabzadənin fəlsəfi baxışları və ictimai-siyasi fəaliyyəti və görüşləri zamanına sığmayan, onun fəvqündə duran həqiqi ziyalının, müdrik şəxsiyyətin əqidə və inam yoludur. Onun ictimai-fəlsəfi görüşləri həyatla, əsrin sosial-siyasi ehtirasları ilə üzvü şəkildə bağlı olan görüşlər sistemidir. Təsadüfi deyildir ki, şairin özünü filosof şair, fikir və düşüncə şairi, yaradıcılığını isə «fəlsəfi poeziya» adlandırırlar. Həyatda hər şey arasında bir dialektik vəhdət, üzvü bağlılıq var və onu açmağa çalışmaq lazımdır fikrini irəli sürən sənətkar özü də belə bir düşüncə ilə yaşamağı üstün tutmuş yazıçı, ziyalı şəxsiyyətdir.

Görkəmli sənətkarın ictimai-siyasi fəaliyyətinin əsasında humanizm və demokratizm ideyaları durur. Xalq və cəmiyyət qarşısında məsuliyyət və borc hissini itirmiş, laqeyidlik, xalqın ağır günlərində acizlik göstərmək, ümumimilli mənafeləri şəxsi ehtiraslarına qurban vermək, milli dəyərlərə və insani keyfiyyətlərə göz yummaq və s. bu kimi mənfiliklərə qarşı mübarizə B.Vahabzadənin ictimai-siyasi fəaliyyətinin və görüşlərinin əsasını təşkil edir. Onun siyasi portretini gündəlik fəaliyyətindəki fəallıq, ədəbi məclis, siyasi yığıncaq və mitinqlərdə söylədiyi nitqlər, radio və televiziya ekranlarında çıxışlar, dialoqlar da tamamlayır. Bütün bunlar şairin vətən və xalq naminə xidmətlərinin miqyasının sübutu kimi qiymətləndirilməlidir.

Görkəmli sənətkarın pedaqoji fikirlərinin daha artıq bir hissəsi tərbiyə probleminə həsr olunmuş və bu məsələlərlə hərtərəfli maraqlanmışdır. Onun tərbiyə haqqında fikirlərinin problematikasi insanın ağılı, düşüncəsi, duyğusu, dünyagörüşü, mənəvi-əxlaqi keyfiyyətləri, vətəndaşlıq və vətənpərvərlik tərbiyəsi və s. məsələlərdir. Buna əsaslanıb B.Vahabzadənin tərbiyə haqqında fikirlərinin aşağıdakı iki

mühüm istiqamətini müəyyənləşdirmək olar:

1. Gəncliyin mənəvi tərbiyəsi haqqında fikirləri. Burada şair həqiqətpərəstlik, ləyaqətli və namuslu olmaq, vicdanın səsinə qulaq asmaq, xeyirxahlıq və insanlıq göstərmək, halallıq və düzlük, əməksevərlik, inam və əqidəyə malik olmaq və s. bu kimi mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlər və bu keyfiyyətlərin gənc nəsillərdə tərbiyə olunması zəruri sayır, biganəlik, mənəmlik, xudbinlik, özünə kənardan baxmaq, yaltaqlıq, köləlik, oğurluq, əliəyrilik, harama meyllik, ikiüzlülük, saxtakarlıq, yalançılıq və s. bu kimi mənfi əxlaqi keyfiyyətlər, zərərli adətlərin aradan qaldırılması yol və vasitələrini göstərir.

2. Vətənpərvərlik və vətəndaşlıq haqqında fikirləri. B.Vahabzadə vətənpərvərlik tərbiyəsinin mahiyyət və məzmunu, əlamət və keyfiyyətləri, təzahür formaları, aşılınma yol vasitələri haqqında mükəmməl, elmi əsaslara söykənən fikirlər söyləmişdir. İnsana xas olan ən qədim hiss kimi vətənə məhəbbət, vətənpərvərlik hissi, vətəndaşlıq borcu, qüruru və məsuliyyəti, vətənə sədaqət və s. bu kimi məsələləri şərh edən şair bu ali və müqəddəs hisslərin xalqın gələcəyi olan balalarımızın şüuruna və ruhuna aşılanmağı da çox vacib tələblər kimi qoyur. Ümumiyyətlə, B.Vahabzadənin vətənpərvərlik haqqında fikirlərində bütövlük, tamlıq vardır.

B.Vahabzadənin pedaqoji fikirlərinin digər mühüm bir cəhəti də – məktəb mövzusunda yazdığı şeirlərində gələcəyimiz olan övladlarımızın tərbiyəsi ilə bağlı fikirləri də diqqəti çəkir. Onun insanı mərhələdən-mərhələyə, mərtəbədən-mərtəbəyə gətirib çıxaran, onu həyat yüksəkliyinə çatdıran, şöhrət və şərəf zirvəsinə qaldıran müqəddəs və istəklili müəllimləri haqqında qüvvətli bədii və mənəvi+ təsirə malik əsərlər yazmış və bu əsərlər gənclərimizə yüksək vətənpərvərlik, milli qürur, humanizm hisslərinin aşılınmasına xidmət edən həqiqi sənət nümunələridir.

B.Vahabzadənin uşaq şeirlərini mövzu-məzmununa görə iki yerə ayırmaq olar: 1) keçilmiş müqəddəs məktəb

həyatının oyatdığı duyğular, gəncliyi tərbiyə edib yetişdirən müəllimə hörmət və məhəbbət hissi; 2) məktəblinin əxlaqi keyfiyyətlərinin formalaşdırılması və onlardakı gözəl əxlaqi sifətlərin vəsf edilməsi.

Ümumiyyətlə, məktəb və gəncliyin tərbiyəsi mövzusu ilə bağlı olan şeirlər mahir pedaqoq-yazıçı qələminin məhsulu, müsbət tərbiyəvi fikirlərin sistemi kimi qiymətləndirilməyə layiqdir.

B.Vahabzadənin pedaqoji görüşlərinin mühüm bir hissəsini onun təlim və təhsil nəzəriyyəsi ilə bağlı fikirləri təşkil edir. Şairin təlim və təhsil haqqındakı fikirlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- əqli tərbiyənin formalaşdırılmasına, yəni əqli inkişafa siyasi asayiş, dövlətin müstəqilliyi və lazımı müvafiq tərbiyə lazımdır;
- mütəfəkkir şair geniş ümumi təhsilin verilməsinin tərəfdarıdır;
- təhsilin iki yolla: akademik və özünütəhsil yolu əldə edildiyini bildirən şair gənclərimizdə kitaba, şəxsi mütaliyə sevgi hissini uşaqlıqdan aşılamağı lazım bilir;
- əqli inkişaf üçün zəruri və yeganə şərt olan elmi biliklərdə nüfuza, rütbəyə pərəstişə, doqmatizmə yer yoxdur, burada insanı yalnız ağılı və biliyinə görə qiymətləndirmə var;
- B.Vahabzadə keçmişin təcrübəsinə yüksək qiymət verir və bu təcrübə və biliklərdən istifadə etməyi zəruri hesab edir;
- şair təhsilə strateji məsələ kimi baxır və o, bu fikrində haqlıdır ki, elm, təhsil tərbiyənin başlıca vasitəsi, gənc nəslin dünyagörüşünün təşəkkülündə qüdrətli silahdır;
- şairin qoşadillilik haqqında fikirlərində göstəriləni kimi başqa (əcnebi) dili öyrənməyin yaxın və etibarlı yolu ana dilidir;
- görkəmli sənətkar göstərir ki, ali məktəbə qəbul imtahanlarının sualları ancaq orta məktəbin proqramı çərçivəsində

də tərtib olunur və əlbəttə bu şərtə əməl etmək lazım olsa da, digər mühüm bir tələb də – abituriyentin ümumi səviyyəsi, dünyagörüşü, dərk etmə qabiliyyəti, ümumən istedadını öyrənmək məqsədləri də unudulmamalıdır;

- B.Vahabzadənin dərslik və onun tərtibi, fənlərin tədrisi ilə bağlı fikirlərini də müasir pedaqogika elminin yeni kursunun, yeni məzmun istiqamətinin keyfiyyət və xüsusiyyətləri ilə səsleşən, qaynayıb qarışan fikirlər, ideyalar kimi qəbul etmək lazımdır və s.

B.Vahabzadəni ömrü boyu məşğul edən məsələlərdən biri də ana dili və onun tədrisi ilə bağlı problemlər idi. O, dilimizin «vətəndaşlıq hüquqları» uğrunda, onun bütün poetik, leksik imkanlarını yaşatmaq uğrunda ən ardıcıl mübarizələrdən biri olmuşdur. B.Vahabzadə doğma ana dilinə biganəliyə, ona ögey münasibət bəslənilməsinə yazıçı – vətəndaş mövqeyini bildirən çox az saylı ziyalılarımızdan biridir.

Görkəmli sənətkarın ana dili və onun hüquqlarının qorunması uğrunda mübarizəsinin məzmun istiqaməti, əsas parametrləri aşağıdakılardan ibarətdir:

a) Azərbaycan dili əhalinin bütün təbəqələri arasında yeganə ünsiyyət vasitəsi olmalıdır;

b) rəsmi idarələrdə, dəftərxanalarda bütün yazışmalar, sənədləşmə işləri bu dildə aparılmalıdır;

c) bu dil elm, texnika, iqtisadiyyat, fəlsəfə, mədəniyyət və incəsənət və s. sahələr üzrə müasir informasiyaları özündə əks etdirməlidir, yəni bütövlükdə bu dil həyatın ən müxtəlif sahələrinə nüfuz edən bir dil olmalıdır;

ç) nəhayət, bu dil uşaq bağçalarından tutmuş ali məktəblərə qədər bütün təhsil müəssisələrində təlim dili olmalı və tədris edilməməlidir;

d) hər hansı bir əcnəbi dili öyrənmək istəyiriksə, onun ən yaxın yolu ana dilindən keçir.

B.Vahabzadə kommunist ideologiyası şəraitində dil siyasəti və respublikada gündən-günə artan «milli nihilizm»

faciəsi ilə üz-üzə, döş-döşə, barışmaz mübarizə aparan vətəndaş-ziyalı idi. Onun bu sahədəki məlum xidmətləri ictimai-pedaqoji həyatımızın şanlı səhifələrinə qızıl hərflərlə yazılmalıdır.

B.Vahabzadənin pedaqoji baxışlarında müəllim və onun peşə keyfiyyətləri haqqında fikir və mülahizələri də əhəmiyyətli yer tutur. Müəllimlik cəmiyyətimizdə milli ideallarımıza layiq vətəndaş yetirmək vəzifəsini həyata keçirdiyindən şərəfli və məsuliyyətli bir peşədir. Ölkənin vətəndaşının, millətin gələcəyi olan bəllərimizin həyatda tutacağı mövqə məhz müəllimin ona verəcəyi tərbiyənin necəliyindən asılıdır. Bir tərbiyəçi kimi məktəbdə əsas sima olan müəllim öz yetirmələrinin aqlını, qəlbini, xarakterini, dünyagörüşünü tərbiyə etməli, onları ləyaqətli vətəndaş kimi formalaşdırmağa çalışmalıdır.

Görkəmli sənətkar müəllim nüfuzu və onun şəxsiyyətinə hörmət, qayğı və məhəbbət məsələlərinə də toxunmuşdur. O, göstərir ki, müəllimin hörmət və nüfuz qazanması onun ilk növbədə biliyə, tədris etdiyi fənnə böyük və tükənməz məhəbbət, böyük ideallarla və duyğularla yaşaması, vətəndaşlığı və vətənpərvərliyi ilədir. Müəllimin vacib keyfiyyətləri sırasında ilk növbədə uşaqlara, öz sənətinə və fənninə məhəbbəti durur. Müəllim mənən gözəl və təmiz olmalı, cəmiyyət həyatında fəal mövqeyi ilə seçilməlidir.

Bütün bunlar göstərir ki, xalqımızın sevimli oğlu, böyük şair, vətəndaş-ziyalı Bəxtiyar Vahabzadənin pedaqoji fikirlərinin məzmununun aşkarlanması, ümumiyyətlə bu problemin öyrənilməsi, əvvəllən onun tərbiyə, təlim sahələrində vətəndaş-yazıçı kimi mövqeyini aydınlaşdırır, bu barədə fikir və mülahizələrini, xidmətlərini üzə çıxarır, ikincisi Azərbaycan pedaqogika elminin tamlığının, bütövlüyünün təmin olunmasına kömək edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayeva Z. Üzeyir Hacıbəyov və folklor // «Azərbaycan məktəbi». 1985, №11, s.55-57
2. Abdullayev Ə. Maarif pərvanəsi. 1982, 94 s.
3. Abdullayev S. Sözün gücü və gücsüzlüyü / «Yeni fikir» qəz., Bakı, 1992, 23 yanvar
4. Ağayev A. Həyatın astanasında. Bakı: 1983, 100 s.
5. Ağayev Ə. Pedaqoji fikrimiz: dünənimiz, bu günümüz. Bakı: «Elm», 2000, 300 s.
6. Ağayev Ə. Əsrin tərənnümü. Bakı: «Yazıçı», 1980, 271 s.
7. Ağayev Ə. Poeziyanın qələbəsi // «Bakı» qəz., 1984, 07 noyabr
8. Azərbaycanın Bəxtiyarı: Bakı: 1995, 400 s.
9. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası, 10 cildə, II c., Bakı: 1978, 592 s.
10. Azəroğlu B. Qardaşım Bəxtiyar / «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., Bakı, 1985, 23 avqust
11. Babayev Y. İlk qiraət kitablarının yaradılması uğrunda mübarizə // 1987, №8, s.50-54
12. Balaxanoğlu V. Aksiomun isbatı ehtiyacı yoxdur // «Aydınlıq» qəz., Bakı, 1983, 10 oktyabr
13. Cəvahir Nəhru. Dünya tarixinə nəzər. Bakı: 1986, 364 s.
14. Cəfərov N. Bəxtiyar Vahabzadə. Bakı: 1996, 80 s.
15. Cəfərov N. Kim haqlıdır: B.Vahabzadə, yoxsa «Bakinskiye raboçi»? ... // «Millət» qəz., 1993, 20 noyabr
16. Cəfər M. Şairin səsi-xalqın səsi / «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., Bakı, 1984, 16 oktyabr
17. Dadaşzadə A. Bir gəminin yolçusuyduq // «Kommunist» qəz., 1984, 29 sentyabr

18. Dəmirli M. Şairin ədəbi görüşləri. Bakı: «Təfəkkür», 2000, 112 s.
19. Əfəndiyev İ. Şairin lirikası / «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti, Bakı, 1984, 16 noyabr
20. Əhmədov C. Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi tarixindən. Bakı: 1971, 204 s.
21. Əhmədov C. S. Vurğun müəllim və gənc nəslin təlim-tərbiyəsi məsələləri haqqında // Azərbaycan məktəbi, 1986, № 7, s. 54-59
22. Əhmədov H. M. F. Axundov ana dili məktəbi uğrunda mübarizədə // «Azərbaycan məktəbi», 1983, №1, s. 43-48
23. Əhmədov B., Rzayev A. Pedaqogikadan mühazirə konseptləri. Bakı, 1983, 301 s.
24. Əhmədov H. N. Nərimanovun pedaqoji fikirləri. Bakı: 1979, 112 s.
25. Əhmədov H. Nəsirəddin Tusi. Bakı: «APU», 1992, 81 s.
26. Əhmədov H. XIX əsr Azərbaycan məktəbi. Bakı: «Maarif» 1985, 300 s.
27. Əhmədov H. Nəriman Nərimanov. Bakı: 2004, 282 s.
28. Əliyeva İ. B. Vahabzadənin şeirlərində təlim-tərbiyə məsələləri // «Azərbaycan məktəbi». 1975, №8, s. 46-50
29. Əliyeva İ. B. Vahabzadənin lirikası. Bakı: «Yazıçı», 1983, 180 s.
30. Fəzli Gəray. Bəxtiyar Vahabzadə (Şairin siyasi portreti) / «Yeni fikir» qəz., Bakı, 1990, 28 noyabr; 1991, 23-30 yanvar
31. Hacıyeva M. Bəxtiyar taleli şair / «Sovet kəndi» qəz., Bakı, 1985, 17 avqust
32. Hacıyeva M. Müdriklik çeşməsi. Bakı: «Yazıçı», 1994, s. 64-69
33. Hacıyev T. Düşüncəli, istedadlı şair // «Ulduz», 1983, № 7, s. 38-42

34. Həsənlı B., Quliyev Ə. Ana sözü. I siniflər üçün dərs vəsaiti. Bakı: «Çaşıoğlu» nəşr., 2003, 157 s.
35. Həsənlı B., Quliyev Ə. Ana sözü. II sinif. Bakı: «Çaşıoğlu», 2003, 157 s.
36. Həsənlı B., Quliyev Ə. Ana sözü. III sinif. Bakı: «Çaşıoğlu», 2003, 157 s.
37. Həsənzadə N. Sevimli şair / «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., Bakı, 1985, 23 avqust
38. Həşimov Ə. Azərbaycan xalq pedaqogikasının bəzi məsələləri. Bakı: 1970, 256 s.
39. Həşimov Ə. Xalq müəllimi, görkəmli pedaqoq // «Azərbaycan məktəbi», 1966, №3, s. 64-70
40. Həşimov Ə. Pedaqoji irsimizin tədqiqinə qayğı ilə yanaşaq // «Azərbaycan məktəbi» 1984, №2, s. 52-55
41. Hüseyn M. Narahat şair / «İnsan və zaman» kitabına ön söz. «Azərənşr», Bakı, 1964, 287 s.
42. Xəlilov Q. Həyat və idrak. Bakı: «Yazıçı», 1980, s. 329-336
43. Xəlilov T. «Möcüzə» / «Şəki fəhləsi» qəz., Bakı, 1991, 15 avqust
44. Xəlil Rza Ulutürk. Ustadım Bəxtiyar Vahabzadə haqqında. Bakı: 1999, 381 s.
45. İbrahimov M. Alovlu sözlər // «Kommunist» qəz., Bakı, 1975, 23 avqust
46. İbrahimov M. Uca fikirlər, ehtiraslar poeziyası // «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., Bakı, 1984, 16 noyabr
47. İsayev İ. N. Abbas Səhhətin təlim və tərbiyə haqqında fikirləri. Ped. elm. nam.... diss., Bakı, 1974
48. Kazımov N. Oxu. IV sinif. Bakı: «Çaşıoğlu», 2004, 191 s.
49. Kərimov Y. Ş. Əlifba. I siniflər üçün dərslik. Bakı: «Xəzər», 2004, 100 s.
50. Kərimov Y. Ş. İbtidai siniflərdə ana dilinin tədrisi metodikası. Bakı, «Maarif», 1997, 476 s.

51. Kərimov Y.Ş. Oxu. IV sinif. Bakı: «Çaşıoğlu», 2003, 191s.
52. Kərimov Y.Ş. Oxu. II siniflər üçün. Bakı: «Çaşıoğlu», 2003, 158 s.
53. Köçərli F. Ü.Hacıbəyov və Azərbaycan dilinin inkişafı məsələləri // «Azərbaycan məktəbi», 1989, №7, s.55-60
54. Köçərli F. İnsan qüdrətinə inam / «Azərbaycan gəncləri» qəz., Bakı, 1984,12 may
55. Qarayev Y., Salmanov Ş. Poeziyanın kamilliyi / Bakı: «Yazıçı», 1995,193 s.
56. Qarayev Y. B.Vahabzadənin dramaturgiyası / «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., Bakı, 1985, 23 avqust
57. Quliyev V. Açıq sözün hikməti / «Ədəbiyyat və incəsənət» qəz., Bakı, 1989, 16 iyun
58. Makarenko A.Ş. Seçilmiş pedaqoji əsərləri. Bakı: 1983, 381 s.
59. Mansurzadə A. Özü də, sözü də qocalmayan şair // «Azərbaycan müəllimi», Bakı, 1985, 16 avqust
60. Məmmədov A. Vətən torpağından göyərmiş poeziya // «Seçilmiş əsərləri»nə ön söz, 2 cildə, I c. Bakı, 1983, 429 s.
61. Məmmədov C. Şairin dramaturgiyası / «Pyeslər» kitabına ön söz. «Gənclik», 1980, 356 s.
62. Məmmədov X. Sultan Məcid Qənizadə, Bakı: «Yazıçı», 1983, 213 s.
63. Mikayılov Ş. Nizami Gəncəvinin pedaqoji görüşlərinə dair // «Azərbaycan məktəbi», 1984, №9, s.47-52
64. Nəbiyev B. Söz ürəkdən gələndə. Bakı: «Yazıçı», 1984, s.57-65
65. Nurməmməd Ağa. Vətəndaş duyğusu, həqiqət yangısı / «Qala» qəz., Bakı, 1993, fevral (ikinci yarım ay)
66. Pestalotsi İ.H. Seçilmiş pedaqoji əsərləri. Bakı: «Maarif», 1970, 301 s.

67. Rahid Ulusel. Ayağından daş asılmış həqiqətlər / «Ədəbiyyat» qəz., Bakı, 1991, 24 may
68. Ravkin Z. Pedaqogika tarixi və müasirlik // «Azərbaycan məktəbi», 1988, №10, s.52-60
69. Razi Hüseyn. Fikirlərin üsyanı / «Sovet Naxçıvanı» qəz., Bakı, 1986, 25 iyun, Naxçıvan
70. Rəhimov M.N. Səməd Vurğunun əsərlərində əxlaq tərbiyəsi və təlim məsələləri. Ped.elm.nam... diss. Bakı, 1971, 327 s.
71. Rüstəmxanlı Sabir. Ömrün payızında. «Payız düşüncələri» kitabına ön söz. Bakı: «Yazıçı», 1981, 247 s.
72. Rüstəmov F. Qərb pedaqogika tarixi. Bakı: «Nasir», 2003, 246 s.
73. Rüstəmov F. Şərqdə pedaqogika tarixi. Bakı: «Nasir», 2002, 221 s.
74. Rzayev A. Mirzə Cəfər Topçubaşov. Bakı: «Yazıçı», 1993, 26 s.
75. Rzayev A. Nəsirəddin Tusi. Həyatı, elmi, dünya görüşü. Bakı: 1996, 266 s.
76. Sarıvəlli O. Məktəb şeirləri. «Ədəbiyyat» qəz., Bakı, 1948, 22 iyun
77. Seyidov Ə.Y. Azərbaycanda pedaqoji fikrin inkişaf tarixindən. Bakı, «Azərtədrisnəşr», 1958, 310 s.
78. Seyidov Ə.Y. Azərbaycanda pedaqoji fikrin inkişaf tarixindən. Bakı: «Maarif», 1987, 301 s.
79. Seyidov Ə. Böyük maarifpərvərin pedaqoji baxışları // «Azərbaycan məktəbi», 1966, №10, s.69-76
80. Seyidov F.Ə. Qori seminariyası və onun məzunları. Bakı: «Maarif», 1988, 232 s.
81. Seyidov Y. Ədəbi tənqid və bədii dil. Bakı: «Yazıçı», 1986, s.137-146
82. Seyidov Y. Şairin fikir dünyası. Bakı: 1985, 180 s.

83. Suxomlinski V.A. Ürəyimi uşaqlara verirəm. Bakı: «Maarif», 1979, 322 s.
84. Suxomlinski V.A. Vətəndaşın doğulması. Bakı: «Maarif», 1975, 354 s.
85. Şəlvədərli S. Şairin milli əqidəsi. «Ədəbiyyat» qəz., Bakı, 1993, 23 oktyabr
86. Tağıyev A. Nizaminin nəsihətləri haqqında // «Azərbaycan məktəbi», 1987, №4, s.68-72
87. Tağıyev E. «Açıq söz»ə cavab. «Aydınlıq» qəz., Bakı, 1991, 03 mart
88. Tağıyev Ə.S. Azərbaycanda məktəb tarixi (XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlləri), Bakı: «Maarif», 1993, 112 s.
89. Tağıyev Ə.M. Azərbaycanda pedaqoji fikrin inkişaf tarixindən. Bakı: «Azərtədrisnəşr», 1961, 166 s.
90. Talıbzadə K. Ədəbi irs və varislər. Bakı: «Azərnəşr», 1974, 320 s.
91. Talıbov Y., Ağayev Ə. Y.A.Komenski Şərq İslam mədəniyyəti ilə tanış idimi? «Azərbaycan müəllimi» qəz., Bakı, 1992, 21 aprel
92. Talıbov Y. J.J.Russonun maarifçilik görüşləri və pedaqoji irsi // «Azərbaycan məktəbi», 1987, №1, s.53-58
93. Talıbov Y. Məhəmməd peyğəmbərin kəlamlarında tərbiyə məsələləri, «Azərbaycan məktəbi», 1992, №1, s.40-46
94. Talıbov Y., Məmmədova C. Nizami Gəncəvinin pedaqoji və psixoloji düşüncələri. Bakı: ADBTİ, 1991, 81 s.
95. Uşinski K.D. Seçilmiş pedaqoji əsərləri. Bakı: 1953, 314 s.
96. Vahabzadə B. Açıq söhbət. Bakı: «Gənclik», 1977, 176 s.
97. Vahabzadə B. Açılan səhərlərə salam. Bakı: «Yazıçı», 1979, 232 s.
98. Vahabzadə B. Axı dünya fırlanır. (Ön söz Ç.Aytmatovundur), Bakı: «Yazıçı», 1987, 204 s.

99. Vahabzadə B. Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin XII çağırış birinci sessiyasındakı çıxışı. «Respublika» qəz., Bakı, 1991, 16 fevral
100. Vahabzadə B. Bahar. Bakı: 1950, 67 s.
101. Vahabzadə B. Bir baharın qaranquşu. Bakı: «Gənclik», 1971, 171 s.
102. Vahabzadə B. Bir ürəkdə dörd fəsil. Bakı: «Gənclik», 1966, 242 s.
103. Vahabzadə B. Ceyran (şeyrlər), Bakı: «Uşaqgəncnəşr», 1957, 168 s.
104. Vahabzadə B. Çinar. Bakı: «Uşaqgəncnəşr», 1956, 68 s.
105. Vahabzadə B. Dan yeri. Bakı: «Gənclik», 1973, 262 s.
106. Vahabzadə B. Dəniz, sahil. Bakı: «Gənclik», 1969, 144 s.
107. Vahabzadə B. Dərin qatlara işıq. Bakı: «Yazıçı», 1986, 320 s.
108. Vahabzadə B. Dildə, əməldə, fikirdə birlik. «Zaman» qəz., 1998, 3 aprel
109. Vahabzadə B. Dini savadsız mollalardan qorunmalı. «Azərbaycan» qəz., 1998, 20 iyun
110. Vahabzadə B. Dostluq nəğməsi. Bakı: «Uşaqgəncnəşr», 1953, 64 s.
111. Vahabzadə B. Dörd yüz on altı. Bakı: «Gənclik», 1970, 134 s.
112. Vahabzadə B. Etiraf, Şəbi-hicran. (R.Rzanın giriş sözü ilə), Bakı: «Uşaqgəncnəşr», 1962, 188 s.
113. Vahabzadə B. Ədəbi heykəl. Bakı: «Azərnəşr», 1954, 60 s.
114. Vahabzadə B. Əsrin görüşü. «Zaman» qəz., Bakı, 1998, 26 mart
115. Vahabzadə B. Gəlin açıq danışaq. (Məqalələr toplusu), Bakı: «Azərnəşr», 1988, 212 s.
116. Vahabzadə B. Gəlin açıq danışaq (Məqalələr toplusu). İkinci nəşr, Bakı: «Azərnəşr», 1989, 220 s.

117. Vahabzadə B. Xalq şairi Səməd Vurğun. Bakı: 1956, 130 s.
118. Vahabzadə B. İmtahan. «Azərbaycan» qəz., Bakı, 1993, 01 sentyabr
119. Vahabzadə B. İnsan və zaman. Bakı: «Azərnəşr», 1964, 238 s.
120. Vahabzadə B. İstiqlal. Bakı: «Yazıçı», 1999, 486 s.
121. Vahabzadə B. Köklər... budaqlar. Bakı: «Gənclik», 1968, 135 s.
122. Vahabzadə B. Körpü çaydan uzaq düşüb. Bakı: «Azərbaycan», 1996, 192 s.
123. Vahabzadə B. Lirikası, Bakı: «Azərnəşr», 1990, 214 s.
124. Vahabzadə B. Mənim dostlarım. Bakı: 1949, 64 s.
125. Vahabzadə B. Muğam. Bakı, «Yazıçı», 1982, s.136
126. Vahabzadə B. Müəllim (Məsləkdaşım M.Misir müəllimi). Şeir. «Azərbaycan müəllimi» qəz., Bakı, 1998, 24 sentyabr
127. Vahabzadə B. Nağıl-həyat. Bakı: 1991, 240 s.
128. Vahabzadə B. Özümlə söhbət. Bakı: «Azərnəşr», 1985, 264 s.
129. Vahabzadə B. Payız düşüncələri. Bakı: «Yazıçı», 1981, 366 s.
130. Vahabzadə B. Pyeslər. Bakı: «Gənclik», 1980, 356 s.
131. Vahabzadə B. Sadəlikdə böyüklük. Məqalələr, Bakı: «Yazıçı», 1978, 338 s.
132. Vahabzadə B. Sadə adamlar (poema), Bakı: «Azərnəşr», 1956, 124 s.
133. Vahabzadə B. Seçilmiş əsərləri. Bakı: «Gənclik», 1967, 412 s.
134. Vahabzadə B. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə, I c. Bakı: «Azərnəşr», 1974, 383 s.
135. Vahabzadə B. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə, II c. Bakı: «Azərnəşr», 1975, 251 s.

136. Vahabzadə B. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə, I c. Bakı: «Yazıçı», 1983, 429 s.
137. Vahabzadə B. Seçilmiş əsərləri, 2 cildə, II c. Bakı: «Yazıçı», 1984, 458 s.
138. Vahabzadə B., Səməd Vurğun. Bakı: «Azərnəşr», 1968, 348 s.
139. Vahabzadə B. Səməd Vurğun. Bakı: «Gənclik», 1984, 380 s.
140. Vahabzadə B. Sənətkar və zaman. Bakı: «Gənclik», 1976, 299 s.
141. Vahabzadə B. Süleyman Rüstəm və cənub mövzusu. Bakı: «Yazıçı», 1986, 128 s.
142. Vahabzadə B. Şeirlər və poemalar. Bakı: «Uşaqgənclik», 1961, 274 s.
143. Vahabzadə B. Şəhidlər. Bakı: «Elm», 1990, 46 s.
144. Vahabzadə B. Şənbə gecəsinə gedən yol. Bakı: «Azərnəşr», 1991, 331 s.
145. Vahabzadə B. Ümidə heykəl qoyun. Bakı: «Yazıçı», 1993, 122 s.
146. Vahabzadə B. Vətən ocağının istisi. (Rəyçi M.Cəfər), Bakı: «Gənclik», 1982, 184 s.
147. Vahabzadə B. Yanan da mən, yaman da mən. Bakı: «Yazıçı», 1995, 80 s.
148. Vahabzadə B. Zaman və mən. Bakı: 1999, 247 s.

M Ü N D Ə R İ C A T

GİRİŞ	3
I FƏSİL. B.VAHABZADƏNİN PEDAQOJİ FƏALİYYƏTİ VƏ ƏSƏRLƏRİNDƏ MƏNƏVİ TƏRBİYƏ PROBLEMİ	8
1.1. B.Vahabzadənin həyatı, elmi-pedaqoji fəaliyyəti və sosial-fəlsəfi görüşləri müfəssəl baxış	8
1.2. B.Vahabzadənin gənc nəslin mənəvi təربiyəsi haqqında fikirləri	27
1.3. B.Vahabzadənin vətənpərvərlik təربiyəsinin məzmunu haqqında fikirləri	56
II FƏSİL. B.VAHABZADƏNİN YARADICILIĞINDA MƏKTƏB VƏ TƏHSİL MƏSƏLƏLƏRİ	73
2.1. B.Vahabzadənin yaradıcılığında məktəb və təhsilin ümumnəzəri məsələləri	76
2.2. B.Vahabzadənin gəncliyin mənəvi təربiyəsində ana dilinin rolu haqqında fikirləri	99
2.3. B.Vahabzadənin məktəb və gənclik haqqında şeyrlərində təربiyə məsələləri	119
2.4. B.Vahabzadənin təربiyə işində müəllim və onun peşə keyfiyyətləri haqqında fikirləri	130
NƏTİCƏ	139
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT	145

SEVDA KƏRİMOVA

**BƏXTİYAR VAHABZADƏ
YARADICILIĞINDA
TƏRBİYƏ MƏSƏLƏLƏRİ**

Nəşriyyatın direktoru:
professor Nadir MƏMMƏDLİ

Dizayn:	Tural Əhmədov
Texniki redaktor:	Rövşanə Nizamiqızı
Səhifələyici:	Aygün Əsgərova
Montajçı:	Rasim Hacıyev
Operator çapçı:	Elşad Hacıyev

*Yığılmağa verilmiş 17.07.2009.
Çapa imzalanmış 15.08.2009.
Şərti çap vərəqi 9,7. Sifariş № 301.
Kağız formatı 60x84 1/16. Tiraj 100.*

*Kitab «Nurlan» nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsində
səhifələnilib çap olunmuşdur.
E-mail: nurlan1959@gmail.com
Tel: 497-16-32; 050-311-41-89
Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev döngəsi 8/4.*

Ar $\frac{2009}{2770}$